

**ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

**« ΣΥΝΔΕΣΗ ΑΓΟΡΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ. ΚΑΛΕΣ
ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ. »**

**ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΣ: ΖΑΠΑΝΤΙΩΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ: ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ**

ΠΑΤΡΑ 2014

Πτυχιακή εργασία με θέμα:

**« ΣΥΝΔΕΣΗ ΑΓΟΡΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ. ΚΑΛΕΣ
ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ. »**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΣ: ΖΑΠΑΝΤΙΩΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ: ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα.....	3
Επιτελική σύνοψη.....	5
Λέξεις – κλειδιά	5
Abstract.....	6
Keywords.....	6
Πρόλογος.....	7
Εισαγωγικά στοιχεία.....	9
1. Μια γενική αναδρομή στην αγορά εργασίας.....	11
2. Εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού στην Ελλάδα.....	13
2.2 Το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού σήμερα.....	14
2.3 Εκπαιδευτική Ένταση Πληθυσμού	15
2.4 Η κατάσταση στην Ελλάδα.....	16
2.5 Μισθωτή εργασία, αυτοαπασχόληση και εποχική απασχόληση	19
3.Μεταβολές των διαστάσεων των τοπικών αγορών εργασίας.....	20
3.1 Μεταβολές της ποσότητας εργασίας στις τοπικές αγορές εργασίας.....	22
4. Επαγγελματικά Πρότυπα: Αναγκαία Χαρακτηριστικά	24
5.Τα προβλήματα της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα. Αναντιστοιχία προσφοράς και ζήτησης εργασίας	27
5.1 Συνύπαρξη Ανεργίας με Κενές Θέσεις Εργασίας	31
5.2 Ζήτηση και προσφορά εργασίας και αξιολόγηση των απαιτούμενων δεξιοτήτων των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης	32
6. Προσδιοριστικοί παράγοντες των μεταβολών των διαστάσεων των τοπικών αγορών εργασίας.....	36
6.1. Πρωτογενής τομέας και τοπικές αγορές εργασίας.....	37
6.3. Δευτερογενής τομέας και τοπικές αγορές εργασίας	39
6.4. Τριτογενής τομέας και τοπικές αγορές εργασίας	42

7.Μετανάστευση στην Ελλάδα.....	46
7.1.Εισαγωγή-Η κρίση της Ελληνικής οικονομίας.....	46
7.2.Η μετανάστευση προς την Ελλάδα	46
7.3. Κατηγορίες μεταναστευτικού δυναμικού	47
7.4.Ποσοτικά στοιχεία.....	48
7.5 Αγορά εργασίας και μετανάστευση.....	49
7.6.Ελληνική οικονομία και απασχόληση μεταναστών	53
8.Η μερική απασχόληση στην Ελληνική αγορά εργασίας. Μια κατάσταση στατική ή ένα φαινόμενο με δυναμική εξέλιξη;	57
8.2.Προτάσεις για την αντιμετώπιση της ανεργίας	59
9. Ποσοστά ανεργίας ανά εκπαιδευτική κλίμακα.....	62
9.1 Εκτίμηση ποσοστών ανεργίας και μεταπτυχιακός τίτλος σπουδών.....	68
9.2 Εκτίμηση ποσοστών ανεργίας, βαθμός αστικότητας και περιφέρεια διαμονής.....	69
9.3 Εκτίμηση ποσοστών ανεργίας και υπηκοότητα	69
9.4 Επίπεδο αποδοχών αποφοίτων και επιμέρους χαρακτηριστικά.....	71
9.5 Τάσεις από την πλευρά της Προσφορά Εργασίας	72
9.6 Ερμηνείες και συνέπειες των διαγραφόμενων τάσεων	73
10. Διαγραφόμενες τάσεις στους μισθούς των εργαζομένων πτυχιούχων	75
10.1 Διαφορές στους μισθούς Δημόσιου και Ιδιωτικού Τομέα.....	75
10.2 Μεταβολές μέσω μισθών ανάλογα με το επίπεδο εκπαιδευτικής έντασης	75
Συμπεράσματα	85
Βιβλιογραφία	87

Επιτελική σύνοψη

Σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας ήταν μεταξύ άλλων, η ανάλυση και η παρουσίαση των τρόπων σύμφωνα με τους οποίους θα μπορούσε να γίνει πιο αποτελεσματική η σύνδεση της αγοράς εργασίας με την τριτοβάθμια εκπαίδευση όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Για την ολοκλήρωση της, μελετήθηκε η σχετική βιβλιογραφία και αρθρογραφία ενώ ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στα στοιχεία εκείνα που αφορούν τη χώρα μας.

Ειδικότερα, έπειτα από ορισμένα εισαγωγικά στοιχεία και μια γενικότερη αναδρομή στην αγορά εργασίας, στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται το εκπαιδευτικό επίπεδο του ελληνικού πληθυσμού ενώ στο τρίτο κεφάλαιο δίνονται οι διαστάσεις των αγορών εργασίας και οι μεταβολές τους. Στη συνέχεια δίδονται τα χαρακτηριστικά των επαγγελματικών προτύπων και στην πέμπτη ενότητα της μελέτης, εξηγούνται τα χαρακτηριστικά προβλήματα της ελληνικής αγοράς εργασίας, ενώ στην επομένη δίνονται οι διαστάσεις των τριών τομέων της αγοράς εργασίας. Το έβδομο και το όγδοο κεφάλαιο αφορούν στα φαινόμενα – τάσεις της μετανάστευσης και της μερικής απασχόλησης αντίστοιχα.

Τέλος, στις δύο τελευταίες ενότητες, καταγράφονται τα ποσοστά ανεργίας ανά εκπαιδευτική κλίμακα καθώς και οι τάσεις στους μισθούς των πτυχιούχων εργαζομένων και εξάγονται ορισμένα συμπεράσματα.

Λέξεις – κλειδιά

Αγορά εργασίας, μισθωτή εργασία, εκπαιδευτικό επίπεδο, μορφές εργασίας

Abstract

The aim of this study was none other than the analysis and presentation of ways according to which the connection of the labor market with higher education could be made more effective, not only in Greece but also in the European Union. The relevant bibliography has been studied, while special attention was given to those elements that concern our country.

In particular, after certain introductory data and a general survey of the labor market, the second chapter presents the educational level of the Greek population, while the third section gives the dimensions of the labor markets and changes. Then the features of professional standards are given and the fifth section of the study explains the typical problems of the Greek labor market, while the following chapter describes the dimensions of the three sectors of the labor markets. The seventh and eighth chapter, relate to the immigration and part-time job trends respectively.

Finally, in the last two sections, unemployment rates by educational level and trends in the salaries of graduate workers are listed and some conclusions are being drawn.

Keywords

Labor market, wage labor, educational level, forms of employment

Πρόλογος

Ο S . Ball (1998) έχει επισημάνει κάποιες κοινές «τάσεις» στη χάραξη εκπαιδευτικών πολιτικών, των Δυτικών και ανεπτυγμένων τεχνολογικά χωρών: από την εντεινόμενη υιοθέτηση ιδεολογιών της «αγοράς» στην εκπαίδευση, μέχρι την εισαγωγή τεχνικών του σύγχρονου μάνατζμεντ στη διοίκηση των σχολείων · και από την υποστήριξη θεωριών περί «ζήτησης» ή «δημόσιας προτίμησης» (δημόσια - επιλογή θεωρίες), μέχρι την επικράτηση κριτηρίων «επιδειξιμότητας» (Lyotard , 1991) και «αποτελεσματικότητας» (σύμφωνα με προκαθορισμένα, και γι'αυτό αδιαμφισβήτητα, κριτήρια-στόχους). Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να διερευνήσει κατά πόσο το ελληνικό δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα - και στη γενική, αλλά και στην τεχνικό-επαγγελματική του διάσταση - παρουσιάζει τις παραπάνω τάσεις, και αν ναι, σε ποιο βαθμό. Αυτό θα γίνει παράλληλα με σύντομες ιστορικές αναφορές στις κυριότερες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις της τελευταίας τριαντακονταετίας, ενώ θα ακολουθήσει μια συγκριτική αντιπαράθεση του ελληνικού κοινωνικού – και κατ'επέκταση, εκπαιδευτικού - σχηματισμού με εκείνους των προηγμένων οικονομικά και τεχνολογικά κρατών, στα οποία άλλωστε αναφέρονται οι ανωτέρω τάσεις. (Commission ,2002)

Είναι προφανές ότι το κοινωνικό οικοδόμημα στηρίζεται σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα το οποίο, σε όλο το χρονικό του εύρος, από την Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση έως και την Τριτοβάθμια, ενώ εξοπλίζει τους νέους με γνωστικά εφόδια και επιστημονική κατάρτιση, δεν «προβλέπει» στη συνέχεια, με το πέρας των σπουδών, ένα εύλογο χρονικό διάστημα το οποίο θα νοείται ως «ανεργίας», ώστε ο νέος ή η νέα να προετοιμασθεί περαιτέρω σε θέματα ειδίκευσης αλλά και να θωρακισθεί συναισθηματικά για ενδεχόμενες δυσκολίες που θα συναντήσει. (Abramovitz, 1986)

Η εκπαίδευση ανέκαθεν θεωρούνταν ύψιστο αγαθό για τον άνθρωπο, ένας ευσεβής πόθος για πολλούς γονείς και παιδιά, ένα όνειρο, που μικροί και μεγάλοι φαίνονταν διατεθειμένοι να «κνηγήσουν» με κάθε τρόπο. Η δωρεάν εκπαίδευση και η άμεση, σε αυτήν, πρόσβαση όλων των νέων, κατά το παρελθόν, συνηγόρησε προς αυτή την κατεύθυνση. Όμως το ποσοστό των νέων παιδιών που φοιτούσε στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση παλαιότερα ήταν σαφώς μικρότερο, συγκριτικά με σήμερα, μόλις το 15%. (Baldwin-Edwards M,2004a),

Πρόκειται για ποσοστό, όπως αντιλαμβανόμαστε, το οποίο μπορούσε εύκολα να απορροφηθεί στην αγορά εργασίας και να αξιοποιηθεί γόνιμα και δημιουργικά σε κάθε πτυχή της ανθρώπινης δραστηριότητας. Τα δεδομένα όμως σταδιακά άλλαξαν. Στις μέρες μας, η πληθώρα των πτυχιούχων έχει εκτοξεύσει τα ποσοστά της ανεργίας καθώς όλο και περισσότερα άτομα, κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού, αδυνατούν να βρουν εργασία.

Ας ανιχνεύσουμε σε αυτό το σημείο το ρόλο και την ευθύνη του εκπαιδευτικού συστήματος. Είναι πασιφανής η αδυναμία του να προσαρμοστεί στη σύγχρονη εποχή, στις επιταγές της οικονομίας και στους κανόνες της ελεύθερης αγοράς. Δεν έχει δηλαδή εκσυγχρονιστεί σύμφωνα με τις ανάγκες της εποχής και σε ορισμένα σημεία μένει προσκολλημένο σε παρωχημένα πρότυπα του παρελθόντος. Ωστόσο, απαράβατη προϋπόθεση προόδου και ανάπτυξης αποτελεί η διερεύνηση της ελεύθερης αγοράς, η γνώση των κανόνων που τη διέπουν και η ικανότητα προσαρμογής ατόμων ή συστημάτων. (Dimelis ,2004)

Η παραπάνω αδυναμία δεν αντικρούει την παγιωμένη, σε γονείς και παιδιά νοοτροπία, περί μόρφωσης και καταξίωσης μέσω της επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Το κράτος στάθηκε αρωγός σε αυτή την κατεύθυνση και οι νέοι πτυχιούχοι αυξάνονται με ραγδαίους ρυθμούς. Ο προβληματισμός έγκειται όμως ακριβώς σε αυτό το σημείο. Ποιος είναι ο δρόμος που ανοίγεται μπροστά σε νέους με εφόδια, όνειρα και αποθέματα ψυχής, όταν αυτοί πρόκειται να απορροφηθούν στην αγορά εργασίας; Επιπρόσθετα, υπάρχουν οι απαραίτητες δομές ή πλαίσια που θα συμβάλλουν στην ομαλή προσέγγιση της αγοράς εργασίας από την πλευρά των νέων ή της διασφάλισης κάποιου χρονικού διαστήματος για την περαιτέρω προσαρμογή τους; (Abramovitz,1986)

Φορείς του εκπαιδευτικού συστήματος εξάλλου, όπως είναι οι δάσκαλοι, οι καθηγητές αλλά και οι πανεπιστημιακοί δεν διαθέτουν εικόνες από την αγορά εργασίας, υιοθετούν ανάλογη συμπεριφορά, υπηρετούν εκ των έσω το σύστημα και γαλουχούν προσωπικότητες με ανάλογη θεώρηση των πραγμάτων. Έτσι διαιωνίζεται το πρότυπο του δημοσίου υπαλλήλου που απέχει πολύ από εκείνο του αυτοαπασχολούμενου ή του επιχειρηματία. (European Commission, 2003)

Εισαγωγικά στοιχεία

Το πρόβλημα αναφορικά με το επίπεδο εκπαίδευσης και τη σύνδεση του με την εργασία και την αμοιβή, αποτελεί, αντικείμενο έντονου προβληματισμού μεταξύ των των κοινωνικών εταίρων, των ειδικών αλλά και του πληθυσμού, καθώς και αντικείμενο του δημόσιου διαλόγου για τις κατάλληλες πολιτικές, εκπαίδευσης, απασχόλησης ακόμη και ανάπτυξης, διεθνώς και στην Ελλάδα. Με δεδομένη δε την πολυπλοκότητα του θέματος, συχνά στον ως άνω διάλογο διαπιστώνονται συγχύσεις, παρανοήσεις και έλλειψη καθαρότητας σε ότι αφορά το ατομικό και κοινωνικό συμφέρον, το δημόσιο αγαθό και το επιχειρηματικό όφελος. (Bagavos, 2003)

Πρόσφατες άλλωστε διαπιστώσεις, στην Ευρώπη, συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι μια συστηματική προσέγγιση του θέματος θα ήταν πολλαπλά επωφελής για κάθε κοινωνία και οικονομία και βέβαια για την πολιτεία και τους αρμόδιους φορείς εκπαίδευσης και απασχόλησης, και για τις δύο βασικές πτυχές του προβλήματος. Από τη μια ως ζητήματος κοινωνικής δικαιοσύνης και εκπαιδευτικής πολιτικής, σε ότι αφορά την προσφορά αξιόπιστων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, από την Πρωτοβάθμια έως και την Τριτοβάθμια βαθμίδα της Εκπαίδευσης, για την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και, από την άλλη, ως ζητήματος ανάπτυξης, που συνδέεται με την αξιοποίηση του διαθέσιμου ανθρώπινου δυναμικού, κατά τεκμήριο υψηλών προσόντων (πτυχιούχων) στη χώρα, με στόχο τη συνεχή βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και της προστιθέμενης αξίας της ελληνικής οικονομίας. (Baldwin-Edwards M, 2004a),

Τις τελευταίες δεκαετίες συντελείται στην Ευρώπη σημαντική μεταρρύθμιση στα συστήματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, η οποία επηρεάζεται από τις εξελίξεις σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, όπως η μεγάλη αύξηση του αριθμού των εισακτέων, η σχετική μείωση της δημόσιας χρηματοδότησης, σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια της ιδιωτικής χρηματοδότησης, την αυξανόμενη σημασία της έρευνας και της καινοτομίας στην παγκόσμια οικονομία που βασίζεται στη γνώση και το μεγαλύτερο ανταγωνισμό μεταξύ των ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τα τελευταία χρόνια, ο αντίκτυπος της διαδικασίας της Μπολόνιας στη μεταρρύθμιση των προγραμμάτων σπουδών, τη διασφάλιση της ποιότητας και την κινητικότητα αποτελεί μία από τις βασικές κινητήριες δυνάμεις αλλαγής. (Babanassis, 1985)

Η ανάγκη να αντιμετωπιστούν αυτές οι αλλαγές και να βελτιωθεί η ποιότητα της ευρωπαϊκής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης επέφερε την αναθεώρηση των δομών διακυβέρνησης των

εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Αν και οι δημόσιες αρχές διατηρούν τον κύριο λόγο όσον αφορά τη ρύθμιση και το συντονισμό των ζητημάτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, τα τελευταία χρόνια υπάρχει σταδιακή μετάβαση από το καθεστώς του απόλυτου ελέγχου των ιδρυμάτων από το κράτος προς μια καθοδήγηση από εξωτερικούς φορείς. Επίσης, υπήρξε μετατόπιση των δομών εσωτερικής διακυβέρνησης των ιδρυμάτων από τον παραδοσιακό τρόπο αυτοδιοίκησης από το ακαδημαϊκό προσωπικό προς νέα πρότυπα αυτοδιοίκησης επιχειρηματικού τύπου. (Commission , 2002)

Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία της Eurostat, που αφορούν στο σύνολο του 2007, η ανεργία των νέων κάτω των 25 ετών στην Ελλάδα και την Κροατία είναι οι μεγαλύτερες, όχι μόνο στην ευρωζώνη, αλλά και στην Ευρώπη των 27, αφού ξεπέρασαν και την Πολωνία η οποία κατείχε την πρώτη θέση στην ανεργία των νέων μέχρι σήμερα. Πιο συγκεκριμένα, το ποσοστό ανεργίας των νέων κατά το έτος 2007 των δύο κρατών άγγιξε το 22,9%, με την Ιταλία και τη Σλοβακία να ακολουθούν με 20,2%. Κρίνεται σκόπιμο στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι, τα κράτη που παρουσίαζαν το 2005 τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας στην Ευρώπη, δηλαδή η Πολωνία με ποσοστό 36,9% και η Κροατία με 32,3%, κατάφεραν να μειώσουν αισθητά τα ποσοστά τους, παραχωρώντας έτσι την πρώτη θέση στην Ελλάδα. (Abramovitz, 1986)

1. Μια γενική αναδρομή στην αγορά εργασίας

Η πλέον απλή διατύπωση του ορισμού της ανεργίας είναι η ακόλουθη: *«Η ανεργία ορίζεται ως το πηλίκο των ανέργων μιας περιοχής προς το συνολικό εργατικό δυναμικό σε αυτή και εκφράζεται ως ποσοστό επί της εκατό του εργατικού δυναμικού στη συγκεκριμένη περιοχή».*

(Dimelis, 2004)

Το πρόβλημα της ανεργίας είναι διαχρονικό και αποτελεί ένα κοινωνικό-οικονομικό φαινόμενο. Είναι ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της εποχής μας, βασανίζει μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες και αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την ανάπτυξη μιας χώρας. (Busch ,1987)

Η ανεργία μεταπολεμικά επιχειρήθηκε να αντιμετωπιστεί με την μετανάστευση ,που ναι μεν αρχικά πρόσφερε αρκετούς πόρους , αλλά μακροχρόνια δεν βοήθησε στο να αναπτυχθούν θεσμικά μηχανισμοί καταπολέμησης της ανεργίας . Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1980 υπάρχει η εσκεμμένη απόκρυψη της ανεργίας λόγω πολιτικών σκοπιμοτήτων . Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από χαμηλά ποσοστά ανεργίας που κυμαίνονται την περίοδο 1975-1981 σε ποσοστά μεταξύ 2-3% . Από το 1980 και μετά η ανεργία σημειώνει άνοδο . Κι όμως η άνοδος αυτή αντιμετωπίζεται από τους υπευθύνους με υπέρμετρο εφησυχασμό ,αφενός ,αφετέρου με αναποτελεσματικές ,αντιφατικές και κακοσχεδιασμένες ενεργητικές πολιτικές με απώτερο στόχο όχι να αντιμετωπίσουν την μείωση της ανεργίας αλλά να συμβάλουν στην μείωση των κοινοτικών πόρων . (Baldwin-Edwards M,2004a),

Τα υψηλά ποσοστά πληθωρισμού την δεκαετία του 1980 και η απουσία επενδυτικής δραστηριότητας αποτελούν συνθήκες που καθιστούν ατελής τις αγορές εργασίας με αποτέλεσμα να αυξάνει η τάση του ποσοστού των ανέργων .Σε αυτό το γενικότερο μακροοικονομικό πλαίσιο ,σύμφωνα με τον Απέργη (2005) κινείται η Ελληνική οικονομία .

Επίσης στη δεκαετία του 1980 η αγορά εργασίας στην Ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από μείωση της παραγωγικότητας στο σύνολο της εργασίας , λόγω της αύξησης της συμμετοχής στο δημόσιο τομέα ,την ίδια στιγμή που η αύξησή της συμμετοχής στον ιδιωτικό τομέα παρουσιάζει μικρότερα ποσοστά(Απέργης ,Ρεζίτης 2003) .

Οι πολιτικές που ακολούθησε η χώρα για την είσοδο της στην οικονομική και νομισματική ένωση την δεκαετία του 1990 είχαν σαν αποτέλεσμα την περαιτέρω αύξηση του ποσοστού της ανεργίας .Οι πολιτικές που ακολούθησαν οι ελληνικές κυβερνήσεις για να επιτύχουν χαμηλά επίπεδα πληθωρισμού έρχονται σε αντίθεση με την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης ,έτσι ώστε να μειωθεί και η ανεργία. (Abramovitz, 1986)

2. Εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού στην Ελλάδα

Το επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού, και ιδιαίτερα του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους δείκτες του επιπέδου του ανθρώπινου κεφαλαίου και συνεπώς των αναπτυξιακών δυνατοτήτων μιας χώρας . Ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας της χώρας μας (15-64 ετών) αποτελείται σε μεγαλύτερο βαθμό από απόφοιτους υποχρεωτικής εκπαίδευσης (41%) σε σχέση με τον αντίστοιχο μέσο ευρωπαϊκό όρο (33%), αλλά σε μικρότερο βαθμό από απόφοιτους μέσης και μεταλυκειακής εκπαίδευσης (40% έναντι 47%). Η αναλογία των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας στη χώρα μας (19%) υστερεί ελάχιστα από τον μέσο ευρωπαϊκό όρο (20,5%).(Bagavos, 2003)

Όσον αφορά τις νεότερες ηλικίες 25-34 ετών , η εικόνα φαίνεται περισσότερο ισορροπημένη αφού η χώρα μας φαίνεται να υστερεί από το μέσο όρο της ΕΕ, μόλις κατά 3 περίπου μονάδες όσον αφορά την τριτοβάθμια εκπαίδευση και σχεδόν 1,5 μονάδα σχετικά με την μέση και μεταλυκειακή, και «υπερτερεί» κατά 4 μονάδες στην υποχρεωτική εκπαίδευση. (Babanassis, 1985)

Το πρώτο στοιχείο που υποδεικνύει η σύγκριση των μεταβολών του πληθυσμού εργάσιμης, κύριας παραγωγικής και νεανικής ηλικίας την περίοδο 1993-2007 στην Ελλάδα και την Ευρώπη , είναι η εξαιρετικά βραδεία μεταβολή και των τριών αυτών ομάδων στη χώρα μας. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας κατά την 15ετία αυτή στη χώρα μας ήταν μόλις 0,7% σχεδόν πέντε φορές χαμηλότερο από τον μέσο ευρωπαϊκό όρο (3,1%). Οι ρυθμοί μεταβολής των επιμέρους εκπαιδευτικών ομάδων του πληθυσμού στη χώρα μας ήταν επίσης χαμηλότεροι αλλά σε μικρότερο βαθμό: 4,5% έναντι 5,8% για τον πληθυσμό με τριτοβάθμια εκπαίδευση και 2,5% έναντι 5,1% για την μέση και μεταλυκειακή. Ο πληθυσμός με υποχρεωτική εκπαίδευση μειώθηκε στη χώρα μας με μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής 2,1% ενώ στην ΕΕ παρέμεινε σχεδόν σταθερός. Η ίδια περίπου εικόνα παρουσιάζεται και για τον πληθυσμό της κύριας παραγωγικής ηλικίας. Στην περίπτωση των νεότερων ηλικιών, η εικόνα φαίνεται και πάλι περισσότερο ισορροπημένη, με την ΕΕ να υπερτερεί σε θετικούς αριθμούς μεταβολής για το μέσο και υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, αλλά οι διαφορές είναι μικρότερες. (Baldwin-Edwards M,2004a), Εξετάζοντας, τέλος, την αναλογία των νέων 25-34 ετών στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας κατά εκπαιδευτικό επίπεδο , το κύριο χαρακτηριστικό είναι ότι ο πληθυσμός της μέσης και

μεταλκειακής εκπαιδευτικής ομάδας στη χώρα μας αποτελείται από ένα αρκετά μικρότερο τμήμα νέων (22%) σε σχέση με τον μέσο ευρωπαϊκό όρο (27,3%). Στο ανώτατο εκπαιδευτικό επίπεδο η αναλογία των νέων είναι ελαφρά υψηλότερη στη χώρα μας (31,8% έναντι 30,2%), ενώ στη υποχρεωτική εκπαίδευση είναι σχεδόν ομοιόμορφη με την ΕΕ. (Stratigaki – Vaiou, 1994)

2.2 Το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού σήμερα

Όπως προκύπτει, η πολυπληθέστερη ομάδα του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας αποτελείται από άτομα με μέγιστο εκπαιδευτικό επίπεδο αυτό της υποχρεωτικής εκπαίδευσης (39% ή 2,8 εκατομμύρια)³. Η δεύτερη σε μέγεθος ομάδα του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας είναι οι απόφοιτοι Λυκείου (34% ή 2,5 εκατομμύρια) και ακολουθούν οι απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με 19% ή 1,4 εκατομμύρια (4,3% ΤΕΙ, 13,5% ΑΕΙ και 1,3% Μεταπτυχιακά) και οι απόφοιτοι της μεταλκειακής εκπαίδευσης με μερίδιο σχεδόν 8% (565 χιλιάδες).

Στις νεότερες γενιές η εικόνα είναι περισσότερο θετική. Μεταξύ των ατόμων ηλικίας 25-29 ετών, για παράδειγμα, το συνηθέστερο ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης είναι το Λύκειο (38%) και ακολουθεί η τριτοβάθμια με 28% (8,5% ΤΕΙ, 17% ΑΕΙ και 2,6% Μεταπτυχιακά), η υποχρεωτική (19%) και η μεταλκειακή (15%).(Abramovitz, 1986)

Από τα παραπάνω φαίνεται η μεταβολή στην εκπαιδευτική σύνθεση τόσο του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας όσο και των νέων 25-29 ετών, κατά την περίοδο της τελευταίας 15ετίας, με κύριο χαρακτηριστικό την αύξηση της συμμετοχής των ανώτερων και την μείωση της συμμετοχής των χαμηλών επιπέδων εκπαίδευσης. Κατά την περίοδο αυτή ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής ήταν σχεδόν 5% για τον πληθυσμό με επίπεδο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης συνολικά, ενώ οι κάτοχοι μεταπτυχιακού διπλώματος φαίνεται ότι αυξάνονται κατά 18% ανά έτος, και κατά 21% στις νεανικές ηλικίες. Το αποτέλεσμα των μεταβολών αυτών, ήταν ότι κατά τη διάρκεια της τελευταίας 15ετίας ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας με τριτοβάθμια εκπαίδευση σχεδόν διπλασιάστηκε, ενώ με μεταπτυχιακό δίπλωμα σχεδόν δεκαπλασιάστηκε, τα άτομα με πτυχίο ΑΕΙ αυξήθηκαν κατά περισσότερο από 54% ενώ οι απόφοιτοι ΤΕΙ και μεταλκειακής εκπαίδευσης τριπλασιάστηκαν, και όλα αυτά όταν ο συνολικός πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας αυξήθηκε κατά την περίοδο αυτή μόλις κατά 7%. Σημαντικό είναι να

προσθέσουμε στην συνολική εικόνα την επίπτωση της δημογραφικής γήρανσης όπως αυτή εμφανίζεται στην ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού με τριτοβάθμιο εκπαιδευτικό επίπεδο. Ο πληθυσμός με το ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο με την πάροδο του χρόνου συντίθεται ολοένα και περισσότερο από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, συνέπεια της μείωσης των μεριδίων των νεότερων ηλικιών στην ομάδα αυτή του πληθυσμού. Τέλος, παρουσιάζεται η σύνθεση του πληθυσμού των πτυχιούχων ΑΕΙ και ΤΕΙ σε επιμέρους κατηγορίες εκπαιδευτικών αντικειμένων. Σύμφωνα με την πληροφόρηση αυτή, η πολυπληθέστερη ομάδα πτυχιούχων ΑΕΙ προέρχεται από σχολές οικονομικής και κοινωνικής κατεύθυνσης (22% του συνόλου των ΑΕΙ) και ακολουθούν οι σχολές Ανθρωπιστικών Επιστημών / Τεχνών (16%), οι Πολυτεχνικές Σχολές (12%), οι Παιδαγωγικές (11%), οι Σχολές Φυσικών / Μαθηματικών / Πληροφορικής και οι Σχολές Ιατρικής / Κτηνιατρικής (10%) και ακολουθούν οι υπόλοιπες σχολές. Στην περίπτωση των ΤΕΙ, το 1/3 των πτυχιούχων προέρχεται από Σχολές Λογιστικής / Διοίκησης και ακολουθούν οι Πολυτεχνικές (27%) και οι σχολές Παραϊατρικών σπουδών(26%).(Babanassis, 1985)

2.3 Εκπαιδευτική Ένταση Πληθυσμού

Ένας ενδιαφέρων δείκτης αφορά στο επίπεδο και την μεταβολή της εκπαιδευτικής έντασης του πληθυσμού, δηλαδή τον μέσο όρο των ετών τυπικής εκπαίδευσης που έχει ολοκληρώσει η κάθε ομάδα ηλικίας.

Πίνακας 1: Εκπαιδευτική Ένταση Πληθυσμού, 1993 και 2009

Ηλικία	1993	2009	Μεταβολή %
15-19	9,3	9,4	0,3%
20-24	11	11,9	8,5%
25-29	11,1	12,7	13,7%
30-44	9,9	12	21%
45-64	7,4	9,9	32,8%
15-64	9,1	11	20,9%

Ηλικία	1993	2009	Μεταβολή %
15+	8,4	10,1	19,2%
20-30	11,1	12,3	11,6%
25-44	10,2	12,1	18,9%

Σύμφωνα με τον Πίνακα 1, η εκπαιδευτική ένταση του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας (15-64 ετών) από 9,1 έτη το 1993 αυξήθηκε σε 11 έτη το 2009, μεταβλήθηκε δηλαδή κατά 21%. Η υψηλότερη τιμή του δείκτη εκπαιδευτικής έντασης εμφανίζεται στην ηλικιακή ομάδα των 25-29 ετών, που από 11,1 έτη το 1993 αυξήθηκε σε 12,7 έτη (14%) το 2009. Ωστόσο, η πιο εντυπωσιακή μεταβολή εμφανίζεται στις μεγαλύτερες παραγωγικές ηλικίες 45-64 ετών, όπου ο σχετικός δείκτης από 7,4 έτη το 1993 αυξήθηκε σε 9,9 έτη το 2009, δηλ. κατά 33%.

2.4 Η κατάσταση στην Ελλάδα

Η Μελέτη των Τάσεων και των Προοπτικών Απασχόλησης των Πτυχιούχων Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην Ελλάδα έχει ως βασικό στόχο την παροχή έγκυρης και σφαιρικής πληροφόρησης στους νέους σχετικά με τις προοπτικές απασχόλησης, όπως αυτές φαίνεται να προσδιορίζονται με βάση την εξέλιξη των συνθηκών στην αγορά εργασίας και μετά το πέρας των σπουδών τους στα πανεπιστημιακά ιδρύματα (ΑΕΙ και ΑΤΕΙ). Η πληροφόρηση που παρέχεται μέσα από το παρόν μελετητικό έργο απευθύνεται τόσο στους τελειόφοιτους και τους απόφοιτους της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, οι οποίοι αναζητούν τα κριτήρια εκείνα που θα τους δώσουν έγκυρες κατευθύνσεις στον εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους προσανατολισμό, όσον και στους σπουδαστές της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, οι οποίοι έχουν ήδη επιλέξει ως έναν βαθμό τον εκπαιδευτικό τους προσανατολισμό και βρίσκονται ή έχουν ήδη εισέλθει στη διαδικασία αναζήτησης εργασίας. (Abramovitz, 1986)

Αποτελεί κοινή διαπίστωση ότι η αναζήτηση εργασίας στηρίζεται κυρίως σε κριτήρια όπως η σχέση (εγγύτητα) του αντικειμένου της εργασίας με το αντικείμενο των σπουδών, ο χρόνος που απαιτείται (όποτε το στοιχείο αυτό διατίθεται στους ενδιαφερόμενους) για να βρει ο απόφοιτος ενός συγκεκριμένου Προγράμματος Σπουδών δουλειά μετά την αποφοίτησή του, η φύση της απασχόλησης (αντικείμενο εργασίας) και η ποιότητά της, η επάρκεια της αμοιβής και άλλα μισθολογικά κριτήρια, οι προοπτικές που δημιουργούνται στην αγορά εργασίας και άλλα. (Busch, 1987)

Πληροφορίες για ορισμένα από τα κριτήρια αυτά, όπως προκύπτουν από το παρόν μελετητικό έργο, τίθενται υπόψη των νέων, παρουσιάζοντας στοιχεία από την αγορά εργασίας, από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού καθώς και άλλα, όπως αποτυπώνονται από τους ίδιους τους εργαζόμενους αποφοίτους, αλλά και από τις επιχειρήσεις στοιχεία, τα οποία οι νέοι μπορούν να αξιολογούν, ανάλογα με τις προσωπικές τους προτιμήσεις, αναζητώντας

συνεχώς τις περισσότερο αποδοτικές εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές. (Commission ,2002)

Τα στοιχεία που παρουσιάζονται και αναλύονται, καθώς και τα αποτελέσματα – συμπεράσματα που τεκμηριώνονται κατά την εκπόνηση της Μελέτης, περιγράφουν τις συνθήκες στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα κατά την τελευταία τριετία, τόσο από την πλευρά της ζήτησης - από μέρους των επιχειρήσεων -, όσο και από την πλευρά της προσφοράς εργασίας των αποφοίτων Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. (Bagavos ,2003)

Η συλλογή και οργάνωση των στοιχείων σχετικά με τις συνθήκες στην αγορά εργασίας σήμερα εκπονούνται έτσι ώστε να υπηρετήσουν την ποιοτική αλλά και την ποσοτική ανάλυση και προσέγγιση του θέματος και τη διαμόρφωση ολοκληρωμένης εικόνας σε ό,τι αφορά τις τάσεις και προοπτικές αλλά και τους παράγοντες που επηρεάζουν την απασχόληση των πτυχιούχων. (Stratigaki - Vaiou ,1994)

Η ποιοτική προσέγγιση προβαίνει στην ανάλυση των χαρακτηριστικών των πτυχιούχων εργαζόμενων ως προς τα κριτήρια με τα οποία αναζήτησαν ή αναζητούν εργασία, αλλά και τα εφόδια και προσόντα, τυπικά και άλλα, τα οποία οι επιχειρήσεις ζητούν και αξιολογούν ως απαραίτητα για την πρόσληψη των πτυχιούχων. Συμπεράσματα και διαπιστώσεις προκύπτουν από την έρευνα πεδίου που πραγματοποιήθηκε στις αρχές του παρόντος μελετητικού έργου, με τη συλλογή και επεξεργασία στοιχείων μέσω ερωτηματολογίων προς τους εργαζόμενους πτυχιούχους Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης καθώς και προς τις επιχειρήσεις. (Babanassis, 1985)

Ανάμεσα στα ερωτήματα που ανακύπτουν στο πλαίσιο της Μελέτης είναι και αυτό σχετικά με τις αναντιστοιχίες, όπως διαπιστώνονται από την έρευνα, μεταξύ της προσφοράς (εργαζόμενοι πτυχιούχοι) και της ζήτησης συγκεκριμένων προσόντων και εφοδίων στην αγορά εργασίας («έλλειμμα ικανοτήτων», με βάση τις εκτιμήσεις εργαζομένων και εργοδοτών). Έτσι, τίθεται το ερώτημα εάν και κατά πόσο οι αναντιστοιχίες είναι αυτές αποτέλεσμα ανεπαρκειών στην εκπαίδευση και την κατάρτιση που παρέχουν τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η διερεύνηση των ως άνω αναντιστοιχιών, μεταξύ των προσόντων που οι επιχειρήσεις ζητούν και αυτών που οι απόφοιτοι ΑΕΙ-ΑΤΕΙ διαθέτουν, θα μπορούσε να βοηθήσει και στην ουσιαστική εκτίμηση για το κατά πόσον τα προσόντα αυτά θα μπορούσαν ή και θα έπρεπε να σφυρηλατούνται στη βαθμίδα της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης καθώς και, τελικά, σε ποια ιδρύματα κάτι τέτοιο προσφέρεται, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό. (Stratigaki - Vaiou ,1994)

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν παρέχουν σαφή εικόνα για τα κριτήρια με βάση τα οποία οι απόφοιτοι αξιολογούν τα προσόντα και εφόδιά τους, τόσο τα προσωπικά, όσο και αυτά που τους παρέχονται άμεσα ή έμμεσα από το εκπαιδευτικό σύστημα και, πιο συγκεκριμένα, από την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Επιπλέον, καταγράφουν και την εικόνα των απαιτήσεων των επιχειρήσεων ως προς τα εφόδια που πρέπει να διαθέτει ο υποψήφιος πτυχιούχος για να του προσφερθεί απασχόληση. (Putnam ,1999a)

Παράλληλα, η ποσοτική και σε βάθος διερεύνηση των τάσεων στην απασχόληση και των άλλων προσδιοριστικών χαρακτηριστικών των αποφοίτων Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην Ελλάδα, με βάση τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (ΕΣΥΕ 2004-2007), επιδιώκει να καταλήξει σε συμπεράσματα και διαπιστώσεις σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν τα ποσοστά απασχόλησης (και ανεργίας) των πτυχιούχων, καθώς και με τις τάσεις που διαγράφονται στην αγορά εργασίας. (Abramovitz, 1986)

Έτσι, και με βάση νεότερα και συνεπή διαχρονικά στοιχεία, υπολογίζονται οι πιθανότητες ανεργίας και οι ιδιωτικές αποδόσεις επένδυσης σε διάφορες σχολές της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αλλά και καταγράφονται και αναλύονται οι παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν την πιθανότητα απασχόλησης των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι συνδέονται άμεσα με το εκπαιδευτικό σύστημα και περιλαμβάνουν μεταβλητές όπως το αντικείμενο σπουδών, το ίδρυμα (ΑΕΙ ή ΑΤΕΙ) αποφοίτησης, η κατοχή μεταπτυχιακού τίτλου κ.α. Διερευνάται κατά πόσον τα σχετικά ποσοστά ανεργίας των νέων (αποφοίτων ΑΕΙ-ΑΤΕΙ) επηρεάζονται από τους προαναφερθέντες παράγοντες, καθώς και κατά πόσον, ορισμένοι από τους παράγοντες αυτούς επηρεάζουν, και σε ποιον βαθμό, τις μισθολογικές αποδοχές των πτυχιούχων εργαζόμενων. (Busch ,1987)

Επιπλέον, με την ανάλυση των στοιχείων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού, συγκρίνονται τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης σε διαφορετικές γενεές αποφοίτων Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης και καταγράφονται οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των ετών αποφοίτησης αλλά και μεταξύ των Επιστημονικών Περιοχών. Έτσι, απαντώνται ερωτήματα σχετικά με την εξέλιξη των επιπέδων απασχόλησης των πτυχιούχων, την εξέλιξη των τάσεων απορρόφησης από τον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα, της κατανομής σε διάφορους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας και επαγγελματικές κατηγορίες, τις μισθολογικές αποδοχές κ.λπ. Κατά αυτόν τον τρόπο, καταγράφονται αναλυτικά οι εντοπιζόμενες τάσεις στην αγορά εργασίας σχετικά με την απασχόληση των αποφοίτων Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. (Dimelis ,2004)

2.5 Μισθωτή εργασία, αυτοαπασχόληση και εποχική απασχόληση

Η μισθωτή εργασία κυριαρχεί στην Ελλάδα σε όλη την περίοδο 1998–2006(πίνακας 1) και φτάνει στο 64% τα δύο τελευταία έτη. Όμως είναι αισθητά χαμηλότερη από το μέσο όρο της Ε.Ε(80%). Περισσότερο εργάζονται ως μισθωτοί οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης(70,5%). (Putnam ,1999a)

Η Ελλάδα εμφανίζει μεγάλα ποσοστά απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα. Το Β΄ τρίμηνο του 2007 το 11,8% των Ελλήνων απασχολούνταν στο πρωτογενή τομέα ,έναντι 5% του πληθυσμού της Ε.Ε και 3% του πληθυσμού των Η.Π.Α. Επίσης η Ελλάδα διαθέτει μικρότερο βιομηχανικό τομέα ,το 23% του ελληνικού εργατικού δυναμικού απασχολείται έναντι σχεδόν 30% του εργατικού δυναμικού της Ε.Ε. Τέλος το 66% απασχολείται στις υπηρεσίες . (Babanassis, 1985)

3.Μεταβολές των διαστάσεων των τοπικών αγορών εργασίας.

Το κύριο αντικείμενο αυτού του κεφαλαίου, όπως αναφέρεται και στον τίτλο του, συνίσταται στον προσδιορισμό των μεταβολών των διαστάσεων των τοπικών αγορών εργασίας στην Ελλάδα . Με άλλα λόγια, συνίσταται στην ποσοτική και ποιοτική διερεύνηση της εργασίας, που διέρχεται διά μέσου του θεσμού των τοπικών αγορών εργασίας στην Ελλάδα . Ως τοπικές αγορές εργασίας στην παρούσα ανάλυση θεωρούνται οι νομοί της χώρας . Βεβαίως, οι σχέσεις ανάμεσα στους νομούς της χώρας, ως ιστορικά θεσμοθετημένες διοικητικές και χωρικές ενότητες και στις τοπικές αγορές εργασίας, δεν είναι μονοσήμαντες και χωρίς προβλήματα . Για μία σειρά λόγων η ταύτιση ενός νομού με μία τοπική αγορά εργασίας, συνιστά μία σύμβαση, η οποία επιβάλλεται για πολλούς λόγους, ενώ παράλληλα δημιουργεί μια σειρά ζητημάτων, τα οποία πρέπει να αντιμετωπισθούν . (Stratigaki - Vaiou ,1994)

Με δεδομένο τον προσδιορισμό των γεωγραφικών ορίων των τοπικών αγορών εργασίας, που καλύπτει τη μία όψη (πλευρά) της ποσοτικής διάστασης της αγοράς, η άλλη και εξίσου αν όχι πιο σημαντική, συνδέεται με την ποσότητα (ή τον όγκο) της εργασίας που διέρχεται διά μέσου της αγοράς . Η διάσταση αυτή συνδέεται τόσο με τον προσδιορισμό των απολύτων μεγεθών της (του αθροίσματος δηλαδή των μισθωτών και των ανέργων) όσο και με την αναλογία της ποσότητας αυτής σε σχέση με το σύνολο του εργατικού δυναμικού . Έτσι η ανάλυση επικεντρώνεται σε μια σειρά ζητημάτων, που συνδέονται με την ποσότητα της εργασίας, που διέρχεται διά μέσου της αγοράς εργασίας, με τους ρυθμούς μεταβολής της αλλά και το ειδικό βάρος της κάθε κατηγορίας του πληθυσμού (μισθωτοί και άνεργοι) που τη συνθέτουν, στην αναλυόμενη χρονική περίοδο . (Putnam ,1999a)

Ειδικότερα, μέσα από τη διερεύνηση των βασικών χαρακτηριστικών αυτής της ποσότητας εργασίας, μπορεί να διαπιστωθεί σε ποιο βαθμό η αγορά εργασίας έχει εμπεδωθεί σε εθνικό, περιφερειακό και κυρίως τοπικό επίπεδο . Κατά πόσο δηλαδή, η τοπική αγορά εργασίας συνιστά το βασικό (ή κυρίαρχο) κοινωνικό θεσμό διαχείρισης της ποσότητας εργασίας ή συνυπάρχει, και σε ποιο βαθμό, μαζί με άλλους θεσμούς στην επιτέλεση αυτού του ρόλου .

Τούτο συνιστά και τον πρώτο στόχο της ανάλυσης στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου .
(Abramovitz, 1986)

Ο δεύτερος στόχος αφορά τις διαδικασίες της μεταβολής του θεσμού των αγορών εργασίας :

Προς ποια κατεύθυνση και με ποιους τρόπους μεταβάλλονται; Επεκτείνονται ή συρρικνώνονται και γιατί; Πώς μεταβάλλονται τα απόλυτα μεγέθη, που συνθέτουν την προσφερόμενη στις αγορές ποσότητα εργασίας σε εθνικό, περιφερειακό αλλά κυρίως τοπικό επίπεδο και με ποιους τρόπους οι μεταβολές αυτών των μεγεθών σχετίζονται με τις αντίστοιχες του εργατικού δυναμικού; Ένας τρίτος στόχος αφορά σε μια διερεύνηση του ρόλου των κατηγοριών .Στο πεδίο αυτό ασφαλώς ελλοχεύουν μια σειρά συγχύσεων που συνδέονται με τις έννοιες και το περιεχόμενο της αγοράς εργασίας και της δομής της απασχόλησης . (Dimelis ,2004)

Ωστόσο, πέραν ενός αρχικού προσδιορισμού του μεγέθους και των διαστάσεων του θεσμού των τοπικών αγορών εργασίας καθώς και των διαδικασιών μεταβολής τους καταβάλλεται προσπάθεια μιας πρώτης ερμηνείας αυτών των εξελίξεων . Έτσι αναζητείται η ερμηνευτική ικανότητα παραγόντων όπως το μέγεθος των τοπικών αγορών εργασίας και των βασικών δημογραφικών εξελίξεων πάνω στις διαδικασίες επέκτασης των τοπικών αγορών εργασίας .
(Putnam ,1999a)

Επιχειρείται με άλλα λόγια να προσδιορισθεί κατά πόσο το μεγάλο ή μικρό μέγεθος των τοπικών αγορών εργασίας (όπως προσδιορίζεται μέσα από την ποσότητα εργασίας που διέρχεται διά μέσου αυτών), μπορεί να φωτίσει ένα μέρος των σχετικών εξελίξεων .
(Stratigaki - Vaiou ,1994)

Κατά παρόμοιο τρόπο επιχειρείται να διαπιστωθεί κατά πόσο οι βασικές δημογραφικές εξελίξεις και πιο συγκεκριμένα οι μεταβολές του πληθυσμού των αγορών εργασίας μπορεί να παρέχουν ικανοποιητικές ερμηνείες πάνω στους ρυθμούς επέκτασης των τοπικών αγορών εργασίας και να συμβάλουν στη συναγωγή αρχικών διαπιστώσεων και συμπερασμάτων .
(Putnam ,1999a)

3.1 Μεταβολές της ποσότητας εργασίας στις τοπικές αγορές εργασίας

Η διερεύνηση των μεταβολών της ποσότητας της εργασίας που διέρχεται διά μέσου της αγοράς, στο υπό ανάλυση χρονικό διάστημα, σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον . Το ενδιαφέρον αυτό συνδέεται ασφαλώς με τον ιστορικά ιδιαίτερο κοινωνικό σχηματισμό της χώρας, που, όπως επισημάνθηκε, επιδρά τόσο στη δομή της απασχόλησης όσο και στα ποσοτικά (αλλά και ποιοτικά) χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας στη χώρα . Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτού του κοινωνικού σχηματισμού συνιστά η συνεχιζόμενη παρουσία υψηλών μεριδίων αυτοαπασχολούμενων αλλά και συμβοηθούτων και μη αμειβόμενων μελών . Με τη σειρά τους η σημαντική παρουσία και διατήρηση αυτών των μορφών απασχόλησης συνδέεται με την ύπαρξη και διατήρηση προκαπιταλιστικών τρόπων παραγωγής, που έχουν ως αποτέλεσμα τη μειωμένη παρουσία της μισθωτής απασχόλησης . (Abramovitz, 1986)

Η περιορισμένη αυτή παρουσία της μισθωτής απασχόλησης σε συνδυασμό με την αυξανόμενη παρουσία της ανεργίας, που για τη χώρα ξεκινά από τη δεκαετία του 1980 και για μια σειρά λόγων επεκτείνεται και διογκώνεται κατά τη δεκαετία του 1990, διαμορφώνουν ένα ολότελα νέο σκηνικό για την αγορά εργασίας και κατ' επέκταση και για τις τοπικές αγορές εργασίας στην Ελλάδα . Η κατανόηση και η ερμηνεία των εξελίξεων που εμφανίζονται στις τοπικές αγορές εργασίας όσο και στις κατηγορίες του πληθυσμού που εντοπίζονται στο εσωτερικό τους καθίστανται ευχερέστερες όταν διερευνώνται αλλά και συνδέονται με τις γενικότερες δημογραφικές αλλά και οικονομικές εξελίξεις . Έτσι κρίνεται σκόπιμο να παρουσιασθούν σε συντομία οι εξελίξεις στα βασικά εκείνα μεγέθη, που εκτιμάται ότι επιδρούν, άμεσα ή έμμεσα, στην προσφερόμενη στην αγορά ποσότητα εργασίας . (Busch ,1987)

Με βάση τα στοιχεία των απογραφών πληθυσμού, κατά τη δεκαετία 1991-2001 ο πληθυσμός στο σύνολο της χώρας αυξήθηκε κατά 6,6% .Ωστόσο μια πληθώρα επιστημόνων προσπαθεί μέσω διαφόρων ερμηνευτικών προσεγγίσεων να ερμηνεύσει την αύξηση της ανεργίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο αλλά και στην Ελλάδα . (Babanassis, 1985)

Η απασχόληση (άνω των 15 ετών) για το σύνολο της χώρας στο ίδιο χρονικό διάστημα αυξήθηκε μόλις κατά 15,2%, σε σχέση με την αύξηση που σημειώθηκε στο υπόλοιπο εργατικό δυναμικό .Και στην περίπτωση της απασχόλησης η αύξηση αυτή.(Mitsos, 2002)

4. Επαγγελματικά Πρότυπα: Αναγκαία Χαρακτηριστικά

Η θεμελιώδης αρχή ενός συστήματος επαγγελματικών προτύπων είναι η «κοινή γλώσσα» για την επικοινωνία των κλάδων της οικονομίας, των επαγγελματικών κατηγοριών και των υπηρεσιών ανάπτυξης του ανθρώπινου δυναμικού και ειδικότερα των υπηρεσιών επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης. Αυτή η κοινή γλώσσα επικοινωνίας βασίζεται από τη μια μεριά στη χρήση ορισμών και εννοιών για την περιγραφή των απαιτήσεων των εργασιών και των ιδιοτήτων των εργαζομένων και από την άλλη «περιεκτικών» όρων για την περιγραφή των εννοιών αυτών. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι η ανάπτυξη ενός κοινού πλαισίου αναφοράς για την κατανόηση του εύρους και της κλίμακας των στοιχείων που συνιστούν την «αποδοτική εκτέλεση μιας εργασίας» και συνεπώς την κατανόηση των αναλυτικών εκπαιδευτικών αναγκών των ατόμων και τον σχεδιασμό και ανάπτυξη των κατάλληλων εκπαιδευτικών πακέτων. (Palloix,1981)

Τα επαγγελματικά πρότυπα πρέπει να βασίζονται σε μια διεξοδική και εμπειρισταωμένη ανάλυση των χαρακτηριστικών του επαγγελματικού τομέα και τη «φύση και ουσία» των διαφόρων επαγγελμάτων που συνθέτουν τον τομέα αυτόν. Για το λόγο αυτό απαιτείται να παρέχουν πληροφόρηση σχετικά με:

- τους τύπους επαγγελμάτων στο πλαίσιο του τομέα και οποιονδήποτε προσδοκώμενων αλλαγών στα πρότυπα απασχόλησης
- τις ευκαιρίες επαγγελματικής εξέλιξης και τη διευκρίνιση των χαρακτηριστικών διαδρομών σταδιοδρομίας που είναι ανοικτές στα άτομα, συμπεριλαμβανομένου του ρόλου που διαδραματίζεται από τα επαγγελματικά προσόντα
- τις συνδέσεις μεταξύ του τομέα και άλλων σχετικών τομέων, ώστε να διευκολύνονται οι φορείς καθορισμού και εξειδίκευσης των προτύπων και να προσδιορίζουν κοινές ειδικότητες
- τη σχέση μεταξύ των προτύπων και των κύριων ρόλων και ευθυνών των επαγγελμάτων που προσδιορίζονται στο πλαίσιο του τομέα
- το ρόλο που διαδραματίζουν οι βασικές οργανώσεις συμπεριλαμβανομένων των συνδικάτων και κάθε επαγγελματικού ή θεσμικού φορέα στο πλαίσιο του τομέα, και
- τις πηγές πληροφοριών που έχουν χρησιμοποιηθεί για την ανάλυση και που μπορούν να συμβάλουν στην περαιτέρω ανάπτυξη των επαγγελματικών προτύπων.(Mingione ,2002)

Τα απαιτούμενα χαρακτηριστικά των Επαγγελματικών Προτύπων μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

- Να προσδιορίζονται οι κύριοι ρόλοι και οι ευθύνες μέσα σε μια καθορισμένη επαγγελματική περιοχή(Dimelis ,2004)
- Να αναλύονται σε «μοναδιαία στοιχεία» που βασίζονται στους επαγγελματικούς ρόλους και τις ευθύνες που προσδιορίζονται από τους ρόλους αυτούς
- Να παρουσιάζουν τα αποτελέσματα επαρκούς εργασιακής απόδοσης, συμπεριλαμβανομένης της βασικής γνώσης και κατανόησης που απαιτείται στην άσκηση των καθηκόντων
- Να εμπεριέχουν τα πρότυπα της επαγγελματικής επάρκειας που πρέπει να επιτευχθούν σε σχέση με τα καθορισμένα αποτελέσματα. Στο πλαίσιο αυτό, κάθε «επάρκεια» σημαίνει τη δυνατότητα να εφαρμοστούν γνώσεις, πρακτικές και δεξιότητες για την επίτευξη αποδοτικών επιδόσεων στα εργασιακά καθήκοντα.
- Να περιλαμβάνουν τις «κομβικές δεξιότητες» που ενισχύουν την ευελιξία στην απασχόληση και τις ευκαιρίες για την επαγγελματική πρόοδο
- Να διασφαλίζουν ότι οι επαγγελματικές ικανότητες είναι αρκετά ευρείες ώστε να προσαρμόζονται στα νέα και αναδυόμενα επαγγελματικά πρότυπα
- Να περιλαμβάνουν τυχόν νομικές ή θεσμικές απαιτήσεις
- Να περιλαμβάνουν τις απαιτήσεις υγιεινής και ασφάλειας της εργασίας
- Να περιλαμβάνουν τυχόν σχετικές περιβαλλοντικές πτυχές που είναι κρίσιμες για την επαγγελματική επάρκεια
- Να περιλαμβάνουν τυχόν επαγγελματικές απαιτήσεις που βασίζονται στην ηθική ή το «εθιμικό δίκαιο»
- Να γράφονται με σαφή γλώσσα και με σχήμα που γίνεται εύκολα κατανοητό από εκείνους που θα τα χρησιμοποιήσουν
- Να είναι απαλλαγμένα από οποιαδήποτε προφανή ή συγκεκαλυμμένη διάκριση ενάντια σε ένα άτομο είτε στη διατύπωση είτε το περιεχόμενο
- Να παρέχουν μια ικανοποιητική βάση για την επιμέτρηση, εκτίμηση και αξιολόγηση
- Να ανταποκρίνονται στις ανάγκες και να έχουν την υποστήριξη όλων των σημαντικών ομάδων εργοδοτών και δυνητικών χρηστών(Bagavos ,2003)
- Να απεικονίζουν την καλύτερη πρακτική απασχόλησης, που αξιολογείται από τα στα ευρωπαϊκά και διεθνή πρότυπα, όπου αυτό απαιτείται.

Ένα μοντέλο θεμελίωσης, επίσης, πρέπει να παρέχει σταυροειδείς πληροφορίες για επαγγέλματα και θέσεις εργασίας σε διάφορους τομείς και κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας (σταυροειδείς πληροφορίες επαγγελμάτων) αλλά και πληροφορίες εντός των επαγγελματικών πεδίων (ειδικές πληροφορίες επαγγελμάτων). (Abramovitz, 1986)

5.Τα προβλήματα της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα. Αναντιστοιχία προσφοράς και ζήτησης εργασίας

Η συντριπτική πλειονότητα των πτυχιούχων βρήκε πρώτη εργασία μέσα σε ένα χρόνο μετά την αποφοίτηση. Ως συχνότερες δυσκολίες στην εύρεση πρώτης εργασίας αναφέρονται από τους πτυχιούχους η έλλειψη θέσεων εργασίας, η ελλιπής πληροφόρηση στην αγορά εργασίας και η έλλειψη κατάλληλων συστάσεων, ειδικά για εκείνους που προέρχονται από οικογένειες χαμηλού μορφωτικού επιπέδου. Δυσκολίες ωστόσο αντιμετώπισαν στην εξεύρεση πρώτης εργασίας και οι απόφοιτοι ιδρυμάτων της αλλοδαπής, αλλά και οι νεότεροι απόφοιτοι κάτοχοι μεταπτυχιακού διπλώματος στο εξωτερικό. (Busch ,1987)

Πάνω από επτά στους δέκα ερωτηθέντες πτυχιούχους δήλωσαν ότι, μετά την πρώτη εργασία τους και για να μετακινηθούν σε νέα θέση, παρέμειναν άνεργοι για κάποιο διάστημα, το οποίο ωστόσο για την συντριπτική πλειονότητα διήρκεσε λιγότερο από 6 μήνες. Ωστόσο, μεταξύ των πτυχιούχων ξένων ιδρυμάτων της νεότερης γενιάς, οι μισοί από αυτούς δήλωσαν ότι παρέμειναν άνεργοι μέχρι και ένα έτος μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης εργασίας τους, ενώ ένας στους τέσσερις για περισσότερο από ένα έτος. Η περίοδος της μεταβατικής ανεργίας φαίνεται ακόμη να είναι χαμηλότερη μεταξύ των αποφοίτων που προέρχονται από οικογένειες υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου. Τα συμπεράσματα σχετικά με τη συνάφεια τόσο της πρώτης, όσο και της τρέχουσας θέσης εργασίας των αποφοίτων εργαζομένων του δείγματος με τη θεματική των σπουδών τους, τη χρησιμότητα των σπουδών στην εύρεση εργασίας, αλλά και την επαγγελματική ικανοποίηση που λαμβάνουν από την εργασία τους συνοψίζονται παρακάτω: (Babanassis, 1985)

Σχετικά με την πρώτη τους εργασία, μια σημαντική μερίδα αποφοίτων (επτά στους δέκα ερωτηθέντες) βρήκαν εργασία η οποία ήταν σχετική με το αντικείμενο των σπουδών τους. Το ποσοστό αυτό ωστόσο είναι μικρότερο για τις νεότερες (μετά το 1995) σε σχέση με τις παλαιότερες γενιές, αλλά υψηλότερο για τους κατόχους μεταπτυχιακού διπλώματος.

Οι οκτώ στους δέκα ερωτηθέντες εργαζόμενους δήλωσαν ότι η παρούσα εργασία τους είναι σχετική έως πολύ σχετική με το αντικείμενο σπουδών τους, ενώ ελαφρώς υψηλότερο ήταν και το ποσοστό εκείνων που δήλωσαν ότι η παρούσα εργασία τους είναι σχετική ως πολύ σχετική με τις ικανότητες και τα προσόντα που απέκτησαν κατά τη διάρκεια των σπουδών τους. Κατά μέσο όρο, η συνάφεια της τρέχουσας εργασίας των ερωτηθέντων

πτυχιούχων του δείγματος είναι μεγαλύτερη σε σχέση με την πρώτη τους εργασία μετά την αποφοίτηση, μεταξύ των κατόχων μεταπτυχιακού διπλώματος, αλλά και μεταξύ των αποφοίτων συγκεκριμένων επιστημονικών περιοχών. Το μέγεθος της συνάφειας δεν διαφοροποιείται σημαντικά για τους αποφοίτους των ξένων ακαδημαϊκών ιδρυμάτων, αλλά ωστόσο αυξάνεται όσο μικρότερος είναι ο χρόνος μετάβασης από την αποφοίτηση στην εργασία. Ο δείκτης συνάφειας της παρούσας εργασίας με το αντικείμενο σπουδών φαίνεται επίσης να συνδέεται θετικά με το μορφωτικό επίπεδο των γονέων και να ενισχύεται κατά την εξέλιξη της επαγγελματικής σταδιοδρομίας για τη νεότερη γενιά των αποφοίτων.

Περίπου οι οκτώ στους δέκα ερωτηθέντες πτυχιούχους του δείγματος πιστεύουν ότι οι σπουδές τους ήταν χρήσιμες σε μεγάλο ή πολύ μεγάλο βαθμό για την ανταπόκριση στις εργασιακές υποχρεώσεις της παρούσας εργασίας τους, αναλογία η οποία δεν μεταβάλλεται σημαντικά μεταξύ της παλαιότερης και της νεότερης γενιάς αποφοίτων. Ωστόσο, ο σχετικός δείκτης καταγράφει υψηλότερες τιμές για τους αποφοίτους από ιδρύματα του εξωτερικού, όπου σχεδόν οι εννέα στους δέκα κρίνουν ότι οι σπουδές τους ήταν χρήσιμες σε μεγάλο ή πολύ μεγάλο βαθμό. Εξάλλου, μεγαλύτερη χρησιμότητα φαίνεται να έχουν για τους ερωτηθέντες πτυχιούχους οι σπουδές στις Επιστήμες του Δικαίου, Αρχιτεκτονική, Πολεοδομία, Χωροταξία, Φυσικές επιστήμες, Επιστήμες Μηχανικής και Οικονομία και Διοίκηση, ενώ λιγότερη στις Ανθρωπιστικές, Κοινωνικές, Πολιτικές, Γεωπονικές Επιστήμες καθώς και στα Μαθηματικά και Στατιστική.

Τα υψηλότερα επίπεδα ικανοποίησης των ερωτηθέντων πτυχιούχων σχετικά με την εργασία τους, εντοπίζονται στο εργασιακό περιβάλλον, στο ενδιαφέρον που παρουσιάζει η εργασία, στο ωράριο, τις πρωτοβουλίες και το βαθμό ανεξαρτησίας στην άσκηση καθηκόντων. Αντίθετα, τα χαμηλότερα επίπεδα ικανοποίησης των ερωτηθέντων εντοπίζονται σε σχέση με το μισθό, τα επιδόματα / παροχές και τις δυνατότητες εξέλιξης που παρέχει η εργασία τους. Εξάλλου, το επίπεδο ικανοποίησης από την εργασία φαίνεται να αυξάνεται, ωστόσο όχι σημαντικά, ανάλογα με τη συνάφεια του αντικειμένου εργασίας με τις σπουδές - ειδικά σε σχέση με το μισθό-, τα επιδόματα/ παροχές, το ωράριο, τις πρωτοβουλίες και την ανεξαρτησία στην άσκηση των καθηκόντων. Επιπλέον, μικρότερο βαθμό ικανοποίησης δηλώνουν οι πτυχιούχοι του εξωτερικού σχετικά με το ωράριο, η νεότερη γενιά σε σχέση με τον μισθό, τις πρωτοβουλίες, την ανεξαρτησία στην άσκηση των καθηκόντων και την προσφορά στο κοινωνικό σύνολο, και τέλος οι κάτοχοι μεταπτυχιακού διπλώματος σε σχέση με το ωράριο. (Abramovitz, 1986)

Τα συμπεράσματα, τέλος, τα οποία προκύπτουν από την έρευνα των αποφοίτων του δείγματος σχετικά με τα προσόντα που θεωρούν απαραίτητα στην εργασία τους, καθώς και τα «ελλείμματα» των δεξιοτήτων που αναγνωρίζουν ότι θα έπρεπε να τους παρέχει το εκπαιδευτικό σύστημα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αλλά κρίνουν ότι δεν το κάνει στον απαιτούμενο βαθμό, συνοψίζονται όπως παρακάτω:

Η συντριπτική πλειονότητα των αποφοίτων του δείγματος θεωρεί ότι οι ικανότητες και δεξιότητες είναι απαραίτητες σε μεγάλο ή πολύ μεγάλο βαθμό για την αποτελεσματική επιτέλεση των εργασιακών τους καθηκόντων.

Οι εργαζόμενοι πτυχιούχοι κρίνουν την προσωπικότητα (όπως άλλωστε και οι επιχειρήσεις) ως το σημαντικότερο προσόν που θα πρέπει να διαθέτουν για να διευκολύνουν την πρόσληψή τους, από τις επιχειρήσεις. Μεταξύ των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας, ιεραρχούν πρωτίστως το πνεύμα συνεργασίας και την προσαρμοστικότητα, με τις ικανότητες επίλυσης σύνθετων προβλημάτων, όπως οι δεξιότητες αναγνώρισης προβλημάτων, συλλογής και οργάνωσης πληροφοριών, να ακολουθούν. Οι ικανότητες χειρισμού διαδικασιών, και συγκεκριμένα οι δεξιότητες κριτικής σκέψης και ενεργού μάθησης, κρίνονται επίσης σημαντικές από τους ερωτηθέντες, ενώ ακολουθούν οι βασικές ικανότητες (ανάγνωση, ενεργός ακρόαση, προφορικός και γραπτός λόγος) και κατόπιν οι κοινωνικές δεξιότητες, μεταξύ των οποίων και οι δεξιότητες για συντονισμό. Ως λιγότερο σημαντική κρίνεται ωστόσο από τους εργαζόμενους πτυχιούχους η επαγγελματική εμπειρία, αλλά και οι συστημικές ικανότητες, και κυρίως η αναγνώριση αιτιών και η κρίση και λήψη αποφάσεων. Τελευταίες στην ιεράρχηση αναφέρονται οι ικανότητες διαχείρισης πόρων, μεταξύ των οποίων διακρίνεται και η ικανότητα διαχείρισης χρόνου.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των πτυχιούχων, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα προσέφεραν το σύνολο των δεξιοτήτων και ικανοτήτων σε ένα σχετικά ικανοποιητικό, αλλά ωστόσο όχι πλήρες επίπεδο, απαραίτητο για την αποτελεσματική επιτέλεση των εργασιακών τους καθηκόντων. Οι πτυχιούχοι, όπως και οι επιχειρήσεις, αναγνωρίζουν επομένως την ύπαρξη ενός «ελλείμματος» δεξιοτήτων μεταξύ ζήτησης και προσφοράς εργασίας, το οποίο αποδίδουν ως ένα βαθμό και στην ανεπάρκεια των προσόντων που προσφέρουν τα ανώτερα και ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, και που μάλιστα φαίνεται να υπερβαίνει την ανάλογη εκτίμηση των επιχειρήσεων για το μέγεθός του. (Meillassoux CI,1980)

Τα μεγαλύτερα από τα ελλείμματα αυτά καταγράφονται, σύμφωνα με τους αποφοίτους του δείγματος, στην επαγγελματική εμπειρία και τις διάφορες γνώσεις (με κυρίαρχο το έλλειμμα ως προς τις ξένες γλώσσες), αλλά και τις βασικές γνώσεις χρήσης σύγχρονου λογισμικού γραφείου. Ακολουθούν ελλείμματα που συνδέονται με τις κοινωνικές δεξιότητες, και κυρίως

τις δεξιότητες διαπραγμάτευσης και πειθούς, καθώς και τις ικανότητες διαχείρισης πόρων και ανθρώπινου δυναμικού. Μικρότερο είναι το έλλειμμα ωστόσο που παρατηρούν οι απόφοιτοι εργαζόμενοι στις συστημικές ικανότητες, αλλά και τις ικανότητες επίλυσης σύνθετων προβλημάτων, καθώς και σε επιμέρους ικανότητες όπως είναι η αναγνώριση προβλημάτων, και η αποτίμηση λύσεων. (Dimelis ,2004)

Ελλείμματα, ωστόσο σε αρκετά μικρότερο βαθμό, αναγνωρίζουν οι απόφοιτοι του δείγματος και στις τεχνικές δεξιότητες, τις ικανότητες χειρισμού διαδικασιών και την κριτική σκέψη, ενώ σε ακόμη μικρότερο βαθμό παρατηρούν ελλείμματα σε βασικές ικανότητες.

Τα παρατηρούμενα ελλείμματα δεν διαφοροποιούνται ωστόσο σημαντικά ανάλογα με το βαθμό συνάφειας της εργασίας των πτυχιούχων του δείγματος με τις σπουδές τους, ενώ φαίνεται να είναι χαμηλότερο για την νεότερη γενιά πτυχιούχων σε σχέση με την παλαιότερη. Η νεότερη μάλιστα γενιά του δείγματος φαίνεται πως κρίνει ότι είναι καλύτερα εφοδιασμένη σε σχέση με τις απαιτήσεις ως προς την επαγγελματική εμπειρία, τις βασικές γνώσεις πληροφορικής, τις ικανότητες διαχείρισης πόρων, τις ικανότητες επίλυσης σύνθετων προβλημάτων και τις συστημικές δεξιότητες. (Busch ,1987)

Το επίπεδο του ελλείμματος σε δεξιότητες και ικανότητες των αποφοίτων πανεπιστημίων εξωτερικού κρίνεται από τους ερωτηθέντες ως σημαντικά μικρότερο σε σχέση με εκείνο των πτυχιούχων ελληνικών ακαδημαϊκών ιδρυμάτων. Οι τελευταίοι θεωρούν ότι είναι λιγότερο εφοδιασμένοι σε σχέση με τους πτυχιούχους ξένων ιδρυμάτων σχεδόν σε όλο το φάσμα των απαιτούμενων δεξιοτήτων (σε ξένες γλώσσες, βασικές γνώσεις χρήσης σύγχρονου λογισμικού γραφείου, εξειδικευμένες και υψηλού επιπέδου γνώσεις πληροφορικής, ικανότητες χειρισμού διαδικασιών, τεχνικές δεξιότητες, κοινωνικές δεξιότητες, ικανότητες διαχείρισης πόρων, βασικές ικανότητες, επαγγελματική εμπειρία και ικανότητες επίλυσης σύνθετων προβλημάτων). (McCombie & Thirlwall ,1994)

Οι ερωτηθέντες σε μεγάλο ποσοστό κρίνουν ότι οι μεταπτυχιακές σπουδές έχουν χαμηλή επίδραση στο επίπεδο των δεξιοτήτων και ικανοτήτων που παρέχουν σε σχέση με τις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας. Ωστόσο, οι παλαιότερες γενεές κατόχων μεταπτυχιακού διπλώματος του δείγματος εκτιμούν πως τα ελλείμματά τους ήταν σημαντικά υψηλότερα σε σχέση με τους νεότερους κατόχους μεταπτυχιακού. (Abramovitz, 1986)

Συνοψίζοντας τέλος, από τη σύγκριση των εκτιμήσεων εργοδοτών και εργαζομένων του δείγματος σχετικά με τα σημαντικότερα ελλείμματα στις δεξιότητες και τα προσόντα των πτυχιούχων, μπορούν να επισημανθούν τα εξής: (McCombie & Thirlwall ,1994)

Τα σημαντικότερα ελλείμματα από την πλευρά των επιχειρήσεων του δείγματος εντοπίζονται στις ικανότητες διαχείρισης πόρων και επίλυσης σύνθετων προβλημάτων, ενώ τα μικρότερα ελλείμματα στις κοινωνικές δεξιότητες, τις βασικές ικανότητες και τις ξένες γλώσσες

Τα μεγαλύτερα ελλείμματα από την πλευρά των πτυχιούχων εργαζομένων του δείγματος εντοπίζονται στις βασικές γνώσεις Η/Υ, τις ξένες γλώσσες και την επαγγελματική εμπειρία, ενώ τα μικρότερα στις βασικές ικανότητες και τις ικανότητες χειρισμού διαδικασιών. Εν κατακλείδι, παρατηρείται ότι οι μεγαλύτερες αποκλίσεις στις εκτιμήσεις μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων σε ό,τι αφορά τα ελλείμματα των δεξιοτήτων των τελευταίων, εντοπίζονται στις ξένες γλώσσες, τις βασικές γνώσεις η/υ, την επαγγελματική εμπειρία, τις διάφορες γνώσεις και τις κοινωνικές δεξιότητες. (Bagavos, 2003)

5.1 Συνύπαρξη Ανεργίας με Κενές Θέσεις Εργασίας

Σύμφωνα με τη Λυμπεράκη ένα από τα χαρακτηριστικά της ανεργίας στην Ελλάδα είναι η συνύπαρξη της με κενές θέσεις εργασίας, η οποία μπορεί να ερμηνευτεί με τον συνδυασμό τριών λόγων: α)αντιστοιχία ανάμεσα στα εφόδια που προσφέρει το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα και τις ανάγκες των επιχειρήσεων ,β)έλλειψη συνεχιζόμενων μορφών απόκτησης γνώσεων έπειτα από κάποια ηλικία και γ)αυξημένη ζήτηση για θέσεις σχετικά χαμηλών δεξιοτήτων .Αυτό δεν είναι μόνο ελληνικό φαινόμενο αλλά πρόβλημα πολλών ευρωπαϊκών χωρών μετά τις οικονομικές κρίσεις τις δεκαετίας του 1970 .Κάποιες χώρες το αντιμετώπισαν αποτελεσματικά και κάποιες άλλες όχι .Εργαλείο για την αντιμετώπιση είναι η επανεκτίμηση του θεσμικού πλαισίου και η ελαστικοποίηση του . (Karamessini, 2006)

Εμπόδιο στην πορεία αντιμετώπισης του παραπάνω φαινομένου είναι οι μεγάλες αντιδράσεις που εκδηλώνονται από τις εργατικές ενώσεις και το διαφανόμενο πολιτικό κόστος για τους ασκούντες την πολιτική της εργασίας . (McCombie & Thirlwall ,1994)

Αίτια του προαναφερθέντος φαινομένου είναι οι ανορθολογικές επενδύσεις που οδηγούν στο κύριο πρόβλημα της ελληνικής αγοράς εργασίας ,τη «συνύπαρξη εργασιακών ομάδων ειδικευμένης και ανειδίκευτης εργασίας σε όλους σχεδόν τους παραγωγικούς κλάδους με υψηλή ανερχόμενη ανεργία» και παρατηρεί «έλλειψη κατάλληλα ειδικευμένου, έμπειρου και με ισχυρά κίνητρα για υψηλή αποδοτικότητα προσωπικού σε όλους τους παραγωγικούς

κλάδους» Και αυτό συμβαίνει παρά την μεγάλη αύξηση των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης τη συγκεκριμένη περίοδο. (Abramovitz, 1986)

Ο ΣΕΒ αποδίδει αυτές τις αποκλίσεις σε σημαντικό βαθμό στο ότι «τα συστήματα εκπαίδευσης και κατάρτισης δεν καλύπτουν ή δεν προσφέρουν επαρκείς γνώσεις στους τομείς αυτών των ειδικοτήτων, ούτε όμως σύγχρονες γνώσεις και ικανότητες που είναι αναγκαίες στην κοινωνία και οικονομία» (Lipietz,1985)

Φαίνεται λοιπόν ότι πολλές φορές η εργασία που προσφέρεται δεν συναντά τα κριτήρια των επιχειρήσεων. Πολλές επιχειρήσεις εκφράζουν παράπονα ότι δε βρίσκουν κατάλληλο εργατικό δυναμικό, μεγάλο μέρος του εργατικό δυναμικό(όπως θα δούμε παρακάτω) δεν αντιλαμβάνεται επαρκώς τις ανάγκες για κατάρτιση και οι κρατικοί φορείς δεν βοηθούν αρκετά. (Dimelis ,2004)

5.2 Ζήτηση και προσφορά εργασίας και αξιολόγηση των απαιτούμενων δεξιοτήτων των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης

Το συγκεκριμένο τμήμα της Μελέτης αναφέρεται κατά κύριο λόγο στην εξέταση του «ελλείμματος δεξιοτήτων» σε ό,τι αφορά τη σύνδεση των απαιτήσεων από την πλευρά των επιχειρήσεων και της προσφοράς εργασίας από την πλευρά των πτυχιούχων σε σχέση με τις ικανότητες, τα προσόντα και τις δεξιότητες που κρίνονται απαραίτητα για την πρόσληψή τους και την ικανοποιητική τους απόδοση στα εργασιακά τους καθήκοντα . Ο τρόπος με τον οποίο οι εργοδότες αξιολογούν τα ελλείμματα δεξιοτήτων έχει βαρύνουσα σημασία, καθώς πολλές φορές αποτελεί την κύρια ή και μοναδική πηγή πληροφόρησης για πιθανές ανισορροπίες μεταξύ των ζητούμενων και των προσφερόμενων προσόντων. . Οι εκτιμήσεις των επιχειρήσεων σχετικά με την επάρκεια και την καταλληλότητα της προσφοράς γνώσεων και δεξιοτήτων από τους υποψήφιους πτυχιούχους καθορίζουν ως ένα βαθμό τόσο τις αντιλήψεις των υπεύθυνων λήψης αποφάσεων πολιτικής, όσο και την ένταση της ζήτησης εργασίας. Οι αιτίες για το εντοπιζόμενο έλλειμμα δεξιοτήτων θα πρέπει ωστόσο να αποδοθούν τόσο στις πιθανές ανεπάρκειες του εκπαιδευτικού συστήματος σχετικά με την παροχή τους, όσο και σε αυτές που προέρχονται από την πλευρά της ζήτησης εργασίας, με

χαρακτηριστικά παραδείγματα την ελλιπή κατάρτιση των εργαζομένων στο χώρο εργασίας ή τις καθυστερήσεις των επιχειρήσεων στην υιοθέτηση νέων γνώσεων και πρακτικών.

Διερευνάται επομένως στο τμήμα αυτό της Μελέτης, η ποιοτική διάσταση των όρων απασχόλησης των πτυχιούχων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, με έμφαση στα προσόντα, τις δεξιότητες και τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας που απαιτούνται από την αγορά εργασίας για την πρόσληψη των αποφοίτων, καταγράφοντας αμφίπλευρα τις εκτιμήσεις τόσο των επιχειρήσεων του δείγματος, όσο και των εργαζομένων. Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, πραγματοποιήθηκε έρευνα πεδίου με ερωτηματολόγια, η οποία διεξήχθη σε 504 εργαζόμενους αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στον ιδιωτικό τομέα και 77 στο δημόσιο τομέα, καθώς και σε 202 επιχειρήσεις που απασχολούν προσωπικό ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης. Συμπληρωματικά, ερωτήθηκαν οι απόφοιτοι της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Διοίκησης και οι Πρόεδροι 51 τμημάτων ΑΕΙ-ΑΤΕΙ.

Ορισμένα καίρια ερωτήματα τα οποία ετέθησαν αφορούν τη χρησιμότητα των σπουδών, την απασχόληση των αποφοίτων σε συναφείς ή μη εργασίες, τις δυσκολίες στην εύρεση πρώτης ή παρούσας εργασίας, αλλά και τη σημασία που έχει στην αγορά εργασίας ένα σύνολο πολύπλευρων δεξιοτήτων και ικανοτήτων των υποψήφιων εργαζομένων. Ωστόσο, θα πρέπει να υπογραμμισθεί ότι τα αποτελέσματα που προκύπτουν από τη μελέτη αυτή είναι ενδεικτικά της επικρατούσας κατάστασης στο συγκεκριμένο δείγμα επιχειρήσεων και επομένως ενέχουν ένα βαθμό μεροληπτικότητας, παράγοντας ο οποίος ωστόσο εμποδίζει την περαιτέρω γενίκευσή τους ως αντιπροσωπευτικών αποτελεσμάτων με καθολική ισχύ. (Bagavos ,2003)

A) Αντικείμενο σπουδών, θέση εργασίας και κριτήρια πρόσληψης

Σχετικά με το αντικείμενο σπουδών των πτυχιούχων, τη θέση στην επιχείρηση και τα κριτήρια πρόσληψης των αποφοίτων, από τις επιχειρήσεις του δείγματος επισημαίνονται τα εξής: (Lipietz,1985)

Σχεδόν ένας στους δύο υπαλλήλους του εργατικού δυναμικού των επιχειρήσεων του δείγματος αποτελείται από πτυχιούχους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, με την παρουσία αποφοίτων να είναι σημαντικά εντονότερη στις επιχειρήσεις του προηγμένου τομέα. Οι επιχειρήσεις αυτές φαίνεται να απασχολούν τρεις φορές περισσότερους πτυχιούχους από ότι οι επιχειρήσεις του παραδοσιακού τομέα, διαφορά αξιοσημείωτη, η οποία εντούτοις υποδηλώνει χαμηλή αξιοποίηση των αποφοίτων από ένα σημαντικό τμήμα των ελληνικών επιχειρήσεων. (Lipietz,1985)

Τα υψηλότερα ποσοστά αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο συγκεκριμένο δείγμα επιχειρήσεων εντοπίζονται στο Τμήμα της Γενικής Διεύθυνσης και Διοίκησης. Αυτό φαίνεται να ισχύει τόσο για τις επιχειρήσεις του προηγμένου τομέα, όσο και για εκείνες του παραδοσιακού τομέα. (Coriat ,1984)

Η πλειονότητα των εργαζομένων στις επιχειρήσεις του δείγματος είναι κυρίως απόφοιτοι σχολών Οικονομίας και Διοίκησης, αλλά και Μηχανικοί, οι οποίοι καταλαμβάνουν τόσο διοικητικές, όσο και παραγωγικές θέσεις εργασίας. Στις επιχειρήσεις του προηγμένου τομέα μάλιστα, παρατηρείται εντονότερα το φαινόμενο μικρά ποσοστά πτυχιούχων από διάφορα γνωστικά αντικείμενα να απασχολούνται σε διάφορα τμήματα της επιχειρήσεις, πολλές φορές ανεξάρτητα του αντικειμένου σπουδών τους. (Abramovitz, 1986)

Το κύρος του ακαδημαϊκού ιδρύματος συνιστά σημαντικό κριτήριο πρόσληψης για περισσότερες από τις μισές επιχειρήσεις του δείγματος που ανήκουν στον προηγμένο τομέα, αντίθετα από ότι συμβαίνει ωστόσο στον παραδοσιακό τομέα, όπου το αντίστοιχο ποσοστό είναι πολύ μικρότερο (μία με δύο στις δέκα επιχειρήσεις) . Το γεγονός αυτό επισημαίνει τη σημαίνουσα βαρύτητα του κύρους του ακαδημαϊκού ιδρύματος ως βασικό κριτήριο πρόσληψης, κυρίως όμως για τις περισσότερο ανεπτυγμένες επιχειρήσεις. (Busch ,1987)

B) Δυσκολίες εξεύρεσης υποψηφίων και απαιτούμενα προσόντα

Σχετικά με τις δυσκολίες εξεύρεσης των κατάλληλων υποψηφίων, αλλά και τα προσόντα που θεωρούν οι επιχειρήσεις του δείγματος απαραίτητα για την πρόσληψη πτυχιούχων, προκύπτουν τα εξής: (Babanassis, 1985)

Μία στις δύο επιχειρήσεις, τόσο αυτές οι οποίες ανήκουν στον προηγμένο, όσο και εκείνες οι οποίες ανήκουν στον παραδοσιακό τομέα, δηλώνουν ότι αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην εξεύρεση των κατάλληλων πτυχιούχων, παρά την υψηλή προσφορά εργασίας, γεγονός το οποίο υποδηλώνει μian αναντιστοιχία μεταξύ των ζητούμενων και προσφερόμενων προσόντων. Το συγκεκριμένο έλλειμμα θα μπορούσε εν μέρει να αποδοθεί στις ανεπάρκειες του εκπαιδευτικού συστήματος σχετικά με την παροχή κατάλληλης γνώσης και εφοδίων που προετοιμάζουν για την αγορά εργασίας. Οι επιχειρήσεις εκτιμούν ωστόσο ότι πολύ συχνά η συγκεκριμένη αναντιστοιχία οφείλεται και στην έλλειψη επαγγελματικής εμπειρίας, ενώ, εκτός από αυτό, ως πιθανά αίτια αναφέρονται επίσης και ο μικρός αριθμός υποψηφίων (χαμηλή προσφορά για τη θέση), η έλλειψη τεχνικών γνώσεων και δεξιοτήτων, αλλά και η επιθυμητή ή απαιτούμενη συμπεριφορά και/ ή προσωπικότητα. (Karamessini, 2006)

Σημαντικότερος παράγοντας για την αξιολόγηση των προσόντων των υποψηφίων εργαζομένων είναι η προσωπικότητα, πως κρίνει η πλειονότητα των ερωτηθέντων επιχειρήσεων. Επιπλέον, ορισμένα από τα μείζονα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας θεωρούνται από τις επιχειρήσεις, η ευσυνειδησία, το πνεύμα συνεργασίας και η προσαρμοστικότητα. Με μικρή διαφορά ακολουθούν οι βασικές ικανότητες και δεξιότητες του υποψηφίου, όπως είναι η ικανότητα χειρισμού διαδικασιών, η κριτική σκέψη, η ενεργός μάθηση, οι ικανότητες επίλυσης σύνθετων προβλημάτων (αναγνώριση προβλημάτων, συλλογή, οργάνωση και σύνθεση πληροφοριών, παραγωγή και αξιολόγηση ιδεών), οι ικανότητες διαχείρισης πόρων (οικονομικών, ανθρώπινων πόρων, υλικών, χρόνου), οι τεχνικές δεξιότητες αλλά και οι κοινωνικές δεξιότητες, όπως είναι η κοινωνική παρατηρητικότητα, η πειθώ, η ικανότητα διαπραγμάτευσης και η κοινωνικότητα/ εξωστρέφεια. Η επαγγελματική εμπειρία και οι άλλες γνώσεις ακολουθούν, αλλά θεωρούνται επίσης σημαντικά προσόντα, ενώ επιπλέον προκύπτει πως οι επιχειρήσεις του προηγμένου τομέα δίνουν σχετικά μεγαλύτερη βαρύτητα από εκείνες του παραδοσιακού τομέα στις κοινωνικές δεξιότητες, τις ικανότητες χειρισμού διαδικασιών, επίλυσης σύνθετων προβλημάτων και διαχείρισης πόρων. (Coriat ,1984)

Γ) Έλλειμμα δεξιοτήτων των πτυχιούχων

Σε ό,τι αφορά το «έλλειμμα δεξιοτήτων» των πτυχιούχων ως προς τα προσόντα και τις δεξιότητες που ζητούν οι επιχειρήσεις, προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

Το επίπεδο του ελλείμματος φαίνεται να κρίνεται ως μεγαλύτερο από τις επιχειρήσεις μεγαλύτερου μεγέθους, όπως επίσης και ανάμεσα σε εκείνες του προηγμένου τομέα. Έτσι, ως προς αρκετές δεξιότητες, οι αναντιστοιχίες μεταξύ απαιτήσεων και διαθέσιμων προσόντων είναι μεγαλύτερες για τις επιχειρήσεις του δείγματος που ανήκουν στον προηγμένο τομέα. (Bagavos ,2003)

Τα μεγαλύτερα ελλείμματα από τους υποψηφίους εργαζομένους αποφοίτους καταγράφονται στις βασικές γνώσεις χρήσης σύγχρονου λογισμικού γραφείου, την ικανότητα επίλυσης σύνθετων προβλημάτων, την ικανότητα διαχείρισης πόρων και σε χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως κυρίως είναι το πνεύμα συνεργασίας και η ευσυνειδησία. (Liem,1998)

6. Προσδιοριστικοί παράγοντες των μεταβολών των διαστάσεων των τοπικών αγορών εργασίας

Κατά τη δεκαετία του 1990 οι αγορές εργασίας βρέθηκαν στο επίκεντρο σημαντικών οικονομικών αλλαγών που αφορούσαν μια συνεχιζόμενη αποβιομηχάνιση, σε μια χωρική αναδιάρθρωση της παραγωγής και σημαντικές μεταβολές στη φύση της εργασίας . (Dimelis ,2004)

Ειδικότερα στην Ελλάδα, μια συνεχιζόμενη μείωση του πρωτογενούς τομέα, συνδυάστηκε με μια σχετική αλλά και σε πολλές περιπτώσεις απόλυτη αποβιομηχάνιση συγκεκριμένων περιοχών .Οι παραπάνω εξελίξεις σε συνδυασμό με την αναγκαιότητα της αύξησης των δεικτών συμμετοχής, με την αναγκαιότητα δηλαδή της αύξησης του τμήματος εκείνου του πληθυσμού που εντάσσεται στις επίσημες οικονομικές δραστηριότητες, άσκησε σημαντικές πιέσεις στον τομέα των υπηρεσιών . (Abramovitz, 1986)

Η ανάλυση στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου επιτρέπει, μέχρι ενός σημείου, τη διερεύνηση της ανταπόκρισης των τομέων οικονομικής δραστηριότητας στις ευρύτερες αυτές εξελίξεις στο επίπεδο των τοπικών αγορών εργασίας .Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται μια πιο συστηματική διερεύνηση των προσδιοριστικών παραγόντων των μεταβολών των ποσοτικών διαστάσεων των τοπικών αγορών εργασίας . Επιχειρείται, με άλλα λόγια, ο προσδιορισμός των παραγόντων εκείνων που μπορεί να αποβούν χρήσιμοι στην ερμηνεία των μεταβολών των ποσοτικών (και ποιοτικών) διαστάσεων των τοπικών αγορών εργασίας . (Labrianidis ,2001)

Επιχειρείται επίσης να διερευνηθεί το κατά πόσο οι παράγοντες αυτοί μπορεί να ερμηνεύσουν, και μέχρι ποιου σημείου, τις εξελίξεις, που αφορούν την επέκταση του θεσμού των τοπικών αγορών εργασίας . Μεταξύ των παραγόντων αυτών, η ανάλυση θα επικεντρωθεί σ' αυτούς που συνδέονται με τις ευρύτερες εξελίξεις στους τομείς της παραγωγής (ή στους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας) . Ειδικότερα θα επικεντρωθεί στο κατά πόσο οι μεταβολές στην απασχόληση του πρωτογενούς, δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα της

οικονομίας μπορεί να αποβούν πολύτιμοι στην ερμηνεία των διαδικασιών επέκτασης του θεσμού των τοπικών αγορών εργασίας . (Karamessini, 2006)

Ο κάθε τομέας οικονομικής δραστηριότητας θα διερευνάται ξεχωριστά και θα καλύπτει μία ενότητα του κεφαλαίου αυτού .Στις ενότητες αυτές θα παρουσιάζονται μια σειρά στοιχείων και πληροφοριών, που περιγράφουν τα βασικά χαρακτηριστικά και τις εξελίξεις των τομέων οικονομικής δραστηριότητας και συμβάλλουν αφενός μεν στην ευχερέστερη κατανόηση των σχετικών εξελίξεων αφετέρου δε στη λειτουργία των τομέων ως ερμηνευτικών παραγόντων των εξελίξεων στο πεδίο των τοπικών αγορών εργασίας . (Babanassis, 1985)

6. 1. Πρωτογενής τομέας και τοπικές αγορές εργασίας

Η συνεχιζόμενη μείωση του αγροτικού τομέα συνιστά ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των εξελίξεων της ελληνικής οικονομίας για ολόκληρη σχεδόν τη μεταπολεμική περίοδο . Η μείωση αυτή αφορά τόσο τη συμμετοχή του τομέα στην απασχόληση όσο και στο ΑΕΠ της χώρας και οφείλεται κατά ένα μέρος σε δημογραφικούς παράγοντες, που συνδέονται με τη γήρανση του πληθυσμού και του εργατικού δυναμικού στις αγροτικές περιοχές και κατά ένα άλλο μέρος με την ανάγκη εκσυγχρονισμού των δομών του και την εφαρμογή της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης . (Busch ,1987)

Σημαντικές μεταβολές έχουν επέλθει και στα άλλα μεγέθη του αγροτικού τομέα, όπως οι αυξήσεις της ακαθάριστης αξίας παραγωγής και της προστιθέμενης αξίας στους κλάδους της γεωργίας-κτηνοτροφίας και της αλιείας . Παρά ταύτα η συμμετοχή της ακαθάριστης αξίας παραγωγής του τομέα στο σύνολο της οικονομίας μειώνεται(Υπουργείο Γεωργίας 1999), γεγονός που οφείλεται στην ταχύτατη μεγέθυνση του τομέα των υπηρεσιών, με ρυθμούς πολύ υψηλότερους από αυτόν της γεωργίας . Από την άλλη πλευρά, η μείωση του λόγου των εξαγωγών προς τις εισαγωγές παρέχει ενδείξεις τόσο των δυσχερειών που αντιμετωπίζουν τα ελληνικά προϊόντα στις αγορές του εξωτερικού όσο και την εξάρτηση του τομέα από τις εισαγωγές. (Bagavos ,2003)

Παρά όμως τις βελτιώσεις που παρουσίασε ο αγροτικός τομέας κατά τις τελευταίες δεκαετίες, μια σειρά διαρθρωτικών προβλημάτων εξακολουθούν να τον χαρακτηρίζουν .

Σημαντικότερα εξ αυτών θα πρέπει να θεωρηθούν το ιδιαίτερα μικρό μέγεθος των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και ο πολυτεμαχισμός τους . (Katseli ,2002)

Τα δύο αυτά χαρακτηριστικά του αγροτικού τομέα συνδέονται τόσο με το είδος των καλλιεργειών που επιλέγονται, όσο όμως και με την αδυναμία δημιουργίας οικονομικών κλίμακας και την αύξηση του κόστους παραγωγής των αγροτικών προϊόντων, γεγονός με σημαντικές επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα των αγροτικών προϊόντων, τόσο στην εγχώρια όσο όμως και στις διεθνείς αγορές . (Abramovitz, 1986)

Μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο επιχειρείται η διερεύνηση της επίδρασης των μεταβολών της απασχόλησης του πρωτογενούς τομέα στις εξελίξεις που παρατηρούνται στις αγορές εργασίας σε εθνικό, περιφερειακό, αλλά κυρίως σε τοπικό επίπεδο . (Ιακονου ,2001)

Τη δεκαετία του 1990 στο σύνολο της χώρας η απασχόληση του πρωτογενούς τομέα μειώνεται κατά 77 .100 άτομα ή ποσοστό 11,5% . Η μεταβολή αυτή συνιστά το αποτέλεσμα ετερόκλητων κατά φύλο και ηλικία εξελίξεων . Ως προς το φύλο, η απασχόληση των ανδρών μειώνεται κατά 26,9% (ελαφρά παραπάνω από 130 .000 άτομα), ενώ η αντίστοιχη των γυναικών αυξάνει κατά 33,7%, λίγο χαμηλότερα από 60 .000 άτομα . Ως προς την ηλικία, η απασχόληση μειώνεται στα άτομα κάτω των 25 ετών και άνω των 50, ενώ αυξάνει σ' αυτά μεταξύ των 25-50 ετών, με χαμηλότερους ωστόσο ρυθμούς, καταδεικνύοντας την ταυτόχρονη επίδραση κοινωνικών και δημογραφικών παραγόντων . Οι μεν πρώτοι συνδέονται κατά πάσα πιθανότητα με την επέκταση της παραμονής των νέων στην εκπαίδευση και οι δεύτεροι με τη γήρανση του εργατικού δυναμικού στις αγροτικές περιοχές και ειδικότερα με τη γήρανση των απασχολούμενων στη γεωργία . Στους συνδυασμούς φύλου και ηλικίας στους μεν άνδρες όλες οι ηλικιακές κατηγορίες, με εξαίρεση αυτή των 30-39, εμφανίζουν μείωση της απασχόλησης, στις δε γυναίκες αύξηση της απασχόλησης εμφανίζουν όλες οι κατηγορίες μεταξύ 20-59 ετών και μείωση οι ακραίες ηλικιακά. (Coriat, 1984)

Συμπερασματικά θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η μεγάλη ποικιλία των καταστάσεων που παρατηρούνται και αφορούν τις μεταβολές της απασχόλησης του πρωτογενούς τομέα σε σχέση με τους ρυθμούς επέκτασης των τοπικών αγορών εργασίας δεν είναι εύκολο να ερμηνευθούν πλήρως μέσα από την ανάπτυξη ενός απλού ερμηνευτικού σχήματος, όπως αυτού που αναπτύχθηκε . Μόνο μέχρι ενός σημείου οι εξελίξεις στον πρωτογενή τομέα

μπορεί να ερμηνεύσουν τις σχετικές μεταβολές στο πεδίο των τοπικών αγορών εργασίας . Το συμπέρασμα αυτό φαίνεται να ενισχύεται και μέσα από τον υπολογισμό του συντελεστή συσχέτισης ανάμεσα στο ρυθμό μεταβολής της απασχόλησης του πρωτογενούς και στο ρυθμό μεγέθυνσης των τοπικών αγορών εργασίας . Ο συντελεστής αυτός εμφανίζει μια εξαιρετικά χαμηλή τιμή που προσδιορίζεται στο 0,16911927, η οποία μπορεί να οδηγήσει στη διαπίστωση μιας απουσίας συσχέτισης ανάμεσα στα δύο μεγέθη . Συνεπώς, μπορεί με σχετική ασφάλεια να υποστηριχθεί ότι οι μειώσεις της απασχόλησης του πρωτογενούς τομέα δεν συνδέονται άμεσα με τις μεταβολές των τοπικών αγορών εργασίας και ιδιαίτερα με τους ρυθμούς επέκτασής τους . (Dimelis ,2004)

6.3. Δευτερογενής τομέας και τοπικές αγορές εργασίας

Κατά τη δεκαετία του 1990 ο δευτερογενής τομέας βρίσκεται στο κέντρο σημαντικών εξελίξεων και ανακατατάξεων . Οι εξελίξεις αυτές αφορούν τόσο την ελληνική βιομηχανία, που συνιστά τον βασικό πυρήνα του τομέα όσο και τους κλάδους των κατασκευών, του ηλεκτρισμού και της ύδρευσης . Η ελληνική βιομηχανία, τη δεκαετία αυτή, βρίσκεται στο επίκεντρο έντονων διαρθρωτικών αλλαγών, οι οποίες γίνονται ακόμη εντονότερες από το 1993 και μετά, όταν αυξάνονται οι προσπάθειες ένταξης της χώρας στην ΟΝΕ . Τα βασικά μεγέθη της μεταβάλλονται με σημαντικούς (ή σε μερικές περιπτώσεις με λιγότερο σημαντικούς) ρυθμούς, μέσα στο πλαίσιο της διαμόρφωσης ολοένα και πιο ανταγωνιστικών συνθηκών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο . Η έκθεση στο διεθνή ανταγωνισμό αναγκάζει ένα τμήμα της βιομηχανίας να εισέλθει σε διαδικασίες αναδιάρθρωσης και εκσυγχρονισμού . Τα μεγέθη τα οποία καταδεικνύουν εντονότερα αυτές τις διαδικασίες είναι η απασχόληση, η παραγωγικότητα της εργασίας, ο ρυθμός υποκατάστασης εργασίας από μηχανές και η παραγωγικότητα του κεφαλαίου . Ωστόσο, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι μεταβολές στα άλλα μεγέθη της ελληνικής βιομηχανίας, όπως η ακαθάριστη αξία παραγωγής, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και ο λόγος εισαγωγών εξαγωγών . (Babanassis, 1985)

Η απασχόληση στην ελληνική βιομηχανία μειώνεται κατά -30 .209 άτομα (από 523 .120 σε 492 .911) ή ποσοστό -5,8% στο διάστημα 1991-2001, περιορίζοντας τη συμμετοχή της στη συνολική απασχόληση από 14,7% σε 12,0% . Η μείωση αυτή αφορά στο σύνολό της σχεδόν

τις γυναίκες (-29.657) καθώς η απασχόληση των ανδρών μειώνεται κατά -552 άτομα, γεγονός που συνδέεται ασφαλώς με την κρίση εκείνων των κλάδων, στους οποίους οι γυναίκες εμφανίζουν αυξημένη συμμετοχή . Οι εξελίξεις αυτές συνδέονται ασφαλώς με την παραγωγικότητα της ελληνικής βιομηχανίας, η οποία αυξάνει με σχετικά ταχείς ρυθμούς (3,5% μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής, για το χρονικό διάστημα 1993-98) . Η αύξηση αυτή συνδυάζεται με τη συνεχή ανοδική τάση του δείκτη βιομηχανικής παραγωγής, γεγονός με ιδιαίτερη σημασία για την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων στο διεθνές εμπόριο .

Ταυτοχρόνως, οι αυξήσεις αυτές παρέχουν ενδείξεις της ύπαρξης μιας συνεχούς υποκατάστασης της εργασίας από μηχανές, δηλαδή ενός τεχνολογικού εκσυγχρονισμού, ο οποίος εκφράζεται από τον δείκτη μεταβολής της έντασης κεφαλαίου (δηλαδή του απασχολούμενου κεφαλαίου ανά εργαζόμενο) . (Abramovitz, 1986)

Υψηλούς ρυθμούς μεταβολής όμως στην ελληνική βιομηχανία εμφανίζουν τόσο η Ακαθάριστη Αξία Παραγωγής όσο και η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία . Η πρώτη εμφανίζει μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής, που ανέρχεται σε 3,2%, με τους περισσότερους κλάδους (δεκαοκτώ) να εμφανίζουν θετικούς ρυθμούς, ενώ μόνο ένας μικρός σχετικά αριθμός κλάδων (πέντε) εμφανίζει αρνητικούς ρυθμούς .

Η δεύτερη (ακαθάριστη προστιθέμενη αξία) μεταβάλλεται με μέσο ετήσιο ρυθμό 3,6% . Οκτώ επιμέρους κλάδοι εμφανίζουν μείωση και δεκαπέντε κλάδοι αύξηση . Το σύνολο των κλάδων (με εξαίρεση τη βιομηχανία ξύλου) που εμφανίζουν θετικούς ρυθμούς στην προστιθέμενη αξία εμφανίζουν και αυξήσεις στην ακαθάριστη αξία παραγωγής . Το αντίθετο όμως δεν συμβαίνει καθώς υπάρχουν κλάδοι (κλωστοϋφαντουργία, κατασκευή χαρτιού και συναφή προϊόντα, προϊόντα διύλισης πετρελαίου και μεταλλικά προϊόντα) με αυξήσεις της ακαθάριστης αξίας παραγωγής, που εμφανίζουν μειώσεις στους ρυθμούς προστιθέμενης αξίας . (Bagavos ,2003)

Και στην περίπτωση της μεταποίησης οι όποιες επιμέρους βελτιώσεις χαρακτηριστικών της δεν ήταν ικανές να οδηγήσουν σ' ένα ξεπέρασμα των διαρθρωτικών της προβλημάτων, που εξακολουθούν και σήμερα να υφίστανται . Ως τέτοια θα πρέπει να θεωρηθούν το μικρό μέγεθος των ελληνικών επιχειρήσεων, η κλαδική της διάρθρωση και τα ποιοτικά της χαρακτηριστικά . Η κλαδική διάρθρωση της ελληνικής μεταποίησης δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως προνομιακή, καθώς απαρτίζεται από κλάδους παραδοσιακών καταναλωτικών αγαθών και ελαφριάς βιομηχανίας (τρόφιμα-ποτά, καπνός, υφαντουργία,

ένδυση – υπόδηση) . (Iaconou ,2001)

Ωστόσο, ακόμη και αυτή η συγκεκριμένη κλαδική διάρθρωση δεν θα συνιστούσε ιδιαίτερο πρόβλημα εάν οι επιχειρήσεις της μπορούσαν να ενσωματώσουν σύγχρονη τεχνολογία και καινοτομίες και να προσανατολισθούν στην παραγωγή ποιοτικών και διαφοροποιημένων προϊόντων, που να ανταποκρίνονται στις σύγχρονες τάσεις της ζήτησης (Γκέκας, 2005) .

Με τη σειρά του ο κλάδος των κατασκευών παρουσιάζει σημαντικές μεταβολές κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 . Αυξάνει την απασχόλησή του κατά 69 .510 άτομα (από 281 .186 σε 350 .696 άτομα) ή ποσοστό 24,7% στο διάστημα 1991-2001, βελτιώνοντας ταυτοχρόνως τη συμμετοχή του στη συνολική απασχόληση της χώρας από 7,9% σε 8,6% . Για πολλούς ερευνητές οι εξελίξεις στον τομέα των κατασκευών συνιστούν μια απάντηση στην ύφεση της ελληνικής οικονομίας, καθώς μάλιστα η συμμετοχή του στο συνολικό ΑΕΠ της χώρας φθάνει το 9,0% για το 2003 (Γκέκας, 2005: 167) . Η μεγέθυνση αυτή είναι συνυφασμένη τόσο με την εκτέλεση των μεγάλων έργων, που συνδέονται με την Ολυμπιάδα του 2004, όσο και με την ιδιωτική οικοδομική δραστηριότητα, η οποία και σε προγενέστερες περιόδους έχει λειτουργήσει ως σωσίβιο της ελληνικής οικονομίας . (Babanassis, 1985)

Θετικές εξελίξεις εμφανίζονται και στον κλάδο του ηλεκτρισμού και της ύδρευσης, με αυξήσεις στην απασχόληση κατά 3 .879 άτομα ή ποσοστό 11,6%, που ωστόσο ασκούν χαμηλή επίδραση, λόγω του μικρού μεγέθους του κλάδου, που καλύπτει μόλις το 0,9% της συνολικής απασχόλησης στη χώρα το 2001 .Βεβαίως, για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας λαμβάνονται υπόψη οι μεταβολές της απασχόλησης για το σύνολο του δευτερογενούς τομέα, οι οποίες εμφανίζουν αύξηση κατά 39 .242 άτομα ή ποσοστό 4,6% . Τούτο, όπως διαπιστώθηκε, οφείλεται στον κλάδο των κατασκευών (και λιγότερο σ' αυτόν του ηλεκτρισμού και της ύδρευσης) καθώς η μεταποίηση παρουσίασε μείωση . Οι αυξήσεις αυτές συνοδεύονται από σημαντικές κατά φύλο ανακατατάξεις, καθώς οι άνδρες αυξάνουν την απασχόλησή τους κατά 9,3% (ελαφρά παραπάνω από 60 .000 άτομα) και οι γυναίκες μειώνουν την απασχόλησή τους κατά -10,9% (κάτι λιγότερο από 20 .000 άτομα) .

Και ηλικιακά υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις καθώς για τη συνολική απασχόληση μείωση εμφανίζουν οι ηλικίες κάτω των 25 ετών, παρέχοντας ενδείξεις μιας ενδεχόμενης παραμονής των νέων στο εκπαιδευτικό σύστημα καθώς και η κατηγορία μεταξύ των 55-59 ετών, γεγονός που δεν μπορεί με ευχέρεια να ερμηνευθεί .Στις κατά φύλο ηλικιακές

διαφοροποιήσεις οι άνδρες εμφανίζουν μείωση μόνο στις ηλικίες κάτω των 20 ετών και μεταξύ των 55-59 ετών, ενώ οι γυναίκες εμφανίζουν μείωση σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες, με εξαίρεση αυτές μεταξύ των 40-49 ετών. (Busch ,1987)

6.4. Τριτογενής τομέας και τοπικές αγορές εργασίας

Εάν η συνεχιζόμενη μείωση του πρωτογενούς τομέα και η σχετική στασιμότητα του δευτερογενούς συνιστούν τα δύο βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας, η αύξηση του τριτογενούς τομέα συνιστά το τρίτο και ίσως σημαντικότερο από τα δύο άλλα .

Ο τομέας των υπηρεσιών παράγει το μεγαλύτερο τμήμα του ΑΕΠ της χώρας και απορροφά το μεγαλύτερο τμήμα του εργατικού δυναμικού, που αποδεσμεύεται από τους δύο άλλους τομείς καθώς στο πλαίσιο του δημιουργείται η μεγάλη πλεονότητα των νέων θέσεων εργασίας . Η ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών συνδέεται με ένα πλήθος παραγόντων . Συνδέεται, για παράδειγμα, με τις ευρύτερες δημογραφικές εξελίξεις μιας χώρας καθώς καλείται να καλύψει βασικές βιοτικές ανάγκες του πληθυσμού, αλλά και με τα υφιστάμενα κοινωνικά πρότυπα, που προσδιορίζουν το βαθμό κάλυψης αυτών των αναγκών . Συνδέεται όμως περισσότερο με τις ευρύτερες οικονομικές εξελίξεις, με τις τάσεις αναδιάρθρωσης των βασικών τομέων της παραγωγής, τις νέες ανάγκες για υπηρεσίες που εμφανίζουν οι δύο άλλοι τομείς καθώς και με την ανάπτυξη των βασικών καταναλωτικών προτύπων της κοινωνίας. (Dimelis ,2004)

Ο δυναμισμός όμως του τριτογενούς τομέα της οικονομίας αναδεικνύεται και μέσα από τις εξελίξεις στα πεδία της ακαθάριστης αξίας παραγωγής και της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας . Η πρώτη εμφανίζει, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα της δεκαετίας (1993-98), μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής που ανέρχεται σε 3,0% και η δεύτερη σε 11,4% . Το σύνολο των κλάδων του τομέα (με εξαίρεση την έρευνα και την ανάπτυξη) εμφανίζει αυξήσεις στην ακαθάριστη αξία παραγωγής με ρυθμούς που κυμαίνονται από 0,3% (αεροπορικές μεταφορές) μέχρι 10,5% (ιδιωτικά νοικοκυριά με προσωπικό) . Οι αυξήσεις της καθάριστης προστιθέμενης αξίας εμφανίζονται στο σύνολο των κλάδων του τομέα των υπηρεσιών, εμφανίζουν κατά μέσο όρο υψηλότερες τιμές, σε σχέση με την ακαθάριστη αξία παραγωγής και κυμαίνονται μεταξύ 0,4% (βοηθητικές μεταφορικές δραστηριότητες και έρευνα και ανάπτυξη) και 10,5% στον κλάδο των ιδιωτικών νοικοκυριών με προσωπικό. (Abramovitz, 1986)

Το πιο σημαντικό όμως χαρακτηριστικό αυτού του δυναμισμού του τριτογενούς τομέα συνδέεται με την απασχόληση, η οποία στη δεκαετία του 1990 μεταβάλλεται κατά 27,7% και από 2.050.244 το 1991 ανέρχεται σε 2.618.236 άτομα το 2001. Περίπου 600.000 άτομα παραπάνω εξασφαλίζουν μια θέση εργασίας στον τομέα των υπηρεσιών, ο οποίος το 2001 καλύπτει πλέον το 63,8% της συνολικής απασχόλησης της χώρας.

Παρά το γεγονός ότι ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης στον τομέα δεν είναι αμελητέος καθώς ανέρχεται σε 2,3%, δεν επαρκεί για να απορροφήσει τόσο το τμήμα εκείνο του εργατικού δυναμικού που εγκαταλείπει τους δύο άλλους τομείς όσο όμως και τους νεοεισερχόμενους στην απασχόληση και στην αγορά εργασίας. Αποτέλεσμα βεβαίως του γεγονότος αυτού είναι η αύξηση της ανεργίας για το έτος 1990. (Bagavos, 2003)

Η μείωση της ανεργίας, που συνιστά έναν από τους σημαντικούς στόχους της οικονομικής πολιτικής, θα απαιτήσει εντονότερους ρυθμούς δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Και όπως είναι ήδη γνωστό, ο ρόλος του τριτογενούς τομέα στις διαδικασίες δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας είναι καθοριστικός. (Ioakimoglou, 1996)

Οι σημαντικές αυτές αυξήσεις στην απασχόληση του τριτογενούς συνιστούν το αποτέλεσμα ιδιαίτερων ανακατατάξεων κατά φύλο και ηλικία. Ως προς το φύλο επιβεβαιώνεται για μία ακόμη φορά ότι ο τομέας των υπηρεσιών συνιστά έναν προνομιακό χώρο για την ανάπτυξη της απασχόλησης των γυναικών, η οποία μεταβάλλεται κατά 57,9% ή κατά 380.000 άτομα περίπου, σε αντίθεση με την απασχόληση των ανδρών, που μεταβάλλεται κατά 15,2% ή κατά 180.000 άτομα. Ως προς την ηλικία, με εξαίρεση τα άτομα κάτω των 20 ετών, που μειώνουν την απασχόλησή τους και στα δύο φύλα, όλες οι άλλες κατηγορίες αυξάνουν την απασχόλησή τους σε άνδρες και γυναίκες. Εξαίρεση αποτελούν οι άνδρες ηλικίας 55-59 ετών, που μειώνουν ελαφρά την απασχόλησή τους, γεγονός που δεν δύναται να ερμηνευθεί εύκολα. (Babanassis, 1985)

Ο σχετικά υψηλός ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης στον τομέα δεν είναι ανεξάρτητος από τις εξελίξεις στο πεδίο της παραγωγικότητας. Οι μεταβολές της παραγωγικότητας στους περισσότερους κλάδους των υπηρεσιών είναι σημαντικά χαμηλότερες, σε σχέση τόσο με τους κλάδους της βιομηχανίας όσο και με αυτούς της γεωργίας. Συνολικά η παραγωγικότητα του τομέα για το διάστημα 1993-1998 αυξάνει με ετήσιο ρυθμό 0,2%. Ένας μεγάλος αριθμός κλάδων εμφανίζει μειώσεις της παραγωγικότητάς του, ενώ ένας άλλος αριθμός αυξήσεις. Από μια πρώτη θεώρηση μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι κλάδοι που εμφανίζουν τις μεγαλύτερες μειώσεις της παραγωγικότητας (πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες,

ιδιωτικά νοικοκυριά και βοηθητικές μεταφορικές δραστηριότητες) εμφανίζουν και τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης . Ταυτοχρόνως οι κλάδοι με τους υψηλότερους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας (ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες, μεταφορές μέσω υδάτινων οδών, κ .ά .) εμφανίζουν περιορισμένους ή αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης . Ωστόσο, οι σχέσεις παραγωγικότητας και απασχόλησης είναι περισσότερο σύνθετες από όσο υποδηλώνει μια τέτοια αρχική υπόθεση και σχετίζονται με ένα σημαντικό αριθμό παραγόντων . (Gibson ,2002)

Το ειδικότερο όμως ενδιαφέρον της ανάλυσης εστιάζεται στο κατά πόσο οι μεταβολές αυτές της απασχόλησης μπορεί να διαμορφώσουν ένα ικανοποιητικό πλαίσιο ερμηνείας των εξελίξεων στο πεδίο των τοπικών αγορών εργασίας . Ειδικότερα στο τμήμα αυτό του κεφαλαίου αναζητείται η επιβεβαίωση της υπόθεσης που υποστηρίζει ότι οι μεταβολές της απασχόλησης του τριτογενούς τομέα συνιστούν σημαντικό παράγοντα της επέκτασης των τοπικών αγορών εργασίας . Καθώς δε, στα προηγούμενα τμήματα αυτού του κεφαλαίου διαπιστώθηκε μία μετακίνηση των απασχολούμενων από τους πρωτογενή (κυρίως) και δευτερογενή (δευτερευόντως) τομείς προς τον τριτογενή, επιχειρείται να διαπιστωθεί κατά πόσο το γεγονός αυτό συνετέλεσε στην επέκταση των τοπικών αγορών εργασίας . Έτσι γίνεται φανερό ότι η διερεύνηση αυτή αποκτά και μια συμπληρωματικότητα σε σχέση με τις δύο προηγούμενες. (Coriat ,1984)

Στη δεύτερη κατηγορία των τοπικών αγορών με μέσους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης των υπηρεσιών τέσσερις τοπικές αγορές (Φλώρινα, Λάρισα, Αχαΐα και Σάμος) εμφανίζοντας μέσους ρυθμούς επέκτασης της τοπικής τους αγοράς φαίνεται να συνάδουν αρμονικά με την υπό διερεύνηση υπόθεση . Μέσοι δηλαδή ρυθμοί αύξησης της απασχόλησης του τριτογενούς συνδυάζονται με μέσους ρυθμούς επέκτασης του θεσμού των τοπικών αγορών. Οι υπηρεσίες, πέραν της διάρθρωσης κατά κλάδο, μπορεί επίσης να διακριθούν σε υπηρεσίες κατανομής, σε υπηρεσίες προς τους παραγωγούς, σε κοινωνικές υπηρεσίες και σε προσωπικές υπηρεσίες . Το ίδιο, σε γενικές γραμμές, θα μπορούσε να υποστηριχθεί και για μια άλλη υπό-ομάδα τεσσάρων αγορών (Ροδόπη, Αργολίδα, Λέσβος, Δωδεκάνησα), που συνδυάζουν μέσους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης του τριτογενούς τομέα με υψηλούς ρυθμούς επέκτασης των αγορών εργασίας, ενώ οι περιπτώσεις της Ημαθίας και Θεσπρωτίας, εμφανίζοντας χαμηλούς ρυθμούς επέκτασης των τοπικών τους αγορών εργασίας δεν φαίνεται να μπορούν να ενταχθούν με ευχέρεια στο σχετικό ερμηνευτικό σχήμα . (Busch ,1987)

Στην τρίτη κατηγορία με χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης του τριτογενούς, το γεγονός ότι η πλειονότητα των αγορών εμφανίζει χαμηλούς ρυθμούς επέκτασης του θεσμού των αγορών εργασίας φαίνεται να επιβεβαιώνει επαρκώς τη σχετική υπόθεση . Λιγότερο σαφείς μπορεί να είναι οι διαπιστώσεις σχετικά με την άλλη υπό-ομάδα (9 αγορές) αυτής της κατηγορίας, όπου οι χαμηλοί ρυθμοί αύξησης της απασχόλησης του τριτογενούς συνοδεύονται από μέσους ρυθμούς επέκτασης των τοπικών αγορών εργασίας, ενώ μόνο η περίπτωση του Λασιθίου, συνδυάζοντας χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης του τριτογενούς με υψηλούς ρυθμούς επέκτασης της τοπικής αγοράς εργασίας, φαίνεται να δημιουργεί δυσχέρειες στην επιβεβαίωση της σχετικής υπόθεσης . (Babanassis, 1985)

Τέλος, οι περιπτώσεις των πέντε αγορών (Άγιον Όρος, Γρεβενά, Ευρυτανία, Φωκίδα, Αρκαδία), που εμφανίζουν μείωση της απασχόλησης στον τομέα των υπηρεσιών έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τη σχετική υπόθεση και απαιτούν ένα ολότελα διαφορετικό ερμηνευτικό σχήμα . (Commission ,2002)

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η πλειονότητα των τοπικών αγορών εργασίας φαίνεται να εντάσσεται κάτω από το ερμηνευτικό σχήμα που αναφέρθηκε.

φαίνεται δηλαδή να επιβεβαιώνεται η υπό διερεύνηση υπόθεση . Με άλλα λόγια, οι μεταβολές της απασχόλησης του τριτογενούς τομέα μπορούν να ερμηνεύσουν ικανοποιητικά τις εξελίξεις στο πεδίο των τοπικών αγορών εργασίας . Έτσι μπορεί να διατυπωθεί η θέση ότι η αύξηση του τριτογενούς τομέα συνδέεται θετικά με την επέκταση του θεσμού των τοπικών αγορών εργασίας . Η θέση αυτή φαίνεται να ενισχύεται και μέσα από τον υπολογισμό του συντελεστή συσχέτισης ανάμεσα στους ρυθμούς μεταβολής της απασχόλησης του τριτογενούς τομέα και στους ρυθμούς επέκτασης των τοπικών αγορών εργασίας, ο οποίος ανέρχεται σε 0,6761190348 . Ο συντελεστής αυτός είναι υψηλότερος από τους δύο προηγούμενους δείχνοντας μια υψηλότερη συσχέτιση ανάμεσα στα δύο μεγέθη και βρίσκεται πάνω από το όριο (0,60), που, όπως επισημάνθηκε ήδη στο πέμπτο κεφάλαιο, δηλώνει μια ισχυρή συσχέτιση ανάμεσα στα διερευνώμενα μεγέθη . (Abramovitz, 1986)

7.Μετανάστευση στην Ελλάδα

7.1. **Εισαγωγή-Η κρίση της Ελληνικής οικονομίας**

Όσον αφορά στην ελληνική οικονομία διέρχεται τις τελευταίες δεκαετίες μία περίοδο περισσότερο ή λιγότερο έντονης κρίσης. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτής είναι οι μη ικανοποιητικοί ρυθμοί μεγέθυνσης, τα μεγάλης έκτασης δημοσιονομικά προβλήματα, οι δυσβάστακτες δανειακές ανάγκες και οι δυσχέρειες ανταπόκρισης στις υποχρεώσεις αποπληρωμής αυτών, τα ανταγωνιστικά προβλήματα των διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων, η σταθεροποίηση του πληθωρισμού και των επιτοκίων σε διεθνώς υψηλά επίπεδα καθώς και η καθήλωση του ποσοστού ανεργίας σε υψηλά επίπεδα χωρίς, κυρίως, να διαφαίνονται στοιχειωδώς οι προοπτικές συμπίεσής του σε χαμηλότερα επίπεδα. (Gadrey ,1994)

Εφόσον υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών στη χώρα κατά την τελευταία δεκαετία φαίνεται να συμβάλει στην περαιτέρω ένταση των ούτως ή άλλως σημαντικών ποσοτικών και διαρθρωτικών προβλημάτων στην εγχώρια αγορά εργασίας και να δυσχεραίνει τις προοπτικές αποτελεσματικής αντιμετώπισης του προβλήματος της ανεργίας. Η κοινή γνώμη δυσανασχετεί και φαίνεται να κερδίζει έδαφος η άποψη σύμφωνα με την οποία η απασχόληση αλλοδαπών αφαιρεί από τους ημεδαπούς σημαντικές ευκαιρίες-δυνατότητες εξεύρεσης κενών θέσεων εργασίας. (Baganos ,2003)

7.2. **Η μετανάστευση προς την Ελλάδα**

Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ένα αρκετά σημαντικό τμήμα του ελληνικού πληθυσμού εγκατέλειψε τη χώρα με προορισμό τις αναπτυγμένες οικονομίες του ευρωπαϊκού βορρά και τις υπερπόντιες χώρες προκειμένου να αναζητήσει καλύτερες συνθήκες απασχόλησης και διαβίωσης. Η 'εξαγωγή' μεταναστών ήταν ιδιαίτερα έντονη κατά τα τέλη της δεκαετίας του '50 καθώς και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60 και αφορούσε στο, ηλικιακά, πλέον αποδοτικότερο τμήμα της ελληνικής περιφέρειας. (Boyer & Durand ,1993).

Η εικόνα αυτή τα τελευταία δέκα έτη έχει πλήρως αντιστραφεί και η Ελλάδα από χώρα αποστολής μεταναστών έχει καταστεί πλέον χώρα υποδοχής μεταναστευτικού δυναμικού. Την ίδια εικόνα παρουσιάζουν και οι άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου όπως είναι η Ισπανία, η Ιταλία και η Πορτογαλία. Κατά συνέπεια μπορεί να διαπιστώσει κανείς μια

ολοκληρωτική μεταστροφή των μεταναστευτικών ρευμάτων από τον ευρωπαϊκό βορρά προς τον ευρωπαϊκό νότο. (Abramovitz, 1986)

Αφορμή για τις μαζικές αυτές μετακινήσεις αποτέλεσαν οι κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές αλλαγές στον ευρύτερο χώρο της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, η δε Ελλάδα έγινε βασικός αποδέκτης μεταναστών επειδή

- ✚ επανέκαμψε στην Ελλάδα ένα σημαντικό τμήμα ελληνογενούς στοιχείου από τις χώρες αυτές
- ✚ η γεωγραφική θέση της ευνοεί την προσέγγιση της χώρας από πληθυσμούς που βρίσκονται κοντά της (βόρειες χώρες, Τουρκία, μεσογειακές χώρες)
- ✚ η συμμετοχή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η σχετικά χαλαρή πολιτική της απέναντι στους αλλοδαπούς προσέφερε στους μετανάστες βραχυπρόθεσμα τη σιγουριά για την αντιμετώπιση βασικών οικονομικών προβλημάτων αλλά και πολιτικών εκκρεμοτήτων
- ✚ το νομικό καθεστώς των λαθρομεταναστών είναι υποτυπώδες με αποτέλεσμα να αφήνει αρκετά περιθώρια ευελιξίας και 'αξιοποίησής του απ' αυτούς. (Babanassis, 1985)

7.3. Κατηγορίες μεταναστευτικού δυναμικού

Αν Λάβουμε υπ όψιν ως κριτήριο το νομικό καθεστώς παρουσίας των μεταναστών στη χώρα τότε ένας αλλοδαπός μπορεί να βρίσκεται στην Ελλάδα νόμιμα, παράνομα, ή τέλος να απολαμβάνει πολιτικού ασύλου. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι έλληνες ομογενείς που επέστρεψαν στην Ελλάδα προερχόμενοι κυρίως από Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, άτομα από χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και άτομα χωρών εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αρκετοί από την τελευταία κατηγορία χρησιμοποιούν την Ελλάδα ως ενδιάμεσο σταθμό στην προσπάθειά τους να καταλήξουν σε άλλες περισσότερο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές ή υπερπόντιες χώρες. Οι παράνομοι μετανάστες και ιδιαίτερα αυτοί που προέρχονται από τις χώρες Βουλγαρία και Αλβανία διακρίνονται έντονα από το στοιχείο της εποχιακής – προσωρινής παραμονής στην Ελλάδα. Αυτό γίνεται είτε από ανάγκη (ο κίνδυνος εντοπισμού, σύλληψης και απέλασης από τη χώρα περιορίζεται όσο μικρότερη είναι η χρονική διάρκεια παραμονής τους και όσο συχνότερα μετακινούνται από

περιοχή σε περιοχή εντός της χώρας ή/και όσο συχνότερα μπεινοβγαίνουν σ' αυτήν) είτε διότι αυτό είναι κάτι που απορρέει από το είδος της απασχόλησής τους στην Ελλάδα (αγροτικός τομέας, τουριστικές υπηρεσίες) και τη χρονική διάρκειά της (εποχιακή δραστηριότητα). (Fitoussi ,1995)

7.4. Ποσοτικά στοιχεία

Η ομογενείς έλληνες εισήλθαν στη χώρα στα τέλη της δεκαετίας του 1980 όταν η πολιτική της Περεστρόικα και Γκλάσνοστ καθώς και οι συντελεσθείσες οικονομικοπολιτικές και κοινωνικές αλλαγές στην πρώην Σοβιετική Ένωση συνεπικουρούμενες από τη θετική προδιάθεση των ελληνικών κυβερνήσεων για υποδοχή και ενσωμάτωσή του στοιχείου αυτού στην ελληνική κοινωνία προσέφεραν την ευκαιρία και δυνατότητα στους έλληνες ομογενείς της περιοχής να αναζητήσουν στην Ελλάδα καλύτερες προοπτικές διαβίωσης. Έτσι το 1987 η κατά τεκμήριο νόμιμη μετανάστευση ομογενών προς την Ελλάδα παρουσίασε κατ' αρχήν χαμηλούς ρυθμούς (527 άτομα), αυξήθηκε ελαφρώς την επόμενη χρονιά (1988: 1.365 άτομα), σημαντικά τα επόμενα έτη (1989: 6.791 άτομα και 1990:13.863 άτομα) και σταθεροποιήθηκε τη δεκαετία του '90 σε ένα επίπεδο της τάξης των περίπου 10.000 ατόμων ετησίως (Petriioti, 1994).

Νομίμως κατοικούν, επιπλέον, στη χώρα περίπου 120.000 άτομα (Petriioti, 1994) που προέρχονται κατά βάση από χώρες μη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης όπως είναι οι αφρικανικές χώρες, χώρες της Μέσης και Άπω Ανατολής, χώρες του πρώην Ανατολικού Συνασπισμού καθώς και χώρες της Βόρειας Αμερικής. (Boyer & Durand ,1993).

Το μεγαλύτερο, ωστόσο, τμήμα του μεταναστευτικού δυναμικού βρίσκεται παράνομα στην Ελλάδα, υπολογίζεται σε 400-500.000 άτομα (Λινάρδος - Ρυλμόν, 1993) και αποτελείται κατά βάση από ανθρώπους προερχόμενους από την Αλβανία, την Πολωνία, την Βουλγαρία, την Αίγυπτο, τη Ρουμανία. Τέλος υπάρχουν και αυτοί που εισέρχονται στη χώρα αναζητώντας πολιτικό άσυλο (περίπου 4.000 άτομα) και είναι κυρίως Τούρκοι, Ιρανοί, Ιρακινοί, Πακιστανοί και Αφρικανοί. (Babanassis, 1985)

7.5 Αγορά εργασίας και μετανάστευση

Είναι γεγονός ότι η είσοδος μεταναστευτικού δυναμικού σε μια χώρα επηρεάζει διάφορες παραμέτρους της αγοράς εργασίας της χώρας υποδοχής. Η διεθνής βιβλιογραφία εξετάζει το ζήτημα αυτό κυρίως σε σχέση με την παραγωγικότητα, τους μισθούς και την απασχόληση και αναφέρεται κατά βάση στις εμπειρίες που αποκτήθηκαν από τις επιπτώσεις της νόμιμης μετανάστευσης στην αμερικανική οικονομία και στις οικονομίες της ανεπτυγμένης βιομηχανικά Κεντρικής Ευρώπης και ιδιαίτερα της πρώην Δυτικής Γερμανίας. (Fitoussi, 1995)

Οι μελέτες που εξετάζουν τις επιδράσεις της μετανάστευσης στην αμερικανική οικονομία δείχνουν ότι κατά βάση υπερτερούν οι θετικές πλευρές της μετανάστευσης (Borjas 1990, Simon 1989) κάτι που εξηγείται μεταξύ άλλων και από την γρήγορη προσαρμογή των αλλοδαπών στην οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου (Chiswick 1978).

Στο επίπεδο αποδοχών και την απασχόληση των ημεδαπών τονίζεται ότι εν γένει δεν υπήρξαν ουσιαστικές αρνητικές επιδράσεις (LaLonde and Topel 1991, Altonji and Card 1991, Winegarden and Khor 1993, Friedberg and Hunt 1995). Αυτό, εν τούτοις, δεν αποκλείει την περίπτωση ύπαρξης συγκεκριμένης κατηγορίας ημεδαπών εργαζομένων (πρόκειται για αυτούς που δεν ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση) για τους οποίους αποδείχθηκε ότι το επίπεδο αμοιβών τους επηρεάστηκε αρνητικά από την είσοδο μεταναστών στις ΗΠΑ (Borjas, Freeman and Katz 1991).

Αναφορικά με το ερώτημα της σχέσης μεταξύ ημεδαπού και αλλοδαπού εργατικού δυναμικού οι πραγματοποιηθείσες έρευνες στην αμερικανική οικονομία στηρίζουν τόσο την θέση περί συμπληρωματικότητας (Rivera – Batiz and Sechzer 1991, Borjas 1986) όσο και την άποψη περί υποκατάστασης ημεδαπών από τους μετανάστες (Akbari and Devoretz 1992, Matta and Popp 1985, Defreitas and Marshall 1983).

Ανάλογες έρευνες έχουν πραγματοποιηθεί και σε ευρωπαϊκές οικονομίες και ιδιαίτερα στην περίπτωση της Γερμανίας. Τα αποτελέσματα αυτών αναδεικνύουν είτε κυρίως τις θετικές πλευρές της επίδρασης της μετανάστευσης στην εγχώρια παραγωγή και απασχόληση (Straubhaar and Zimmermann 1992, Barabas, Gieseck, Heilemann und Von Loeffelholz 1992) είτε κυρίως τις αρνητικές (Wehrmann 1989).

Σε ό,τι αφορά τα επίπεδα αποδοχών των ημεδαπών και των αλλοδαπών οι σχετικές μελέτες στηρίζουν την θέση περί μακροχρόνιας προσαρμογής των εισοδημάτων των αλλοδαπών στα επίπεδα του εισοδήματος των ημεδαπών. Συγκεκριμένα, οι έρευνες των Pischke (Pischke 1992) και Schmidt (Schmidt 1992) καταλήγουν στη διαπίστωση ότι οι αποδοχές των αλλοδαπών μετά από πάροδο δεκαεπτά χρόνων προσαρμόζονται στα αντίστοιχα επίπεδα των ημεδαπών. (Abramovitz, 1986)

Τέλος στο ερώτημα περί ενδεχόμενης υποκατάστασης ημεδαπών από αλλοδαπούς ή ύπαρξης συμπληρωματικής σχέσης μεταξύ τους επικρατεί η άποψη ότι στον τομέα της μισθωτής απασχόλησης του ιδιωτικού τομέα οι αλλοδαποί υποκαθιστούν εγχώριο εργατικό δυναμικό ενώ μεταξύ υπαλλήλων χωρίς εξειδίκευση και ξένων κυριαρχούν μάλλον οι ενδείξεις για ύπαρξη συμπληρωματικής σχέσης (De New and Zimmermann 1993).

Στο χώρο της ελληνικής βιβλιογραφίας οι σχετικές προς το θέμα έρευνες είναι ελάχιστες δεδομένου ότι πρόκειται για ένα σχετικά νέο φαινόμενο για την Ελλάδα. Έτσι τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία είναι περιορισμένα και αφορούν μόνο τους νόμιμους μετανάστες οι οποίοι όμως αποτελούν μικρό μόνο τμήμα του συνολικού αριθμού των μεταναστών. Παρ' όλα αυτά κατεβλήθησαν προσπάθειες αξιολόγησης των επιπτώσεων του παράνομου μεταναστευτικού δυναμικού στην ελληνική οικονομία παρά τις επιφυλάξεις που θα μπορούσαν να διατυπωθούν αναφορικά με την αξιοπιστία των στοιχείων και συνακόλουθα των εξαγομένων συμπερασμάτων. Στο πλαίσιο αυτών τα βασικά ερωτήματα-θέματα που διερευνώνται είναι: Κατ' αρχήν αν η απασχόληση των αλλοδαπών στην Ελλάδα έχει συμπληρωματικό προς την απασχόληση των ημεδαπών χαρακτήρα ή αν οι πρώτοι αντικαθιστούν τους δεύτερους στις ούτως ή άλλως περιορισμένες θέσεις εργασίας, με συνέπεια να οξύνεται το πρόβλημα της ανεργίας. Δεύτερον, αν οι αμοιβές των αλλοδαπών πιέζουν το επίπεδο μισθών προς τα κάτω, με αποτέλεσμα τη χειροτέρευση των όρων απασχόλησης και διαβίωσης των μισθωτών στη χώρα. (Coriat ,1984)

Σχετικά με το πρώτο ερώτημα πρόσφατες εμπειρικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή της Βόρειας Ελλάδας δείχνουν ότι οι παράνομοι μετανάστες αντικαθιστούν ημεδαπούς σε ανειδίκευτες κυρίως εργασίας, ενώ στον τομέα των κατασκευών και γεωργίας καλύπτουν επιπρόσθετες πραγματικές ανάγκες (Lianos, Sarris and Katseli 1995, Karassavoglou and Katrakilidis 1997, Chletsos and Karassavoglou 1997). Σε ανάλογο συμπέρασμα καταλήγει σχετική έρευνα του Ινστιτούτου Εργασίας (I.N.E.) της Γ.Σ.Ε.Ε.,

όπου τονίζεται μεταξύ άλλων το γεγονός της απασχόλησης ξένων σε δραστηριότητες για τις οποίες δεν υφίσταται ανάλογη προσφορά εργασίας από την πλευρά των ημεδαπών εργαζομένων (Λινάρδος- Ρυλμόν 1993 και Κατσορίδας 1994). Πρέπει δε να επισημάνει κανείς ότι ο συμπληρωματικός χαρακτήρας της απασχόλησης των μεταναστών κυριαρχεί κατά βάση στην αρχική φάση της εισόδου αυτών στην χώρα, ενώ σε μεταγενέστερες φάσεις οι αλλοδαποί υποκαθιστούν αντίστοιχης ειδίκευσης εγχώριο εργατικό δυναμικό (Κόντης 1996).

Το επίπεδο αμοιβών των μεταναστών είναι χαμηλότερο από το αντίστοιχο των Ελλήνων εργαζομένων (Λινάρδος – Ρυλμόν 1993 και Καρασαββόγλου-Μαδυτινός-Νικολαΐδης-Κατσορίδας 1996). Υπολογίζεται ότι ο μέσος μισθός των μεταναστών είναι κατά 45% χαμηλότερος από τον μέσο μισθό του Έλληνα (Lianos - Sarris - Katseli 1995). Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη μη καταβολή από την πλευρά των εργοδοτών των υποχρεωτικών ασφαλιστικών εισφορών, καθιστά τους παράνομους αλλοδαπούς εργαζόμενους μια ιδιαίτερα φθηνή και γι' αυτό ελκυστική, εργατική δύναμη. Η ένταξη δε αυτής της δύναμης στην παραγωγική διαδικασία αποτελεί για πολλές εγχώριες επιχειρήσεις όρο επιβίωσης και συνέχισης της λειτουργίας τους, αφού διαφορετικά, υπό τις επικρατούσες συνθήκες του έντονου ανταγωνισμού, θα ήταν καταδικασμένες σε οικονομικό μαρασμό και ενδεχομένως σε παύση των δραστηριοτήτων τους (Χλέτσος 1994).

Από την επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας προέκυψε ότι το κυρίαρχο ερώτημα που αναδεικνύεται είναι αν το μεταναστευτικό δυναμικό εκτοπίζει ημεδαπούς από την παραγωγική διαδικασία και, κατά συνέπεια, αν μπορεί αρκούντως να τεκμηριωθεί ή άποψη σύμφωνα με την οποία η μείωση της απασχόλησης των αλλοδαπών μπορεί να συμβάλει στην μείωση του αριθμού των ημεδαπών ανέργων με την κατάληψη των θέσεων εργασίας που έτσι απελευθερώνονται για τους έλληνες εργαζομένους. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό εξαρτάται: (EIRO ,2004)

- ✚ από τους τομείς απασχόλησης των αλλοδαπών,
- ✚ τους εργασιακούς όρους απασχόλησής τους,
- ✚ το επαγγελματικό προφίλ των αλλοδαπών,
- ✚ την ηλικιακή συγκρότηση των μεταναστών καθώς και
- ✚ τη διάθεση κινητικότητας των ημεδαπών ανέργων.

Επειδή η μεγάλη μάζα του μεταναστευτικού δυναμικού βρίσκεται παράνομα στην Ελλάδα είναι αδύνατη η συλλογή και επεξεργασία επίσημων και αξιόπιστων στοιχείων που προσδιορίζουν την εργασιακή και επαγγελματική εικόνα των μεταναστών, την ηλικιακή σύνθεση, την κατανομή ανά φύλο. Κατά συνέπεια πρέπει να αρκεσθεί κανείς σε υποθέσεις ενδεικτικές μόνον της υπάρχουσας κατάστασης φιλοδοξώντας, ωστόσο, στην παρουσίαση μιάς, κατά το δυνατόν, αντιπροσωπευτικής εικόνας της κατάστασης που επικρατεί στην αγορά εργασίας της χώρας. Πράγματι από τις έρευνες – μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί κυρίως σε τοπικό επίπεδο τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα (Κατσορίδας 1994, Karasavvoglou-Katrakilidis 1997) προκύπτει ότι το μεγαλύτερο τμήμα του μεταναστευτικού δυναμικού στην Ελλάδα αποτελείται από νέους σε ηλικία ανθρώπων, κυρίως άνδρες, χωρίς ιδιαίτερη επαγγελματική εξειδίκευση που απασχολούνται στον πρωτογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας προσφέροντας υπηρεσίες με ιδιαίτερα ευνοϊκούς για τους εργοδότες όρους (χαμηλά ημερομίσθια, ευέλικτη εργασιακή συμπεριφορά). (Babanassis, 1985)

Θα μπορούσε κανείς ευθέως να ισχυρισθεί ότι οι μετανάστες καλύπτουν επιπρόσθετες, συμπληρωματικού χαρακτήρα, ανάγκες της ελληνικής αγοράς εργασίας σε οικονομικές δραστηριότητες που εξελίσσονται σε ένα ιδιαίτερα επικίνδυνο ή/και ανθυγιεινό περιβάλλον (εξόρυξη, οικοδομές), σε δραστηριότητες που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο ενός ιδιαίτερα ευέλικτου ωραρίου εργασίας (υπηρεσίες, εποχιακές εργασίες στο γεωργικό τομέα της οικονομίας), σε τομείς που κατά τεκμήριο αποφεύγουν οι ημεδαποί εργαζόμενοι (κτηνοτροφία) και τέλος σε εργασίες που απαιτούν υψηλό βαθμό κινητικότητας. Αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να αποκλεισθεί η περίπτωση ύπαρξης ανταγωνιστικής σχέσης μεταξύ ημεδαπού και αλλοδαπού εργατικού δυναμικού. Τουναντίον μάλιστα είναι δυνατόν οι μετανάστες να υποκαθιστούν έλληνες εργαζόμενους σε εργασίες με χαμηλό βαθμό εξειδίκευσης ή/και παντελώς ανειδίκευτους στο μεταποιητικό τομέα της οικονομίας. (Bagavos, 2003)

Κατά συνέπεια το ερώτημα περί υποκατάστασης ημεδαπών από αλλοδαπούς εργαζόμενους ή ύπαρξη συμπληρωματικής σχέσης μεταξύ τους δεν μπορεί να απαντηθεί γενικά – συνολικά αλλά χρειάζεται περαιτέρω ανάλυση και αποκωδικοποίηση σε ό,τι αφορά το είδος της απασχόλησης, το χωροταξικό περιβάλλον εντός του οποίου αυτή προσφέρεται, τη χρονική διάσταση της εργασίας, τις συνθήκες εργασίας και τους όρους αμοιβής αυτής. (Coriat, 1984)

7.6. Ελληνική οικονομία και απασχόληση μεταναστών

Η οικονομία της Ελλάδας παρουσιάζει ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, η ύπαρξη και πολύ περισσότερο εδραίωση των οποίων αποτελεί ενισχυτικό παράγοντα της απασχόλησης των μεταναστών. Πρόκειται για συγκεκριμένα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της οικονομίας που ευνοούν την απασχόληση μεταναστών στις παρούσες συνθήκες και δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση ενός άτυπου καθεστώτος μόνιμης / συνεχούς απασχόλησής τους είτε σε συνθήκες νομιμότητας των μεταναστών είτε παρανομίας. Με άλλα λόγια η απασχόληση κυρίως παρανόμων αλλοδαπών σε συγκεκριμένους τομείς της οικονομίας φαίνεται να είναι τόσο ελκυστική που ωθεί πολλούς εργοδότες στην απασχόληση αυτών παρά το γεγονός ότι μ' αυτόν τον τρόπο παραβαίνουν τους νόμους και συνακόλουθα κινδυνεύουν να υποστούν τις κυρώσεις που προβλέπει η σχετική νομοθεσία. Τα χαρακτηριστικά αυτά της ελληνικής οικονομίας που ευνοούν και ενισχύουν την απασχόληση αλλοδαπών είναι το μέγεθος και η έκταση της παραοικονομίας, η εποχικότητα βασικών κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, η ακαμψία της αγοράς εργασίας και τέλος το μέγεθος των ελληνικών επιχειρήσεων και η ιδιαίτερη θέση των Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων στην ελληνική οικονομία. (Boyer & Durand ,1993).

Η πορεία της Ελληνικής οικονομίας από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και εφεξής είναι συνυφασμένη με μία παράλληλη πορεία ανάπτυξης των παραοικονομικών δραστηριοτήτων. Ως προσδιοριστικοί παράγοντες της παραοικονομίας αναφέρονται συνήθως η φορολογική επιβάρυνση, οι κρατικοί περιορισμοί και παρεμβάσεις – έλεγχοι, οι θεσμικοί περιορισμοί στην αγορά εργασίας και ο ρόλος του κράτους εν γένει (Βαβούρας-Κούτρης 1991). Υπολογίζεται ότι το μέγεθος της παραοικονομίας αντιπροσωπεύει περίπου το 50% του επίσημου ΑΕΠ της χώρας (Νεγρεπόντη-Δελιβάνη 1991) και καλύπτει δραστηριότητες που αναπτύσσονται κυρίως στον πρωτογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας. Όπως είναι αυταπόδεικτο τέτοιες παράτυπες δραστηριότητες εξ ορισμού συνυπάρχουν και προϋποθέτουν την παράνομη απασχόληση εργατικού δυναμικού με αποτέλεσμα να υπάρχει μεταξύ παραοικονομίας και παράνομων μεταναστών μια διαρκής και έντονη σχέση αυτοτροφοδότησης. Η μαζική είσοδος μεταναστών στη χώρα ανέδειξε αυτούς σε πρώτη επιλογή των ελληνικών παραοικονομούντων επιχειρήσεων δεδομένου ότι πρώτον, οι μετανάστες αμείβονται με χαμηλούς μισθούς και δεύτερον, προσφέρουν την εργασία τους με όρους ιδιαίτερα ευέλικτους και γι' αυτό αποδοτικούς για τις επιχειρήσεις (υπερωρίες, χωρίς ασφάλιση). Δεν αποτελεί υπερβολή ο ισχυρισμός ότι η απασχόληση παράνομων

μεταναστών αποτελεί πλέον τον κανόνα σε παραοικονομικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται στο τομέα της γεωργίας –κτηνοτροφίας, της εξόρυξης, των κατασκευών, του θεάματος κ.α. Συμπερασματικά προκύπτει ότι όσο δεν θα λαμβάνονται μέτρα για την αποτελεσματική αντιμετώπιση– περιορισμό της παραοικονομίας στη χώρα, οι προθέσεις των αρμοδίων για μείωση της παράνομης απασχόλησης των μεταναστών θα τελούν ουσιαστικά υπό συνεχή αίρεση. (Baldwin-Edwards M,2004a),

Συγκεκριμένοι κλάδοι της οικονομίας όπως γεωργία, κατασκευές, τουρισμός διακρίνονται από το στοιχείο της εποχικότητας στη δραστηριότητα τους. Είναι γεγονός ότι οι εποχιακές μονάδες αποφεύγουν την απασχόληση δυναμικού σε μόνιμη βάση εξ αιτίας του υψηλού κόστους εργασίας και των δεσμεύσεων που απορρέουν από τις συμβατικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας (απολύσεις, δώρα). Έτσι προτιμούν την εποχιακή απασχόληση των εργαζομένων και οι μετανάστες ως ανειδίκευτο και φτηνό δυναμικό προσφέρουν μια πολύ καλή εναλλακτική λύση. Επιπρόσθετα αυτοί οι κλάδοι προϋποθέτουν και έντονη κινητικότητα του εργατικού δυναμικού και οι μετανάστες παρουσιάζουν έναν σχετικά υψηλό δείκτη κινητικότητας. Πρέπει να επισημανθεί, τέλος, ότι ιδιαίτερα στην περιοχή της Βόρειας Ελλάδας υπάρχουν πολλές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται τα τελευταία χρόνια στις χώρες της Βαλκανικής Χερσονήσου αλλά και στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Αυτό οδήγησε σε καταστάσεις συνεχούς ζήτησης εργασίας, η οποία ωστόσο μπορεί να ικανοποιηθεί μόνο εάν ο συντελεστής “εργασία” επιδεικνύει και την αντίστοιχη γεωγραφική κινητικότητα, κάτι που ισχύει ιδιαίτερος στην περίπτωση των μεταναστών. (Babanassis, 1985)

Σε ό,τι αφορά την αγορά εργασίας αναπτύσσεται, κυρίως από την πλευρά των εργοδοτικών οργανώσεων, το επιχείρημα ότι οι διάφορες θεσμικές ρυθμίσεις καθώς και το γενικότερο πλαίσιο λειτουργίας της αγοράς εργασίας δημιουργούν σ’ αυτήν λειτουργικές ακαμψίες και διαβρώνουν την ανταγωνιστική ικανότητα των επιχειρήσεων. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού και με δεδομένη την βούληση και προτροπές της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Λευκό Βιβλίο) έχει ξεκινήσει στην Ελλάδα ο κοινωνικός διάλογος μεταξύ εργοδοτών, εργαζομένων και πολιτείας που έχει στο επίκεντρό του ακριβώς το ζήτημα της ανάπτυξης νέων εργασιακών μορφών-σχέσεων με στόχο μία περισσότερο ευέλικτη αγορά εργασίας προσαρμοσμένη στις βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες ανάγκες της παραγωγής προκειμένου να ενισχυθεί η εγχώρια και διεθνής ανταγωνιστικότητα

των ελληνικών μονάδων. Η παραπάνω λογική προτείνει ως μέτρα για μια ευέλικτη αγορά εργασίας την ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων (κατάργηση ορίου απολύσεων, ελεύθερο καθεστώς προσλήψεων, ευέλικτο ωράριο απασχόλησης, διευθέτηση χρόνου εργασίας, κατάργηση κατώτατου ημερομισθίου και κατάργηση του θεσμού των συλλογικών διαπραγματεύσεων), τη μείωση των ωρών εργασίας με ταυτόχρονη μείωση των αποδοχών των εργαζομένων και τη μεταβολή του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης προς μία κατεύθυνση συμπίεσης του κόστους που αυτό επιφέρει στις επιχειρήσεις. (Bagavos ,2003)

Σε ένα τέτοιο εργασιακό πλαίσιο η απασχόληση αλλοδαπών εργαζομένων, και μάλιστα των παρανόμων, αποτελεί ένα στοιχείο - εργαλείο που προσφέρεται για την εισαγωγή νέων δεδομένων στην αγορά εργασίας. Πράγματι οι παράνομοι αλλοδαποί για λόγους που έχουν σχέση με το καθεστώς παραμονής αλλά και τις ανάγκες διαβίωσής τους προσφέρουν φθηνή και αποδοτική εργασία σε συνθήκες υψηλής ευελιξίας του ωραρίου εργασίας και χωρίς να συντρέχουν λόγοι ασφαλιστικής και εν γένει θεσμικής κάλυψής τους. Υπ' αυτήν την έννοια η θέση των ελληνικών συνδικαλιστικών οργανώσεων για νομιμοποίηση των αλλοδαπών εργαζομένων είναι αυτονόητη και αποτελεί μέτρο που ισοδυναμεί με τη δημιουργία προστατευτικής ασπίδας απέναντι στις επιδιώξεις των εργοδοτών για εκμετάλλευσή τους απ' αυτούς. (Abramovitz, 1986)

Είναι γνωστό ότι η συντριπτική πλειοψηφία των επιχειρήσεων στην Ελλάδα είναι μικρού μεγέθους. Ο βασικός προσανατολισμός της παραγωγικής διαδικασίας συνίσταται στην παραγωγή παραδοσιακών προϊόντων, ή εισαγωγή νέων τεχνολογιών στην παραγωγή δεν αποτελεί τον κανόνα σ' αυτές με συνέπεια να είναι δυνατή η παραγωγή προϊόντων από εργατικό δυναμικό χωρίς ιδιαίτερες εξειδικεύσεις και προσόντα. Επιπλέον οι Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις είναι περισσότερο ευέλικτες στις οικονομικές κρίσεις και σε σχέση προς τις μεγαλύτερες επιχειρηματικές μονάδες είναι κυρίως στις μικρότερες που ενθαρρύνεται η παραοικονομική δραστηριότητα (Νεγρεπόντη - Δελιβάνη 1991).

Είναι αυτονόητο, όπως έχουμε ήδη τονίσει, ότι σε δραστηριότητες με παραοικονομική υπόσταση ή απασχόληση παράνομων μεταναστών αποτελεί αυταπόδεικτο γεγονός. Κατά συνέπεια μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι το μέγεθος των επιχειρήσεων στη χώρα, ο προσανατολισμός τους στην αγορά προϊόντων καθώς και ο υψηλός αριθμός των ΜΜΕ αποτελούν παράγοντες ευνοϊκούς για την απασχόληση ξένων εργατών στην Ελλάδα. (EIRO ,2004)

Ολοκληρώνοντας θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί ότι το οικονομικό σύστημα της χώρας με την παρουσία μεταναστών μελλοντικά κερδίζει σε σταθερότητα. Η ύπαρξη φθηνού και αποδοτικού εργατικού δυναμικού παράλληλα προς το υψηλό ποσοστό ανεργίας ημεδαπών προσφέρει στην εργοδοτική πλευρά μια επιπλέον εφεδρική μάζα εν δυνάμει εργαζομένων ανοιχτή και επιρρεπή σε συμπεριφορές εκμετάλλευσης και υποταγής. Επιπλέον η παρουσία μεταναστών διασφαλίζει στοιχειώδεις λειτουργίες της ελληνικής οικονομίας σε μακροοικονομικό επίπεδο και συμβάλλει στην αντιμετώπιση δυσλειτουργιών ή/και ανισορροπιών που υφίστανται. Πράγματι η απασχόληση μεταναστών στις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες της χώρας οδηγεί στην ανακοπή της περαιτέρω υποβάθμισης της Περιφέρειας και στην άμβλυνση των περιφερειακών ανισοτήτων περιορίζοντας ή αφαιρώντας έτσι από το σύστημα μία σημαντική γενεσιουργό αιτία συνεχών αμφισβητήσεων και συγκρούσεων. Επίσης η κατανάλωση από μέρους τους κατά τεκμήριο βασικών καταναλωτικών αγαθών πρώτης ανάγκης ισχυροποιεί, βραχυπρόθεσμα, τη θέση μικρών ελληνικών μονάδων δεδομένου ότι εγχώριες μονάδες κυρίως επιδίδονται στην παραγωγή τέτοιων προϊόντων. Τέλος πρέπει να τονισθεί η ευνοϊκή επίδραση της απασχόλησης των αλλοδαπών στην ελληνική γεωργία αφού έτσι ενισχύεται το μέτωπο της αντιπληθωριστικής πολιτικής σε έναν τομέα που αποτελεί και τμήμα του σκληρού πυρήνα του πληθωρισμού. (Boyer & Durand ,1993).

8. Η μερική απασχόληση στην Ελληνική αγορά εργασίας. Μια κατάσταση στατική ή ένα φαινόμενο με δυναμική εξέλιξη;

Οι ευρωπαϊκές χώρες αντιμετωπίζουν τα τελευταία χρόνια αλληπάλληλες οικονομικές, κοινωνικές και τεχνικές μεταβολές, οι οποίες είχαν σοβαρές επιπτώσεις στο θεσμικό πλαίσιο, τις δομές και τη λειτουργία των εργασιακών σχέσεων. (Busch ,1987)

Οικονομική κρίση, ανεργία, αναδόμηση της οικονομίας, νέα συστήματα οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας, πολιτικές ευελιξίας της αγοράς εργασίας, επιτάχυνση των τεχνολογικών καινοτομιών αποτελούν μερικούς από τους κοινούς παράγοντες που επέδρασαν σε όλες τις χώρες. (Boyer & Durand ,1993)

Η ελληνική αγορά εργασίας υπήρξε ανέκαθεν ιδιαίτερα ευέλικτη παρουσιάζοντας ένα ιδιότυπο χαρακτήρα ευελιξίας. Από τη μία πλευρά ένα ευρύτατο φάσμα ευέλικτων μορφών απασχόλησης λειτουργεί στην Ελλάδα προ πολλών δεκαετιών στα πλαίσια σχετικών ρυθμίσεων είτε γενικότερου είτε ειδικότερου περιεχομένου (π.χ. συμβάσεις ορισμένου χρόνου, εκ περιτροπής εργασία, μερική απασχόληση, κ.λπ.).

Από την άλλη πλευρά και πέραν της νόμιμης ευελιξίας, αναπτύσσεται σε σημαντικό βαθμό η παράνομη ευελιξία της εργασίας που αποτελεί ανέκαθεν βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο της ελληνικής αγοράς εργασίας και που εκφράζεται είτε με την παραβίαση από τις επιχειρήσεις επί μέρους διατάξεων της εργατικής και ασφαλιστικής νομοθεσίας είτε με την πλήρη καταστράτηγηση των εργατικών δικαιωμάτων μέσα από την αδήλωτη παράνομη και μαύρη εργασία. (EIRO ,2004)

Η αμφισβήτηση της «τυπικής» και «κανονικής» εργασιακής σχέσης που αποτέλεσε το εργασιακό πρότυπο που κυριάρχησε στον αναπτυγμένο βιομηχανικά κόσμο για μακρό χρονικό διάστημα, ιδιαίτερα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, συνιστά σήμερα το βασικό χαρακτηριστικό της πορείας και εξέλιξης των σύγχρονων εργασιακών σχέσεων. Το πρότυπο της «τυπικής» εργασιακής σχέσης, το οποίο δέχεται σήμερα πολλαπλές πιέσεις και αλλοιώσεις, περιλαμβάνει τα ακόλουθα στοιχεία: (Coriat ,1984)

1. Εξαρτημένη μισθωτή εργασία, σύμφωνα με την οποία η μισθωτή σχέση προαπαιτεί την ύπαρξη εξάρτησης του εργαζομένου από τον εργοδότη που αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την υπαγωγή της συμβατικής σχέσης στην εργατική νομοθεσία. (Bliss & Macedo ,1990)
2. Σταθερή απασχόληση σύμφωνα με την οποία η διάρκεια της εργασιακής σχέσης είναι αόριστη εφόσον η έναρξή της τοποθετείται στην πρόσληψη του μισθωτού και η λήξη της στην ημερομηνία συνταξιοδότησής του. (Busch ,1987)
3. Πλήρης απασχόληση σύμφωνα με την οποία ο εργάσιμος χρόνος ανταποκρίνεται στα ισχύοντα συμβατικά ή νόμιμα πλαίσια ως προς το πλήρες ωράριο απασχόλησης.
4. Σταθερότητα ωραρίου απασχόλησης ως προς την ημερήσια και εβδομαδιαία διάρκεια της εργασίας. (Boyer & Durand ,1993)
5. Εξασφάλιση αμοιβής τουλάχιστον ίσης με τα ισχύοντα κατώτατα νόμιμα όπως ορίζουν οι οικείες συλλογικές συμβάσεις εργασίας.(Coriat ,1984)
6. Υπαγωγή της εργασιακής σχέσης στα πλαίσια της προστασίας της ασφαλιστικής και εργατικής νομοθεσίας για την κατοχύρωση θεμελιωδών κοινωνικών και εργασιακών δικαιωμάτων. (Bagavos ,2003)

Η στοιχειοθέτηση εξαρτημένης εργασίας δομείται στη συνύπαρξη κριτηρίων που ορίζει η νομική επιστήμη και που είναι τα εξής:

- α) οικονομική εξάρτηση του μισθωτού έναντι του εργοδότη
- β) προσδιορισμός του τόπου παροχής της εργασίας από τον εργοδότη που αναφέρεται στον χώρο της επιχείρησης (Eurostat ,2004)
- γ) προσδιορισμός του χρόνου παροχής της εργασίας από τον εργοδότη
- δ) τρόπος παροχής της εργασίας σύμφωνα με τις εντολές του εργοδότη
- ε) άσκηση εποπτείας και ελέγχου επί της παρεχόμενης εργασίας στα πλαίσια του διευθυντικού εργοδοτικού δικαιώματος. (Babanassis, 1985)

Τα Εθνικά κράτη ακολουθώντας τις κατευθυντήριες γραμμές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τόνωση και ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων σχεδιάζουν και υλοποιούν πολιτικές σταδιακής αποδόμησης και απορύθμισης του μοντέλου της τυπικής μισθωτής

εξαρτημένης σχέσης εργασίας ως μέσου προσαρμογής των επιχειρήσεων στο ευμετάβλητο οικονομικό περιβάλλον και μείωσης του υψηλού εργατικού κόστους. Οι έννοιες της ευελιξίας και της ελαστικότητας έρχονται να αντιμετωπίσουν τις αυτόματες ρυθμίσεις και επιταγές της αγοράς αναγκαίων συνθηκών του «καθαρού» ανταγωνισμού στη λογική της κυρίαρχης νεοφιλελεύθερης και ταυτόχρονα ιδεατής προσέγγισης. (Baldwin-Edwards M, 2004a),

Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΙΚΑ που αφορούν ασφαλισμένους που έχουν ενταχθεί στο καθεστώς της αναλυτικής περιοδικής δήλωσης (ΑΠΔ) για το μήνα Μάιο του 2006 293.678 είναι ο αριθμός των ασφαλισμένων με μερική απασχόληση έναντι 1.488.725 ασφαλισμένων με πλήρη απασχόληση στις κοινές επιχειρήσεις. Η μέση απασχόληση των εργαζομένων με μερική απασχόληση είναι 18,15 ημέρες έναντι 24,04 ημέρες των εργαζομένων με πλήρη απασχόληση. Ο μέσος μισθός των ασφαλισμένων με μερική απασχόληση ανέρχεται στα 456,84 ευρώ έναντι 1163,3 ευρώ των ασφαλισμένων με πλήρη απασχόληση. Αξιοσημείωτο είναι ότι ενώ οι εργαζόμενοι με μερική απασχόληση απασχολούνται μία εβδομάδα λιγότερο οι μηνιαίες αποδοχές τους είναι συντριπτικά λιγότερες. Συνεπώς ο μερικώς απασχολούμενος προσφέρει την ίδια εργασία σε σχέση με ένα πλήρως απασχολούμενο αλλά σε πολύ καλύτερη τιμή. Σύμφωνα με τα ίδια στοιχεία που διαθέτει το ΙΚΑ το ποσοστό της μερικής απασχόλησης έχει αυξηθεί εντυπωσιακά από το 2002 που κυμαινόταν στο 10,35%, στο 16,36% για το 2006,(2002:10,35%, 2003:11,86%, 2004:15,59%, 2005:15,43%, 2006:16,36%) ενώ αντίθετα για την ίδια χρονική περίοδο το ποσοστό των εργαζομένων με πλήρη απασχόληση έχει μειωθεί από το 89,64% που ήταν το 2002 στο 82,94% για το 2006 (2002:89,64%, 2003:88,12%, 2004:83,44%, 2005:83,79%, 2006:82,94%). Η αύξηση που παρατηρείται δεν αφορά την αύξηση της απασχόλησης αλλά τον αριθμό των ΑΠΔ που επεξεργάζεται κάθε έτος το ΙΚΑ. (Bagavos ,2003)

8.2.Προτάσεις για την αντιμετώπιση της ανεργίας

Αν και τα τελευταία χρόνια οι δείκτες της ανεργίας έχουν μειωθεί, το πρόβλημα παραμένει τεράστιο. Είναι μία βαθύτατη κοινωνική νόσος, η οποία απαιτεί την προσπάθεια όλων μας, για να καταπολεμηθεί. Είναι δυστυχώς πιθανό εξαιτίας της οικονομικής κρίσης πολλές επιχειρήσεις να αναγκαστούν τους επόμενους μήνες να προχωρήσουν σε μειώσεις προσωπικού. Ίσως είναι λοιπόν η ώρα να προβληματιστούμε για την εφαρμογή μέτρων που

θα βοηθήσουν στην αποτροπή της δημιουργίας μιας έκρυθμης κατάστασης, όπως τα παρακάτω: (Abramovitz, 1986)

1. Ανακοινώσεις δημοσίων έργων και προγραμμάτων, σχεδιασμένα έτσι ώστε να δημιουργούν επιχειρηματικές και εργασιακές ευκαιρίες στις τοπικές αγορές: Π.χ. νέες ψηφιακές και επικοινωνιακές υπηρεσίες προς τους πολίτες, δημιουργία νέων μέσων μεταφοράς, υποδομών εναλλακτικών πηγών ενέργειας και προστασίας του περιβάλλοντος κ.ά. (Bliss & Macedo ,1990)

2. Να δοθούν κίνητρα στις επιχειρήσεις με μορφή επιδοτήσεων αλλά και δανείων, ώστε να μην προχωρήσουν σε μειώσεις προσωπικού. Να γίνουν σημαντικές φορολογικές ελαφρύνσεις στις επιχειρήσεις που απασχολούν μεγάλο αριθμό εργαζομένων και να αποδοθούν ανάλογες “ποινές” σε εκείνες που προχωρούν σε απολύσεις, χωρίς όμως να έχουν μειωθεί τα κέρδη τους. (Bagavos ,2003)

3. Είναι διαπιστωμένο (δείκτης Theil) ότι, όσο αυξάνεται ο “τοπικισμός” της αγοράς, τόσο αυξάνεται η ανεργία. Πρέπει λοιπόν να δημιουργηθούν ευκαιρίες επέκτασης των επιχειρήσεων μέσα στην Ελλάδα, δημιουργώντας “ζώνες ελεύθερων συναλλαγών” με μόνιμο ή προσωρινό χαρακτήρα σε σημεία της Ελλάδας όπου υπάρχει μεγάλη ανεργία. (Baldwin-Edwards M,2004a),

4. Μελέτες που έχουν γίνει σε διάφορα ερευνητικά κέντρα, όπως π.χ. το Utip του Πανεπιστημίου του Τέξας, έχουν δείξει ότι η αύξηση της ψαλίδας ανάμεσα στους υψηλότερους και χαμηλότερους μισθούς έχει άμεση σχέση με την αύξηση της ανεργίας. Έχουν καταγραφεί περιπτώσεις στις οποίες τα δέκα κορυφαία διοικητικά στελέχη μεγάλων επιχειρήσεων λαμβάνουν αμοιβές μεγαλύτερες από όλων των υπόλοιπων εργαζομένων. Πρέπει λοιπόν να μπουνε ορθολογικά όροι που θα οδηγήσουν τις επιχειρήσεις να μοιράζουν τα κέρδη τους σε μεγαλύτερο αριθμό εργαζομένων. (Babanassis, 1985)

5. Ως τελευταίο μέτρο να ενισχυθούν και να πολλαπλασιαστούν τα προγράμματα Stage (προγράμματα εργασιακής εμπειρίας), τα οποία δίνουν δουλειά και εκπαίδευση σε αρκετούς νέους και μειώνουν έστω προσωρινά την ανεργία. Είναι υποχρέωση όλων των πολιτευόμενων αλλά και όλων των πολιτών, είτε ανήκουν στην κυβερνητική παράταξη είτε όχι, να παλεύουν ασταμάτητα για τη μείωση της ανεργίας και να προτείνουν λογικές και

βιώσιμες λύσεις. Γιατί η εργασία δεν είναι δικαίωμα του πολίτη απλώς. Είναι υποχρέωση όλων μας να την προσφέρουμε σε όλους εκείνους που τη χρειάζονται. (Abramovitz, 1986)

9. Ποσοστά ανεργίας ανά εκπαιδευτική κλίμακα

Α) Ποσοστά ανεργίας και εκπαιδευτικό επίπεδο σε σχέση με το χρόνο από την αποφοίτηση
Με βάση τη διάκριση του πληθυσμού ανά εκπαιδευτικό επίπεδο και σε σχέση με το χρόνο αποφοίτησης σε δύο χρονικές περιόδους: «Βραχυχρόνια περίοδος μετάβασης: μέχρι και 5 έτη από την αποφοίτηση» και «Μακροχρόνια περίοδος: μετά τα 6 έτη από την αποφοίτηση», επισημαίνονται τα εξής: (Abramovitz, 1986)

Βραχυχρόνια περίοδος μετάβασης: μέχρι και 5 έτη από την αποφοίτηση

Το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας μέχρι και 5 έτη από την αποφοίτηση καταγράφεται στους αποφοίτους του Λυκείου (ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση), ενώ σε ίδια, υψηλά επίπεδα κυμαίνονται και τα ποσοστά ανεργίας για τους αποφοίτους Γυμνασίου (κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση), τη Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση (IEK κλπ) και τους αποφοίτους των ΑΤΕΙ. (Busch, 1987)

Σχετικά χαμηλότερο εμφανίζεται το ποσοστό ανεργίας για 5 ή λιγότερα χρόνια μετά την αποφοίτηση για τους πτυχιούχους ΑΕΙ, ενώ σημαντικά χαμηλότερο όλων των κατηγοριών εμφανίζεται το ποσοστό ανεργίας των κατόχων μεταπτυχιακού τίτλου. (Karamessini, 2006)

Τα ποσοστά ανεργίας των γυναικών μέχρι και 5 έτη από την αποφοίτηση είναι πολύ υψηλότερα από τα αντίστοιχα των αντρών, για όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες, εκτός από τις μεταπτυχιακές σπουδές, όπου και καταγράφεται χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας για τις γυναίκες. (Babanassis, 1985)

Σημαντική είναι επίσης η διαφορά αντρών και γυναικών αποφοίτων Λυκείου, όπου τα ποσοστά ανεργίας των γυναικών ξεπερνούν το 40%, όταν τα αντίστοιχα των αντρών κυμαίνονται μεταξύ 20-25%. Για τους αποφοίτους ΑΕΙ, μεταξύ των δύο φύλων δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις, με τις γυναίκες να έχουν ελαφρώς το προβάδισμα (με ποσοστό που κυμαίνεται γύρω στο 25%, όταν για τους άντρες το αντίστοιχο ποσοστό είναι μεταξύ 20-25%). Η διαφοροποίηση αυτή επισημαίνει ότι τα οριακά οφέλη που αποκομίζουν οι γυναίκες από τις σπουδές τους ως προς τη μείωση των ποσοστών ανεργίας, είναι σαφώς μεγαλύτερα από τα αντίστοιχα των αντρών. Αυτό συμβαίνει διότι κατά τα πρώτα έτη μετά την αποφοίτηση, το ποσοστό της γυναικείας ανεργίας υποχωρεί σημαντικά στην περίπτωση που οι γυναίκες συνεχίσουν τις σπουδές τους στο πανεπιστήμιο,

σε σχέση εκείνες που έχουν τελειώσει το Λύκειο. Από την άλλη πλευρά, οι άντρες που έχουν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αντιμετωπίζουν σχεδόν τα ίδια ποσοστά ανεργίας τα 5 πρώτα έτη μετά την αποφοίτησή τους, σε σύγκριση με τους αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Φαίνεται επομένως ότι ο πανεπιστημιακός τίτλος για τους άντρες αποδίδει λιγότερα οριακά οφέλη τα πρώτα χρόνια μετά την αποφοίτηση, σε όρους μείωσης των σχετικών ποσοστών ανεργίας. (Karamessini, 2006)

Σημαντικές διαφοροποιήσεις προκύπτουν και στις μεταπτυχιακές σπουδές, οι οποίες στη βραχυχρόνια περίοδο μέχρι και τα 5 έτη από την αποφοίτηση μειώνουν εν γένει τα ποσοστά ανεργίας (τα οποία φθάνουν στο 15% περίπου κατά μέσο όρο). Για τις γυναίκες μάλιστα, η μείωση που επιφέρουν στο ποσοστό ανεργίας μέχρι και τα 5 έτη από την αποφοίτηση οι μεταπτυχιακές σπουδές σε σχέση με το πρώτο πτυχίο είναι πολύ μεγαλύτερη, υπονοώντας σαφέστερα βραχυχρόνια οφέλη (σε όρους μείωσης του ποσοστού ανεργίας), σε σχέση με τους άντρες της αντίστοιχης κατηγορίας. (Bagavos ,2003)

Μακροχρόνια περίοδος μετάβασης: μετά τα 6 έτη από την αποφοίτηση

Παρατηρούνται διαφοροποιήσεις στα ποσοστά ανεργίας του πληθυσμού μεταξύ της βραχυχρόνιας (μέχρι και 5 έτη) και της μακροχρόνιας (μετά τα 6 έτη) περιόδου από την αποφοίτηση. Σε κάθε εκπαιδευτικό επίπεδο, παρατηρείται ότι τα ποσοστά ανεργίας υποχωρούν σημαντικά καθώς αυξάνεται πάνω από 6 έτη ο χρόνος από την αποφοίτηση. Ωστόσο, η «ψαλίδα» αυτή φαίνεται να είναι μεγαλύτερη στους αποφοίτους σχολών ΑΕΙ, αλλά και στους αποφοίτους του Λυκείου. (Busch ,1987)

Το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας μετά τα 6 έτη από την αποφοίτηση καταγράφεται στους αποφοίτους της Μεταλυκειακής μη τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ με μικρή διαφορά ακολουθούν οι απόφοιτοι Γυμνασίου. (Babanassis, 1985)

Χαμηλότερα είναι εν γένει τα ποσοστά ανεργίας μετά τα 6 έτη από την αποφοίτηση για τους αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Από αυτά, το χαμηλότερο ποσοστό καταγράφεται μεταξύ των κατόχων μεταπτυχιακού διπλώματος, ενώ ακολουθούν οι απόφοιτοι ΑΕΙ και κατόπιν οι απόφοιτοι ΑΤΕΙ. (Bagavos ,2003)

Σημαντικές είναι και οι διαφοροποιήσεις μεταξύ αντρών και γυναικών στα ποσοστά ανεργίας μετά τα 6 έτη από την αποφοίτηση. Συγκεκριμένα, για τις γυναίκες που έχουν τελειώσει το Λύκειο, το ποσοστό ανεργίας μετά τα 6 χρόνια από την αποφοίτηση μειώνεται αισθητά (γύρω στο 15% κατά μέσο όρο) σε σύγκριση με το αντίστοιχο μέχρι και τα 5 έτη από την αποφοίτηση, παραμένοντας σχεδόν τριπλάσιο από το αντίστοιχο των αντρών. Εξάλλου, και για τις αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, το ποσοστό ανεργίας

«πέφτει» σημαντικά μετά τα 6 έτη από την αποφοίτηση (περί το 6-7%), όταν για την αντίστοιχη κατηγορία αντρών βρίσκεται περίπου στο μισό. Πάντως, τα μακροχρόνια οφέλη από την τριτοβάθμια εκπαίδευση τόσο για τους άντρες, όσο και για τις γυναίκες, για την περίοδο μετά τα 6 έτη από την αποφοίτηση είναι σημαντικά, εφόσον τα ποσοστά ανεργίας φαίνεται να μειώνονται αξιοσημείωτα σε σχέση με τα αντίστοιχα των αποφοίτων Λυκείου ή Μεταλυκειακών σπουδών. (Bliss & Macedo ,1990)

Οι μεταπτυχιακές σπουδές φαίνεται ωστόσο ότι δεν διαφοροποιούν σημαντικά τα ποσοστά ανεργίας στη μακροχρόνια περίοδο σε σχέση με το πρώτο πτυχίο, τόσο στους άντρες, όσο και στις γυναίκες. (Karamessini, 2006)

Μακροχρόνια περίοδος μετάβασης: μετά τα 6 έτη από την αποφοίτηση ΑΤΕΙ: Το μέσο ποσοστό ανεργίας για τους αποφοίτους σχολών ΑΤΕΙ μακροχρόνια, μετά τα 6 έτη από την αποφοίτηση, είναι σημαντικά χαμηλότερο από το αντίστοιχο της βραχυχρόνιας περιόδου και κυμαίνεται μεταξύ 5-10%. Ωστόσο, τα υψηλότερα ποσοστά καταγράφονται μεταξύ των αποφοίτων σχολών Οικονομίας και Διοίκησης και Γεωργικών Τεχνολογιών και Τροφίμων (άνω του 10%), ενώ τα χαμηλότερα μεταξύ των σχολών Δομικών και Μηχανολόγων και Η/Υ. Φαίνεται επομένως πως τα ποσοστά ανεργίας ανά σχολή ΑΤΕΙ στη βραχυχρόνια περίοδο δεν διαφοροποιούνται σημαντικά στη μακροχρόνια περίοδο μετά την αποφοίτηση, με την έννοια ότι οι ίδιες σχολές που επιδεικνύουν τα μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας βραχυχρόνια είναι και αυτές με τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας μακροχρόνια, τα οποία ωστόσο είναι σημαντικά χαμηλότερα στο σύνολό τους σε σχέση με την βραχυχρόνια περίοδο. (Bagavos ,2003)

ΑΕΙ: Το μέσο ποσοστό ανεργίας για τους αποφοίτους ΑΕΙ μακροχρόνια είναι σημαντικά χαμηλότερο του αντίστοιχου της βραχυχρόνιας περιόδου μετά την αποφοίτηση, φθάνοντας κοντά στο 5%. Συγκεκριμένα, το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας καταγράφεται στις σχολές Φυσικής Αγωγής (10%) και Παιδαγωγικής ενώ ακολουθούν πολύ κοντά οι Ξένες Γλώσσες και οι Ανθρωπιστικές και Κοινωνικές Επιστήμες, όπως άλλωστε συμβαίνει και με τα αντίστοιχα ποσοστά στη βραχυχρόνια περίοδο μετά την αποφοίτηση.

Αντίθετα, το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας από 6 ή περισσότερα χρόνια μετά την αποφοίτηση σε ΑΕΙ, καταγράφεται στις σχολές Πληροφορικής (περί το 2%), ενώ πολύ κοντά βρίσκονται και οι απόφοιτοι Νομικής σχολής. Ακολουθούν οι σχολές Δομικών και Ιατρικής με μικρή διαφορά, ενώ από τα χαμηλότερα ποσοστά είναι και αυτά των αποφοίτων Φυσικών Επιστημών, Μαθηματικών και Στατιστικής, παρόλο που στη βραχυχρόνια περίοδο οι σχολές αυτές επιδεικνύουν τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας, όπως είδαμε. Επιπλέον, οι

απόφοιτοι σχολών Οικονομίας και Διοίκησης, όπως και οι Μηχανολόγοι, καταγράφουν μακροχρόνιο ποσοστό ανεργίας περί το 4-5%, ενώ χαμηλά είναι και τα ποσοστά των αποφοίτων Πολυτεχνικών Σχολών, Ιατρικής-Οδοντιατρικής και Φαρμακευτικής. (Busch ,1987)

Διαχρονικά, παρατηρείται σταδιακή πτώση στα ποσοστά ανεργίας όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων. Τα ποσοστά ανεργίας των αποφοίτων Λυκείου και των αποφοίτων της Μεταλυκειακής μη τριτοβάθμιας εκπαίδευσης διαφέρουν μεταξύ τους ελάχιστα από το πέμπτο έτος μετά την αποφοίτηση, ενώ μέχρι και το τέταρτο έτος, οι απόφοιτοι Μεταλυκειακής μη τριτοβάθμιας εμφανίζουν υψηλότερο ποσοστό . Φαίνεται επομένως και από τις σχετικές οικονομετρικές εκτιμήσεις των ποσοστών ανεργίας, ότι η επίδραση της Μεταλυκειακής μη τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στη μείωση του ποσοστού ανεργίας είναι πολύ μικρή. Ωστόσο, θα πρέπει να αναφερθεί ότι διαφέρουν σημαντικά ως προς την διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας οι απόφοιτοι της Μεταλυκειακής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης από τα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (ΤΕΕ).

Τα ποσοστά ανεργίας της πρωτοβάθμιας και κατώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (αποφοίτων δημοτικού ή γυμνασίου) παρουσιάζουν διαχρονικά μία γραμμικότητα, γεγονός που σημαίνει ότι μεταβάλλονται με τον ίδιο σχεδόν ρυθμό από έτος σε έτος και σχετικά ομαλά, παρόλο που για τα πρώτα έτη μετά την αποφοίτηση είναι σημαντικά χαμηλότερα από τα αντίστοιχα των υπόλοιπων εκπαιδευτικών βαθμίδων. Φαίνεται λοιπόν πως ο απόφοιτος δημοτικού ή γυμνασίου δεν παρουσιάζει μεγάλες διαφοροποιήσεις στην πιθανότητα να μείνει άνεργος, είτε μεταξύ των πρώτων ετών μετά την αποφοίτησή του, είτε και αργότερα (με το ποσοστό ανεργίας να κυμαίνεται κατά μέσο όρο στο 6,5-7%). Χαρακτηριστικό είναι εξάλλου και το γεγονός ότι για τους αποφοίτους δημοτικού και μόνο, ενώ τα ποσοστά ανεργίας ενώ ξεκινούν από σχετικά χαμηλά επίπεδα (γύρω στο 4%), αυξάνονται ωστόσο όσο αυξάνονται τα έτη μετά την αποφοίτηση, τάση η οποία δεν παρατηρείται σε άλλη πληθυσμιακή ομάδα των επιμέρους εκπαιδευτικών κατηγοριών.

Μεταξύ των αποφοίτων Μεταλυκειακής μη τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, τα ποσοστά ανεργίας είναι διαχρονικά υψηλότερα από τα αντίστοιχα των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, με εξαίρεση τα 1-2 πρώτα έτη μετά την αποφοίτηση, όπου τα σχετικά ποσοστά των αποφοίτων της τριτοβάθμιας -ΑΕΙ και ΑΤΕΙ- βρίσκονται υψηλότερα. . Επιπλέον, οι απόφοιτοι Λυκείου φαίνεται πως μέχρι και τα 4 πρώτα χρόνια μετά την αποφοίτηση παρουσιάζουν χαμηλότερα εκτιμημένα ποσοστά ανεργίας από τα αντίστοιχα

των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, . Ωστόσο, το πέρας των πρώτων 4 ετών, φαίνεται πως οι απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης παρουσιάζουν διαχρονικά σταθερά χαμηλότερα εκτιμημένα ποσοστά σε σχέση με τους απόφοιτους Λυκείου. Καθίσταται έτσι από τα παραπάνω προφανής η θετική επίδραση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στη μείωση του ποσοστού της ανεργίας. (Karamessini, 2006)

Διαχρονικά, παρά το γεγονός ότι χρόνο με το χρόνο ο αριθμός των αποφοίτων πληθαίνει, σημειώνοντας έτσι σημαντική επέκταση στη συγκεκριμένη βαθμίδα εκπαίδευσης.

Ακόμη και μετά τα 15 έτη μετά την αποφοίτηση, η διαφορά ποσοστών ανεργίας αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και εκείνων του Λυκείου και των Μεταλυκειακών σπουδών είναι σημαντική, με τα ποσοστά ανεργίας των πρώτων να παραμένουν σε πολύ χαμηλά επίπεδα για την περίοδο αυτή (κάτω από 2%), γεγονός το οποίο ενδεχομένως να επισημαίνει και την εντονότερη επίδραση της ανεργίας των αποφοίτων λυκείου στη διαρθρωτική ανεργία, ερμηνεύοντας έτσι και ως -κατά βάση- ανεργία τριβής ένα σημαντικό ποσοστό της ανεργίας των πανεπιστημιακών αποφοίτων. (Bagavos ,2003)

Οι σχετικές εκτιμήσεις στα ποσοστά ανεργίας μεταξύ των αποφοίτων ΑΤΕΙ και ΑΕΙ δείχνουν ότι αυτά είναι διαχρονικά υψηλότερα μεταξύ των πρώτων. Στη σύγκριση ωστόσο με τα αντίστοιχα ποσοστά των κατόχων μεταπτυχιακού τίτλου, φαίνεται πως, ενώ κατά τα πρώτα έτη από την αποφοίτηση οι απλοί πτυχιούχοι αντιμετωπίζουν εν γένει υψηλότερη ανεργία (τουλάχιστον κατά 2,5ποσοστιαίες μονάδες), ωστόσο η διαφορά αυτή μειώνεται και τα σχετικά ποσοστά συγκλίνουν καθώς αυξάνονται τα έτη μετά την αποφοίτηση . Προκύπτει επομένως ότι το ποσοστό ανεργίας των πτυχιούχων μειώνεται ταχύτερα (με μεγαλύτερο ρυθμό) σε σχέση με το αντίστοιχο των κατόχων μεταπτυχιακού, καθώς απομακρυνόμαστε από το χρόνο αποφοίτησης, γεγονός το οποίο υποδηλώνει ότι το μεταπτυχιακό δίπλωμα όχι μόνο αυξάνει τις πιθανότητες εύρεσης εργασίας κατά τα πρώτα έτη μετά την αποφοίτηση, αλλά ταυτόχρονα εξασφαλίζει και ομαλότερη μετάβαση στην αγορά εργασίας σε σχέση με το απλό πτυχίο . Από την άλλη πλευρά, η κατοχή του πτυχίου και μόνο, αυξάνει ταχύτερα τις πιθανότητες εύρεσης εργασίας καθώς αυξάνονται τα έτη μετά την αποφοίτηση. (Busch ,1987)

Εντούτοις, μετά το 12-13ο έτος από την αποφοίτηση, τα ποσοστά ανεργίας των πτυχιούχων και των κατόχων μεταπτυχιακών σχεδόν εξισώνονται. Ένας από τους λόγους για τους οποίους συμβαίνει αυτό είναι ακριβώς επειδή το μεταπτυχιακό δίπλωμα «προεξοφλεί» κατά κάποιον τρόπο -ή «υποκαθιστά»- την επαγγελματική εμπειρία την οποία αποκτά ο απλός πτυχιούχος με το πέρας του χρόνου, γι αυτό και κατά τα πρώτα έτη μετά την αποφοίτηση, ο κάτοχος μεταπτυχιακού βρίσκει ευκολότερα δουλειά (άρα και μένει λιγότερο άνεργος) σε

σχέση με τον απλό πτυχιούχο. Ωστόσο, η θετική αυτή επίδραση του μεταπτυχιακού στην αύξηση των πιθανοτήτων εύρεσης εργασίας κατά τα πρώτα έτη μετά την αποφοίτηση εξομαλύνεται στη μακροχρόνια περίοδο, όπου πλέον συνεκτιμάται και η επαγγελματική εμπειρία. (Babanassis, 1985)

ΑΕΙ: Σημαντικές είναι και οι αποκλίσεις στα ποσοστά ανεργίας των αποφοίτων ΑΕΙ, ανάλογα με την σχολή. Καταγράφονται σχολές οι οποίες ξεκινούν με ποσοστά ανεργίας που φθάνουν το 25% κατά τα πρώτα έτη μετά την αποφοίτηση και άλλες οι οποίες έχουν πολύ χαμηλά ποσοστά, από το πρώτο κιόλας έτος μετά την αποφοίτηση. Ωστόσο, παρατηρείται σύγκλιση στη μακροχρόνια περίοδο μετά το 9ο-10ο έτος από την αποφοίτηση, σε όλες τις σχολές ΑΕΙ, σε ποσοστά πολύ χαμηλά (κάτω από 4%). Εξαιρέση στον κανόνα αποτελεί η σχολή Φυσικής Αγωγής, η οποία ξεκινά από 13% και μέχρι το 10ο έτος από την αποφοίτηση, το ποσοστό αυτό εξακολουθεί να βρίσκεται υψηλότερα σε σχέση με τα αντίστοιχα των άλλων σχολών ΑΕΙ, περίπου στο 7%. Το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας μετά την αποφοίτηση εμφανίζουν οι Μαθηματικές σχολές (25%), οι οποίες ωστόσο επιδεικνύουν ιδιαίτερα ταχύ ρυθμό μείωσης καθώς αυξάνονται τα έτη από την αποφοίτηση (δηλαδή τα ποσοστά ανεργίας «πέφτουν» γρηγορότερα σε σχέση με άλλες σχολές). Για παράδειγμα, στο 6ο έτος μετά την αποφοίτηση, το ποσοστό των σχολών αυτών έχει μειωθεί κατακόρυφα, στο 5%. (Bagavos, 2003)

Παρόμοια είναι άλλωστε και η εικόνα στις Ξένες Γλώσσες όπου οι απόφοιτοι, ενώ ξεκινούν με υψηλό ποσοστό ανεργίας (19%), ο ρυθμός μείωσης του ποσοστού αυτού είναι ιδιαίτερα υψηλός, όσο αυξάνονται τα έτη από την αποφοίτηση, όταν μάλιστα από το 13ο έτος και μετά το ποσοστό ανεργίας σχεδόν μηδενίζεται. Πιθανή ερμηνεία της εξέλιξης αυτής στα ποσοστά ανεργίας στις σχολές Μαθηματικών και τις Ξένες Γλώσσες, συνιστά και η αναμονή των αποφοίτων των σχολών αυτών κατά τα πρώτα έτη μετά την αποφοίτηση, για το διορισμό τους σε σχολεία Δημοσίου μέσω διαγωνισμών ΑΣΕΠ. Υψηλά ποσοστά ανεργίας τα πρώτα έτη μετά την αποφοίτηση εμφανίζουν και οι σχολές Φυσικών Επιστημών (περί το 16%), Κοινωνικών Επιστημών, Οικονομίας και Διοίκησης και Ανθρωπιστικών Επιστημών και Φιλοσοφικής (12-13%). Αξιοσημείωτη είναι και η πορεία του σχετικού ποσοστού στις Κοινωνικές Επιστήμες, το οποίο επιβραδύνεται με πολύ αργό ρυθμό μετά το 10ο έτος από την αποφοίτηση και σχεδόν σταθεροποιείται στο 4% μακροχρόνια, υψηλότερα δηλαδή του μέσου όρου. (Karamessini, 2006)

9.1 Εκτίμηση ποσοστών ανεργίας και μεταπτυχιακός τίτλος σπουδών

Από τις οικονομετρικές εκτιμήσεις των ποσοστών ανεργίας διαχρονικά για τους κατόχους μεταπτυχιακού τίτλου ανάλογα με τα έτη από την αποφοίτηση.

Το μεταπτυχιακό δίπλωμα φαίνεται να μειώνει τα ποσοστά ανεργίας σε γενικές γραμμές, τουλάχιστον για τα πέντε πρώτα έτη μετά την αποφοίτηση (κατά μέσο όρο τα πρώτα έτη φθάνει το 9%, χαμηλότερα δηλαδή από το αντίστοιχο των απλών πτυχιούχων).

Για όλα τα μεταπτυχιακά διπλώματα, εκτός εκείνων στις Ιατρικές Σπουδές, τα σχετικά ποσοστά βρίσκονται χαμηλότερα από το μέσο όρο των αντίστοιχων για τα ΑΕΙ στη βραχυχρόνια περίοδο μετά την αποφοίτηση. (Babanassis, 1985)

Τα ποσοστά ανεργίας στα μεταπτυχιακά των Μηχανολόγων είναι τα χαμηλότερα για τα δύο πρώτα έτη μετά την αποφοίτηση, ωστόσο μειώνονται με πολύ αργούς ρυθμούς σε σχέση με τα αντίστοιχα άλλων πεδίων, ενώ σχεδόν από το 10ο έτος και μετά

σταθεροποιούνται κοντά στο 3%, σε υψηλότερο επίπεδο του μέσου όρου, γεγονός το οποίο υπογραμμίζει τη θετική επίδραση των μεταπτυχιακών μηχανολογίας τα πρώτα έτη μετά την αποφοίτηση, αλλά ταυτόχρονα και την απόσβεση της αξίας του σε μικρό χρονικό διάστημα.

Αξιοσημείωτη είναι και η εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας για τους κατόχους μεταπτυχιακών Ιατρικών σπουδών⁸, για τους οποίους το ποσοστό ανεργίας, ενώ τα πρώτα χρόνια μετά την αποφοίτηση είναι το υψηλότερο, ωστόσο με την πάροδο του χρόνου «πέφτει» πολύ γρήγορα καθώς αυξάνονται τα έτη από την αποφοίτηση και σχεδόν μηδενίζεται από το 12ο έτος και μετά. (Busch, 1987)

Για τις σπουδές διδακτορικού ωστόσο, η εικόνα παρουσιάζει μικρή διαφοροποίηση: οι κάτοχοι διδακτορικού ξεκινούν με χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας μετά την αποφοίτηση (περί το 7%) και διαχρονικά διατηρούν μια σχεδόν σταθερή απόκλιση (περί τις

2 ποσοστιαίες μονάδες) σε σύγκριση με τα αντίστοιχα ποσοστά του μεταπτυχιακού.

Σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι τα ποσοστά ανεργίας για τους κατόχους διδακτορικού στην πολύ μακροχρόνια περίοδο (15ο έτος και μετά), σχεδόν μηδενίζονται, ενώ

στην αντίστοιχη περίοδο για το μεταπτυχιακό, διατηρούνται σταθερά θετικά (περί το 2%).(Bagavos, 2003)

9.2 Εκτίμηση ποσοστών ανεργίας, βαθμός αστικότητας και περιφέρεια διαμονής

Από τις εκτιμήσεις των ποσοστών ανεργίας, σε σχέση με το βαθμό αστικότητας της περιοχής διαμονής και την περιφέρεια διαμονής, ανάλογα πάντα με τη διάρκεια απόστασης από την αποφοίτηση, προκύπτουν τα εξής στοιχεία: (Abramovitz, 1986)

Σε σχέση με το βαθμό αστικότητας, οι πτυχιούχοι που διαμένουν στην Αθήνα παρουσιάζουν βραχυχρόνια τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας διαχρονικά (περί το 11%), ενώ ακολουθούν οι λοιπές αστικές περιοχές, η Θεσσαλονίκη και οι ημιαστικές –οι οποίες παρουσιάζουν ελάχιστες διαφορές στην εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας τους- και τέλος, οι αγροτικές περιοχές, οι οποίες βραχυχρόνια παρουσιάζουν και τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας στους πτυχιούχους που διαμένουν εκεί (6-7%). Το στοιχείο αυτό υποδηλώνει ότι ένας πτυχιούχος που διαμένει σε αγροτικές περιοχές έχει περισσότερες πιθανότητες να μην μείνει άνεργος βραχυχρόνια, από όσες έχει αν διαμένει στην Αθήνα, γεγονός το οποίο ενδεχομένως ερμηνεύεται εν μέρει και από τη χαμηλή συγκέντρωση πτυχιούχων στις περιοχές αυτές, αφού υπάρχει εκ των προτέρων η γνώση ότι οι θέσεις εργασίας εκεί είναι περιορισμένες και έτσι ο κορεσμός είναι ταχύτερος. Έτσι, όταν οι θέσεις εργασίας στις περιοχές αυτές καλύπτονται, ο πτυχιούχος δεν παραμένει εκεί, αλλά ξεκινάει αλλού, συνήθως στις αστικές περιοχές, την αναζήτηση δουλειάς. (Busch, 1987)

Σε σχέση με την περιφέρεια διαμονής, τα μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας πτυχιούχων παρουσιάζει η Δυτική Μακεδονία, με την Κρήτη να κατέχει αντίθετα τη θέση με τα χαμηλότερα. Ωστόσο, οι διαφορές αυτές εξομαλύνονται μετά το 10ο έτος από την αποφοίτηση, συγκλίνοντας προς το ίδιο ποσοστό, όσο απομακρυνόμαστε από την αποφοίτηση. (Karamessini, 2006)

9.3 Εκτίμηση ποσοστών ανεργίας και υπηκοότητα

Από τις εκτιμήσεις των ποσοστών ανεργίας για τους πτυχιούχους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ανάλογα με την υπηκοότητα και τη διάρκεια απόστασης από την αποφοίτηση προκύπτουν τα εξής στοιχεία: (Abramovitz, 1986)

Τα ποσοστά ανεργίας των Ελλήνων πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι υψηλότερα κατά τα πρώτα έτη από την αποφοίτηση από τα αντίστοιχα εκείνων με υπηκοότητα τόσο από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και από χώρες εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης. Για τους αλλοδαπούς πτυχιούχους στην Ελλάδα, τόσο από χώρες της ΕΕ, όσο και από χώρες εκτός

ΕΕ, τα σχετικά ποσοστά κυμαίνονται στο 7-8% αρχικά και παραμένουν σταθερά κάτω από τα αντίστοιχα των ημεδαπών πτυχιούχων. Ωστόσο, οι αποκλίσεις αυτές εξομαλύνονται καθώς απομακρυνόμαστε από το έτος αποφοίτησης και σχεδόν εκμηδενίζονται μετά το 15ο έτος. (Baganos ,2003)

Αξιόλογα στοιχεία προκύπτουν και από τη μελέτη της μισθολογικής εξέλιξης των νέων, ανάλογα με τα εκπαιδευτικά τους χαρακτηριστικά. Η βασική υπόθεση εργασίας που διερευνήθηκε στο τμήμα αυτό της μελέτης είναι ότι, εξαιτίας της πλεονάζουσας ζήτησης αποφοίτων με συγκεκριμένα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά, αναμένεται οι μισθοί των πτυχιούχων που διαθέτουν τα χαρακτηριστικά αυτά να είναι και υψηλότεροι. Η ανάλυση που πραγματοποιείται εξετάζει τη διαφοροποίηση του ύψους των αποδοχών των πτυχιούχων και πάλι ως συνάρτηση του χρόνου από την αποφοίτηση, μεταξύ των εκπαιδευτικών βαθμίδων, εντός των εκπαιδευτικών βαθμίδων, ανάλογα με την εργασία στο δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα απασχόλησης, το βαθμό αστικότητας, την περιφέρεια, το φύλο και την εθνικότητα.

Α) Επίπεδο αποδοχών σε αποφοίτους ΑΤΕΙ και ΑΕΙ, ανάλογα με τη σχολή αποφοίτησης
Σχετικά με την πιθανότητα απασχόλησης των πτυχιούχων σε μισθωτή εργασία (ή αυτοαπασχόληση), αυτή φαίνεται να σχετίζεται έντονα με μια σειρά παραγόντων, εκ των οποίων οι κυριότεροι είναι το φύλο και η εκπαίδευση κατάσταση. Ωστόσο, η πιθανότητα απασχόλησης των πτυχιούχων μισθωτής εργασίας δεν φαίνεται να επηρεάζει με συστηματικό τρόπο το ύψος του μισθού. Ειδικότερα για την τριτοβάθμια εκπαίδευση, τα αποτελέσματα που προκύπτουν για τη σχέση αποδοχών των πτυχιούχων ΑΤΕΙ και ΑΕΙ, ανάλογα και με τη σχολή αποφοίτησης, είναι τα εξής: ΑΤΕΙ: Παρατηρούνται υψηλότερες αποδοχές μεταξύ των αποφοίτων Σχολών Μηχανικών και χαμηλότερες μεταξύ αποφοίτων Σχολών Γεωργικής Τεχνολογίας και Τροφίμων . (Karamessini, 2006)

ΑΕΙ: Η εικόνα είναι πολυσύνθετη, αφού υπάρχουν σχολές όπου κατά τα πρώτα χρόνια μετά την αποφοίτηση, οι ωριαίες αποδοχές είναι χαμηλές, αλλά κατόπιν αυξάνονται ταχύτατα, όπως είναι η Νομική Σχολή και οι σχολές Φυσικής και Χημείας. Οι ωριαίες αποδοχές των αποφοίτων Ιατρικής και του Πολυτεχνείου είναι ωστόσο συστηματικά υψηλότερες του μέσου όρου. Από την άλλη πλευρά, οι ωριαίες αποδοχές των πτυχιούχων Φυσικής Αγωγής, Κοινωνικών Επιστημών και, σε μικρότερο βαθμό, Γεωπονικής και Δασολογίας, παρουσιάζονται ως συστηματικά χαμηλότερες από το μέσο όρο . Σημαντικό είναι ωστόσο το, σχετικά αναμενόμενο, εύρημα ότι οι αποδοχές των κατόχων μεταπτυχιακών και, ιδιαίτερα, διδακτορικών τίτλων σπουδών είναι κατά πολύ υψηλότερες από τις αποδοχές των αποφοίτων προπτυχιακών σπουδών. (Busch ,1987)

9.4 Επίπεδο αποδοχών αποφοίτων και επιμέρους χαρακτηριστικά

Σχετικά με τις μισθολογικές διαφορές των πτυχιούχων ανάλογα με λοιπά επιμέρους χαρακτηριστικά, επισημαίνονται τα εξής:

Σημαντική διαφοροποίηση καταγράφεται στις μισθολογικές αποδοχές ανάλογα με το φύλο. Έτσι, σε όλες σχεδόν τις εκπαιδευτικές κατηγορίες που εξετάζονται, το ύψος των ωριαίων αποδοχών των ανδρών είναι υψηλότερο από αυτό των γυναικών με παρόμοια χαρακτηριστικά. Στους αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι μισθολογικές διαφορές αντρών – γυναικών αυξάνονται, καθώς αυξάνονται τα έτη από την αποφοίτηση, συνιστώντας ότι ο άντρας έχει μεγαλύτερα περιθώρια μισθολογικής τουλάχιστον ανέλιξης σε σχέση με τη γυναίκα. (Babanassis, 1985)

Μεταξύ των αποφοίτων διαφορετικών βαθμίδων του εκπαιδευτικού συστήματος παρατηρείται ότι οι αποδοχές αυξάνονται θεαματικά καθώς αυξάνεται το εκπαιδευτικό επίπεδο. Όπως είδαμε ωστόσο και στο προηγούμενο τμήμα, σημαντικές είναι οι μισθολογικές διαφορές που καταγράφονται και εντός των διαφόρων εκπαιδευτικών βαθμίδων. (Karamessini, 2006)

Αυτό που παρατηρείται σχετικά με το βαθμό αστικότητας και τις μισθολογικές αποδοχές είναι ότι αυτές είναι υψηλότερες στα αστικά κέντρα και χαμηλότερες στα ημιαστικά.

Ως προς την εθνικότητα, παρατηρούνται χαμηλότερες αποδοχές, με αυξανόμενο ρυθμό ως προς τα έτη μετά την αποφοίτηση, για τους εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης μεταναστών.

Τέλος, σχετικά με τον τομέα απασχόλησης, δηλαδή το Δημόσιο ή τον Ιδιωτικό τομέα, παρατηρούνται σημαντικές μισθολογικές αποκλίσεις για όλα τα έτη μετά την αποφοίτηση. Αξιοσημείωτο είναι επιπλέον και το γεγονός ότι οι αποδοχές των μισθωτών του

Δημοσίου Τομέα αυξάνονται περισσότερο από τις αντίστοιχες των μισθωτών του Ιδιωτικού Τομέα, καθώς αυξάνονται τα έτη από την αποφοίτηση. Με άλλα λόγια, η διαφορά στις μισθολογικές αποδοχές αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μεταξύ Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα αυξάνεται καθώς απομακρυνόμαστε από το έτος αποφοίτησης, συνιστώντας ότι οι ευκαιρίες των πτυχιούχων για μισθολογική ανέλιξη στον Δημόσιο Τομέα είναι περισσότερες μακροχρόνια σε σχέση με τις ευκαιρίες που προσφέρονται στον Ιδιωτικό Τομέα. (Bliss & Macedo, 1990)

Η μελέτη επίσης ασχολήθηκε με τις τάσεις και τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και τα χαρακτηριστικά της μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας, τα οποία είναι συμπληρωματικά στα χαρακτηριστικά

μετάβασης σε σχέση με τα ποσοστά ανεργίας που παρατέθηκαν στο προηγούμενο τμήμα του παρόντος κεφαλαίου. (Babanassis, 1985)

Η υπό εξέταση περίοδος στο τμήμα αυτό αφορά στο διάστημα 1993-2007, ενώ τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν προέρχονται επίσης από την επεξεργασία των δεδομένων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ1011

9.5 Τάσεις από την πλευρά της Προσφοράς Εργασίας

Οι πτυχιούχοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κατά την υπό εξέταση περίοδο (1993-2007) αυξήθηκαν σημαντικά (87%), όταν ο συνολικός πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας αυξήθηκε μόλις κατά 7%, κατά την ίδια περίοδο. Σημαντικές είναι και οι αυξήσεις της ίδιας περιόδου για τους αποφοίτους της μεταλυκειακής εκπαίδευσης (240%), του Λυκείου (34%) και του Γυμνασίου (13%), καθώς και η πτώση στο ποσοστό του πληθυσμού με γνώσεις που φθάνουν μέχρι το δημοτικό (44%). Επιπλέον, οι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου την περίοδο αυτή εννεαπλασιάστηκαν. Έτσι, η εκπαιδευτική ένταση

- για τον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας, αυξήθηκε κατά 21% για τους άντρες και 23% για τις γυναίκες από το 1993 ή από 9,1 έτη το 1993 σε 11, έτη το 2007
- για τους απασχολούμενους, κατά 23% για τους άντρες και 25% για τις γυναίκες, ενώ για τους ανέργους κατά 13,4% (13,2% για τις γυναίκες)

Τα στοιχεία αυτά συναινούν στην ισχυρή άνοδο της εκπαιδευτικής έντασης από την πλευρά της προσφοράς εργασίας που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα: ολοένα και περισσότεροι απασχολούμενοι είναι άτομα υψηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου, τάση η οποία είναι περισσότερο έντονη στο γυναικείο πληθυσμό. Η ταχεία εισροή των γυναικών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση συμβάλλει σημαντικά στη διαμόρφωση των διαγεγραμμένων τάσεων. (Karamessini, 2006)

Τα αποτελέσματα από την πλευρά της ζήτησης εργασίας δεν συμφωνούν ωστόσο με τις προαναφερθείσες διαγεγραμμένες τάσεις από την πλευρά της προσφοράς εργασίας. Έτσι, αυτό που προκύπτει είναι ότι

- οι θέσεις χαμηλής εκπαιδευτικής έντασης αυξάνονται γρηγορότερα από την αύξηση του πληθυσμού με το αντίστοιχο εκπαιδευτικό υπόβαθρο και
- οι θέσεις υψηλής εκπαιδευτικής έντασης αυξάνονται βραδύτερα από την αύξηση του πληθυσμού με το αντίστοιχο εκπαιδευτικό υπόβαθρο

Επομένως, ενώ ένα ολοένα και μεγαλύτερο τμήμα του εργατικού δυναμικού που αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια είναι εντεταγμένη ως ανθρωπίνου κεφαλαίου, από την άλλη πλευρά, η αγορά δεν αναπτύσσεται με αντίστοιχους ρυθμούς που να απαιτούν την τόσο εκτεταμένη χρήση του αυξανόμενου εργατικού δυναμικού υψηλής εκπαιδευτικής έντασης. Ως εκ τούτου, δημιουργείται ένα πλεόνασμα προσφοράς εργασίας υψηλής εκπαιδευτικής έντασης, το οποίο δεν απορροφάται από την αγορά εργασίας, εν μέρει επειδή οι ανάγκες της αγοράς για απορρόφηση εργατικού δυναμικού υψηλής εκπαιδευτικής έντασης δεν είναι τόσο έντονες, με αποτέλεσμα, το αυξανόμενο υψηλής εκπαιδευτικής έντασης εργατικό δυναμικό που δημιουργείται να μην μπορεί να αξιοποιηθεί πλήρως. (Bagavos ,2003)

9.6 Ερμηνείες και συνέπειες των διαγραφόμενων τάσεων

Μία πρώτη ερμηνεία των παραπάνω τάσεων εντοπίζουμε στην εκπαιδευτική «αναβάθμιση» των απαιτήσεων, κυρίως στις χαμηλότερες βαθμίδες της επαγγελματικής κλίμακας και τη συνεπακόλουθη διολίσθηση της αξίας των εκπαιδευτικών τίτλων, λόγω της αυξανόμενης προσφοράς εργατικού δυναμικού υψηλής εκπαιδευτικής έντασης, χωρίς την ανάλογη αύξηση των θέσεων εργασίας αντίστοιχης εκπαιδευτικής έντασης. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα η αγορά εργασίας να χαρακτηρίζεται από μια σημαντική κατιούσα επαγγελματική κινητικότητα, δηλαδή την μετατόπιση των πτυχιούχων εργαζομένων προς τα κάτω, σε θέσεις στις οποίες θα μπορούσαν να εργασθούν και άτομα χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου . Ως εκ τούτου, τα άτομα χαμηλότερης εκπαιδευτικής βαθμίδας εκτοπίζονται από την αγορά εργασίας και οι πτυχιούχοι εργάζονται σε θέσεις που είναι κατώτερες των απαιτήσεων που δημιουργεί το πτυχίο τους. (Karamessini, 2006)

Μία δεύτερη ερμηνεία προέρχεται από την μεταβολή της σύνθεσης των δεξιοτήτων και ικανοτήτων που απαιτούνται τον αυξανόμενη προσφορά εργασίας για κάθε βαθμίδα εκπαιδευτικής έντασης. Με άλλα λόγια, οι εργοδότες γίνονται πιο απαιτητικοί σε ό,τι αφορά τις κομβικές δεξιότητες και τις ικανότητες των εργαζομένων και όχι τόσο την εκπαιδευτική τους ένταση, χαρακτηριστικό της εποχής το οποίο άλλωστε αναλύθηκε διεξοδικά στο δεύτερο κεφάλαιο της Μελέτης. Ενδεχομένως λοιπόν, η τριτοβάθμια εκ-

παίδευση να λειτουργεί ως «σήμα» για την κατοχή των απαιτούμενων δεξιοτήτων στην αγορά εργασίας από τους εργαζομένους, τις οποίες δεν είναι σε θέση να παράσχει η υποχρεωτική και μέση εκπαίδευση. (Bliss & Macedo ,1990)

10. Διαγραφόμενες τάσεις στους μισθούς των εργαζομένων πτυχιούχων

Σχετικά με τις διαγραφόμενες τάσεις στους μισθούς των εργαζομένων πτυχιούχων, προκύπτουν τα παρακάτω στοιχεία.

10.1 Διαφορές στους μισθούς Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα

Από τη στατιστική επεξεργασία των στοιχείων προκύπτει ότι οι μισθοί στο Δημόσιο Τομέα είναι κατά μέσο όρο 23% υψηλότεροι για τους πτυχιούχους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε σχέση με τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας. Ενώ οι πτυχιούχοι στο Δημόσιο αμείβονται καλύτερα από τους πτυχιούχους στον Ιδιωτικό Τομέα, το ποσοστό απορρόφησης των πτυχιούχων από τον Δημόσιο Τομέα έχει μειωθεί σημαντικά τα τελευταία έτη. Συγκεκριμένα, το ποσοστό των πτυχιούχων που αποφοίτησε από την τριτοβάθμια εκπαίδευση την περίοδο 1993-1999, εργάζεται σε ποσοστό 40% στο Δημόσιο, όταν το ποσοστό αυτό για τους αποφοίτους της περιόδου 2000-2006 είναι 31%, ενώ για εκείνους που αποφοίτησαν πριν το 1990, φθάνει το 54%. (Busch ,1987)

10.2 Μεταβολές μέσω μισθών ανάλογα με το επίπεδο εκπαιδευτικής έντασης

Η ζήτηση για θέσεις εργασίας μέσης και χαμηλής εκπαιδευτικής έντασης, παρόλο που αυξάνεται ταχύτερα από ότι αυξάνεται η αντίστοιχη προσφορά, θα περίμενε κανείς να ασκεί στους μισθούς μέσης και χαμηλής εκπαιδευτικής έντασης πιέσεις προς τα πάνω. Παρόλα αυτά, οι μισθοί των θέσεων εργασίας μέσης και χαμηλής εκπαιδευτικής έντασης αυξάνονται λιγότερο από την αντίστοιχη αύξηση των μισθών υψηλής εκπαιδευτικής έντασης -όπου εξάλλου η σχετική προσφορά εργασίας είναι υψηλότερη από την ζήτηση- και ως εκ τούτου θα αναμέναμε και μικρότερες αυξήσεις. Πιθανή ερμηνεία για το φαινόμενο αυτό είναι ότι τελικά αμείβονται καλύτερα από την αγορά οι πτυχιούχοι των οποίων το πτυχίο αποτελεί «σήμα» για συγκεκριμένες κομβικές δεξιότητες

και ικανότητες. Ως αποτέλεσμα, διαμορφώνεται ένα υποσύνολο πτυχιούχων, το οποίο αμείβεται με σχετικά υψηλό μισθό, λαμβάνοντας και υψηλότερες αυξήσεις και αυξάνοντας τελικά το μέσο όρο ανόδου των μισθών όλων των πτυχιούχων περισσότερο από την άνοδο των μισθών των εργαζομένων χαμηλής εκπαιδευτικής έντασης. Επομένως, συγκεκριμένες κομβικές δεξιότητες των πτυχιούχων εργαζομένων ζητούνται περισσότερο, αλλά είναι λίγοι εκείνοι που «σηματοδοτούν» μέσω του πτυχίου τους ότι τις διαθέτουν, άρα αυτοί αμείβονται και καλύτερα. (Karamessini, 2006)

Φυσικά, δεν είναι τα πτυχία κάθε σχολής που σηματοδοτούν και την κατοχή των συγκεκριμένων δεξιοτήτων, παρά μόνο εκείνα τα οποία συνδέονται και με το κύρος του πανεπιστημιακού ιδρύματος, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Παρατηρείται εξάλλου συχνά το φαινόμενο οι αμοιβές στον ιδιωτικό τομέα των πτυχιούχων πανεπιστημιακών σχολών αυξημένου κύρους να είναι εν γένει υψηλότερες, ανεξάρτητα από την εκπαιδευτική ένταση των επαγγελματιών και των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας. Το πανεπιστήμιο –και περισσότερο ένα πανεπιστήμιο με κύρος και καλή φήμη- μπορεί να λειτουργήσει ως «σήμα» για τις ανεπτυγμένες δεξιότητες του πτυχιούχου, οι οποίες και θα αμειφθούν καλύτερα στην αγορά εργασίας. Η υπόθεση αυτή υποστηρίζεται και από το γεγονός ότι οι απόφοιτοι των σχολών κύρους έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες απασχόλησης στις κατάλληλες θέσεις εργασίας (δηλ. υψηλής εκπαιδευτικής έντασης), αλλά ταυτόχρονα επιδεικνύουν και χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας σε σχέση με το μέσο όρο των πτυχιούχων. (Busch ,1987)

Σχετικά, τέλος, με τα γενικά χαρακτηριστικά της μετάβασης των πτυχιούχων από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας, προκύπτουν τα παρακάτω στοιχεία, τα οποία ενισχύουν τα αποτελέσματα του προηγούμενου κεφαλαίου σχετικά με τα ποσοστά ανεργίας των νέων πτυχιούχων και την ταξινόμησή τους ανά σχολή. Τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται, στηρίζονται σε στοιχεία της ΕΣΥΕ για τους νέους αποφοίτους της πενταετίας 1999-2004. (Babanassis, 1985)

Ο δείκτης ανεργίας των πτυχιούχων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης για τη γενιά που αποφοίτησε την περίοδο 1999-2004, φθάνει το 10,6%, ποσοστό σχετικά υψηλό. Ωστόσο, οι πτυχιούχοι της γενιάς αυτής έχουν σημαντικά χαμηλότερες πιθανότητες ανεργίας και υψηλότερες πιθανότητες απασχόλησης έναντι των αποφοίτων της ίδιας γενιάς, αλλά χαμηλότερων εκπαιδευτικών επιπέδων. (Bagavos ,2003)

Οι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου των αποφοίτων της περιόδου 1999-2004 έχουν τις χαμηλότερες πιθανότητες και ποσοστά ανεργίας (8%), ενώ ακολουθούν οι πτυχιούχοι ΑΕΙ, με ποσοστό ανεργίας κατά μέσο όρο που φθάνει το 9% και τελευταίοι οι απόφοιτοι ΑΤΕΙ, με

το υψηλότερο ποσοστό και τις περισσότερες πιθανότητες ανεργίας (15%), στοιχεία τα οποία άλλωστε συμφωνούν και με τα αποτελέσματα που παρατίθενται στην προηγούμενη ενότητα του κεφαλαίου. (Karamessini, 2006)

Στους πτυχιούχους ΑΕΙ της γενιάς 1999-2004, οι χαμηλότεροι δείκτες ανεργίας εμφανίζονται μεταξύ των αποφοίτων Παιδαγωγικών Σχολών (3,7%), Γεωπονίας/ Περιβάλλοντος (4,3%), Ιατρικής/ Κτηνιατρικής (5,7%), Νομικής (6,7%) και Πολυτεχνικών Σχολών (6,8%) (Διάγραμμα 30). Ακόμη και στην περίπτωση σχολών με υψηλότερα ποσοστά ανεργίας, οι δείκτες αυτοί είναι σημαντικά χαμηλότεροι από τους αντίστοιχους των χαμηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων, όπως της μεταλκειακής εκπαίδευσης (18,6%) ή των αποφοίτων του Λυκείου (14,8%), για τη γενιά των αποφοίτων 1999-2004, συμπέρασμα το οποίο επίσης προκύπτει και από τα στοιχεία της έρευνας για την διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας των αποφοίτων του προηγούμενου τμήματος του κεφαλαίου. Επίσης, μεταξύ των αποφοίτων ΑΤΕΙ της γενιάς 1999-2004, τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας εμφανίζονται στους αποφοίτους Πληροφορικής και Πολυτεχνικών Σχολών (4,4% και 6,5% αντίστοιχα). Παρόλα αυτά, οι υψηλοί δείκτες για τα ποσοστά και τις πιθανότητες ανεργίας σε ορισμένες σχολές ΑΤΕΙ είναι υψηλότεροι σε σχέση με τους αποφοίτους της ίδιας εκπαιδευτικής γενιάς χαμηλότερων βαθμίδων έντασης. (Babanassis, 1985)

Η γενιά πτυχιούχων 1999-2004 έχει ελαφρώς περισσότερες πιθανότητες να απασχολείται σε επαγγέλματα υψηλής εκπαιδευτικής έντασης, αντί των αποφοίτων προηγούμενων περιόδων. Το μέσο επίπεδο εργασίας στο Δημόσιο τομέα είναι υψηλότερο σε σχέση με τον Ιδιωτικό τομέα. Παρόλα αυτά, οι πιθανότητες απασχόλησης των πτυχιούχων στον Δημόσιο τομέα μειώνονται για τις νεότερες γενιές, ενώ το επίπεδο θέσεων εργασίας στον ιδιωτικό τομέα αυξάνεται. Ωστόσο, σε σχέση με τους αποφοίτους χαμηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων, οι πτυχιούχοι της περιόδου 1999-2004 έχουν περισσότερες πιθανότητες να απασχοληθούν στο Δημόσιο. (Bliss & Macedo, 1990)

Αυξημένες είναι και οι πιθανότητες καθώς προχωράμε σε νεότερες γενιές αποφοίτων, οι πτυχιούχοι να απασχολούνται ως μισθωτοί παρά ως αυτοαπασχολούμενοι, με τις πιθανότητες για τους μισθωτούς πτυχιούχους της νεότερης γενιάς να απασχολούνται σε θέσεις εργασίας υψηλού επιπέδου στον ιδιωτικό τομέα να είναι εξίσου αυξημένες. Το γεγονός αυτό εν μέρει ερμηνεύεται και από τον εκσυγχρονισμό και την αναδιάρθρωση του ιδιωτικού τομέα της ελληνικής οικονομίας, στοιχεία τα οποία ωστόσο υστερούν σε σχέση με το επίπεδο προσφοράς εργασίας υψηλής εκπαιδευτικής έντασης. Όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο της εκπαιδευτικής έντασης, τόσο υψηλότερες είναι και οι πιθανότητες απασχόλησης

σε θέσεις εργασίας υψηλής εκπαιδευτικής έντασης. Επομένως, ο κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου αυξάνει τις πιθανότητες να απασχοληθεί σε θέσεις εργασίας υψηλής εκπαιδευτικής έντασης, άρα και να αποδώσει ταχύτερα η επένδυσή του στις σπουδές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ερμηνεύοντας έτσι εν μέρει και την αυξημένη ζήτηση μεταπτυχιακών σπουδών τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας. (Karamessini, 2006)

Τέλος, οι πτυχιούχοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης της γενιάς 1999-2004 έχουν υψηλότερες πιθανότητες να βρίσκονται σε υψηλότερα μισθολογικά κλιμάκια από τους αποφοίτους των άλλων εκπαιδευτικών επιπέδων, τόσο στον ιδιωτικό, όσο και το δημόσιο τομέα . Παρόλα αυτά, όπως έγινε σαφές και στην προηγούμενη ενότητα, ο μέσος μισθός ενός πτυχιούχου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι εν γένει χαμηλότερος στον ιδιωτικό σε σχέση με το δημόσιο τομέα της οικονομίας. (Busch ,1987)

Η σημασία της σύνδεσης του εκπαιδευτικού συστήματος με την παραγωγική διαδικασία αποκτά ιδιαίτερη αξία, αν σκεφτεί κανείς τόσο το ολοένα αυξανόμενο ποσοστό των Ελλήνων πτυχιούχων, όσο και το –συνεπακόλουθο ως ένα βαθμό- αυξανόμενο ποσοστό των ανέργων πτυχιούχων, άρα και κατόχων υψηλών εκπαιδευτικών προσόντων. Αυτός είναι εξάλλου και ένας από τους λόγους που συχνά αναφέρονται και εξετάζονται στη μελέτη αυτή ως πιθανά αίτια της απόκλισης του ρυθμού αύξησης των πτυχιούχων από το ρυθμό απορρόφησής τους στην αγορά εργασίας οι ανεπάρκειες του εκπαιδευτικού συστήματος ως προς την παροχή των κατάλληλων εφοδίων, δεξιοτήτων και προσόντων στους αποφοίτους, στοιχεία τα οποία θα στηρίξουν αποτελεσματικά την αναζήτηση εργασίας. (Bagavos ,2003)

Ένα από τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την παρούσα μελέτη είναι ωστόσο ότι η αιτίαση αυτή είναι ως ένα βαθμό δικαιολογημένη, αλλά ωστόσο ανεπαρκής. Φαίνεται έτσι να απουσιάζουν από την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία ενισχύουν τις απαιτούμενες δεξιότητες από την αγορά εργασίας για τους νέους πτυχιούχους, αλλά αυτό δεν είναι το μόνο πρόβλημα που δικαιολογεί την άνοδο του ποσοστού ανεργίας ανάμεσα στους αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η έλλειψη προγραμμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που να συνδυάζουν εκπαιδευτικές δραστηριότητες με προγράμματα απασχόλησης και απόκτησης εργασιακής εμπειρίας σε επιχειρήσεις ή η έλλειψη επαρκούς ανάπτυξης της αγοράς από την πλευρά των επιχειρήσεων, με τρόπο που να ενισχύει την απορρόφηση της νέας γνώσης που εξάγεται από τα πανεπιστήμια, αποτελούν ενδεχόμενους λόγους για τους οποίους παρατηρείται αυτή η δυσκαμψία, η οποία δεν ευνοεί τελικά τους νέους πτυχιούχους και δημιουργεί αγκυλώσεις στη ζήτηση εργασίας υψηλών προσόντων. (Babanassis, 1985)

Από τη μελέτη επίσης προκύπτουν ενδείξεις για χαμηλό βαθμό αξιοποίησης των πτυχιούχων από τις επιχειρήσεις, καθώς και μία «έλλειψη» κατάλληλων θέσεων εργασίας, η οποία αποτελεί σοβαρό λόγο δυσκολίας στην αγορά εργασίας. Παρόλα αυτά, οι ελληνικές επιχειρήσεις απασχολούν σήμερα υψηλά ποσοστά πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, τα οποία αναμένεται να αυξηθούν περαιτέρω στο μέλλον, ενώ και ο κύριος όγκος της ζήτησης των πτυχιούχων προέρχεται από τις προηγμένες επιχειρήσεις, πράγμα το οποίο μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο εκσυγχρονισμός των ελληνικών επιχειρήσεων είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την αύξηση της απασχόλησης πτυχιούχων. Το χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας συνιστά σοβαρό πρόσκομμα στην επαγγελματική πορεία των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. (Bliss & Macedo ,1990)

Από την άλλη, τις ανεπάρκειες του εκπαιδευτικού συστήματος ως προς την παραγωγή νέων πτυχιούχων με τις κατάλληλες δεξιότητες, φαίνεται να τις επικαλούνται ως τροχοπέδη στην εύρεση εργασίας, τόσο οι επιχειρήσεις, όσο και οι ίδιοι οι πτυχιούχοι, και μάλιστα οι τελευταίοι περισσότερο. Παρά την ισχυρή προσφορά εργασίας πτυχιούχων, ένα μεγάλο ποσοστό επιχειρήσεων αναφέρει ότι αντιμετωπίζει δυσχέρειες στην εξεύρεση των κατάλληλων πτυχιούχων, με κυριότερους λόγους την έλλειψη συγκεκριμένης επαγγελματικής εμπειρίας και το μικρό αριθμό υποψηφίων, το οποίο ωστόσο δεν συνάδει με την υψηλή προσφορά. (Karamessini, 2006)

Παράγοντες που πρέπει οπωσδήποτε να αναλυθούν είναι ο ρόλος της κινητικότητας των πτυχιούχων, αλλά και η ελκυστικότητα μιας θέσης στην επιχείρηση σε σχέση με εναλλακτικές επιλογές (θέση στο Δημόσιο, επιχειρηματικότητα, αυτοαπασχόληση).

Ωστόσο, ένα μεγάλο ποσοστό επιχειρήσεων θεωρεί αναγκαία την κατοχή δεξιοτήτων των πτυχιούχων, πολλές από τις οποίες ωστόσο συνδέονται έμμεσα μόνο με το σύστημα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (όπως για παράδειγμα η διάθεση συνεργασίας, οι ξένες γλώσσες, η προσαρμοστικότητα και η κοινωνική συμπεριφορά κ.α.) και η διάθεσή τους από τον πτυχιούχο είναι ζήτημα της ευρύτερης καλλιέργειας και παιδείας που σφυρηλατείται μέσα από τις υπόλοιπες (χαμηλότερες) εκπαιδευτικές βαθμίδες, την οικογένεια, τον κοινωνικό περίγυρο κλπ. (Busch ,1987)

Παρόλα αυτά, το «έλλειμμα» που φαίνεται να υπάρχει μεταξύ των απαιτήσεων των επιχειρήσεων για τις δεξιότητες των εργαζομένων πτυχιούχων και εκείνων που τους παρέχει το εκπαιδευτικό σύστημα, εκτιμάται από τους ίδιους τους πτυχιούχους ότι είναι μεγαλύτερο, σε σχέση με τις αντίστοιχες εκτιμήσεις των επιχειρήσεων. Οι πτυχιούχοι δηλαδή έχουν χαμηλότερη εκτίμηση για τα προσόντα που τους προσφέρει το εκπαιδευτικό σύστημα από ότι οι εργοδότες τους, αποδίδοντας περισσότερο στις ανεπάρκειες

της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης την έλλειψη ασπίδας προστασίας από την ανεργία. Ωστόσο, αναγνωρίζουν την αναγκαιότητα να διαθέτουν, πέραν του πτυχίου, και τα υπόλοιπα εφόδια, τα οποία είναι αναγκαία για την εύρεση εργασίας, αφού οι γνώσεις που αποκτώνται μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα είναι ένα, αλλά ωστόσο όχι το μοναδικό, -και πολλές φορές ούτε το βασικό- κριτήριο πρόσληψης. Εξάλλου, οι πτυχιούχοι εν γένει κρίνουν ότι οι σπουδές τους ήταν σχετικά χρήσιμες και φαίνεται ότι τους δίνουν τα απαραίτητα εφόδια για να βρουν εργασία σχετικά συναφή με το αντικείμενο των σπουδών τους. (Abramovitz, 1986)

Σε γενικές γραμμές, η διαχρονική σχέση μεταξύ εκπαιδευτικού επιπέδου και του ποσοστού ανεργίας είναι σαφώς αρνητική, με τα ποσοστά ανεργίας των πτυχιούχων ΑΕΙ να κυμαίνονται μακροχρόνια σε σχετικά χαμηλά επίπεδα. Η εικόνα ωστόσο είναι δυσμενέστερη για κάποιες ομάδες του πληθυσμού των πτυχιούχων έναντι άλλων και αποκαλύπτει σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο ανάμεσα σε αποφοίτους διαφόρων εκπαιδευτικών επιπέδων, όσο και εντός αυτών. Έτσι, στις λιγότερο ευνοημένες ομάδες, οι οποίες παρουσιάζουν διαχρονικά και τα μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας συγκαταλέγονται και οι γυναίκες πτυχιούχοι, ενώ ιδιαίτερα απογοητευτική είναι η εικόνα των πτυχιούχων ανέργων κατά τη διαδικασία μετάβασης κατά τα πέντε πρώτα έτη μετά την αποφοίτηση, όπου μάλιστα τα ένα-δύο πρώτα χρόνια μετά την αποφοίτησή τους, σχεδόν ένας στους τέσσερις πτυχιούχους παραμένει άνεργος, χωρίς το ποσοστό αυτό να διαφοροποιείται σημαντικά με βάση το εκπαιδευτικό επίπεδο. Παρόλα αυτά, οι διαφορές είναι έντονες και προφανείς, όταν αναφερόμαστε στο αντικείμενο σπουδών, όπου τα ποσοστά ανεργίας από σχολή σε σχολή στη βραχυχρόνια περίοδο μετά την αποφοίτηση μπορεί να διαφέρουν μεταξύ τους σημαντικά. Εξάλλου, διαφοροποιήσεις, όπως φαίνεται προκύπτουν όχι μόνο μεταξύ των ίδιων των εκπαιδευτικών αντικειμένων, αλλά και μεταξύ των επιμέρους παραγόντων, και ιδιαίτερα σε σχέση με το φύλο, αλλά και δημογραφικών στοιχείων όπως είναι η περιφέρεια διαμονής και η εθνικότητα.

Ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας (15-64 ετών) στην Ελλάδα αποτελείται κατά 41% από αποφοίτους υποχρεωτικής εκπαίδευσης, όταν το αντίστοιχο ποσοστό για την Ευρωπαϊκή Ένωση είναι 33%¹⁵. Ωστόσο, το ποσοστό του εργάσιμου πληθυσμού μέσης και μεταλυκειακής εκπαίδευσης στη χώρα μας είναι μικρότερο του αντίστοιχου ευρωπαϊκού μέσου όρου (40% και 47% αντίστοιχα). (Busch, 1987)

Παρόλα αυτά, οι απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα ως ποσοστό του εργάσιμου πληθυσμού δεν παρουσιάζουν σημαντική διαφορά έναντι του αντίστοιχου ευρωπαϊκού ποσοστού (19% έναντι 20,5%). Η εικόνα για τον πληθυσμό

της κύριας παραγωγικής διαδικασίας (25-49 ετών) δεν διαφοροποιείται ιδιαίτερα ως προς σχετικές αναλογίες, ενώ ακόμη μικρότερες είναι οι διαφορές για τις νεότερες ηλικίες (25-34 ετών), όπου η Ελλάδα απέχει κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες στην τριτοβάθμια

εκπαίδευση και υπερτερεί κατά 4 στην υποχρεωτική. (Babanassis, 1985)

Σχετικά με τις μεταβολές του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας στην Ελλάδα και την υπόλοιπη Ευρώπη, για την περίοδο 1993-2007 παρατηρείται σημαντικά βραδεία άνοδος στην Ελλάδα, τόσο στο συνολικό ποσοστό του εργάσιμου πληθυσμού, όσο και στα ποσοστά της κύριας παραγωγικής ηλικίας, αλλά και της νεότερης. Παρόλο που η Ελλάδα υστερεί στην αύξηση του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας, ακόμη και στην περίπτωση των νεαρότερων ηλικιών, στο ανώτατο εκπαιδευτικό επίπεδο, η αναλογία των νέων στη χώρα μας είναι ελαφρώς υψηλότερη έναντι της αντίστοιχης ευρωπαϊκής (31,8% έναντι 30,2%), ενώ στην υποχρεωτική εκπαίδευση τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 27,3% για την Ελλάδα και 22% για την ΕΕ. Ταυτόχρονα όμως η Ελλάδα εμφανίζει και μεγαλύτερη δυσκολία στην απορρόφηση των πτυχιούχων αποφοίτων από την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η δυσκολία αυτή εντοπίζεται, όπως είδαμε και στα προηγούμενα κεφάλαια, κυρίως στα σχετικά υψηλά

ποσοστά ανεργίας κατά τα πρώτα έτη της μετάβασης στην αγορά μετά τις σπουδές. Έτσι, ο μέσος όρος ανεργίας των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια μετά την αποφοίτηση είναι όχι μόνο υψηλότερος σε σχέση με τον

αντίστοιχο μέσο όρο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και πολύ κοντά στο συνολικό μέσο όρο της ανεργίας στη χώρα μας. Επιπλέον, τα ποσοστά ανεργίας των νέων των τριών βαθμίδων εκπαίδευσης στην Ελλάδα δεν διαφοροποιούνται

σημαντικά, εκτός όπως είδαμε, ορισμένων εξαιρέσεων. Έτσι, ενώ το 2006 ο μέσος όρος ανεργίας των πτυχιούχων στην Ελλάδα (7,2%) ήταν πολύ κοντά στο μέσο όρο της συνολικής ανεργίας (8,9%), στην Ευρωπαϊκή Ένωση η διαφορά της ανεργίας των πτυχιούχων ήταν σημαντικά χαμηλότερη (4,5%) του συνόλου (8,3%). Αυτό το φαινόμενο οφείλεται κατά κύριο λόγο στην ανεργία των νέων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ηλικίας 25-39 ετών, αφού το σχετικό ποσοστό της συγκεκριμένης κατηγορίας στη χώρα μας (9,8%) ήταν σχεδόν διπλάσιο του αντίστοιχου της ΕΕ-25 (4,9%).(Karamessini, 2006)

Επομένως, ενώ τα εντονότερα προβλήματα ανεργίας, τόσο στην Ε.Ε όσο και στην Ελλάδα, εντοπίζονται στους νέους 15-24 ετών, η βασική διαφορά έγκειται στη διάρθρωση του ποσοστού ανεργίας των νέων: το εντονότερο πρόβλημα ανεργίας στην Ελλάδα το

έχουν οι νέοι μέσου και υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου, ενώ στην Ε.Ε.-25 εμφανίζεται στους νέους χαμηλού και μέσου επιπέδου. Ενώ λοιπόν στη χώρα μας οι δείκτες ανεργίας του πληθυσμού με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο είναι χαμηλότεροι των

αντίστοιχων ευρωπαϊκών, οι δείκτες ανεργίας των πτυχιούχων τριτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι διπλάσιοι ή τριπλάσιοι των αντίστοιχων ευρωπαϊκών. Ως εκ τούτου, παρατηρείται αυτό που θίχτηκε και πρωτύτερα, ότι δηλαδή ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας στη χώρα μας είναι τα μεγάλα ποσοστά ανεργίας των νέων, τα οποία, αντίθετα με την ΕΕ, αυξάνονται όσο αυξάνεται το εκπαιδευτικό επίπεδο. Παρόλα αυτά, τόσο στην ΕΕ, όσο και στην Ελλάδα, οι δείκτες ανεργίας - τόσο των αντρών όσο και των γυναικών- μειώνονται καθώς αυξάνεται η ηλικία. Ωστόσο, από τα επιμέρους χαρακτηριστικά των δεικτών συμμετοχής και απασχόλησης στην Ελλάδα και την ΕΕ, παρατηρούμε ότι κοινή συνιστώσα αποτελεί το γεγονός ότι οι δείκτες αυτοί αυξάνονται όσο αυξάνει το εκπαιδευτικό επίπεδο του εργατικού δυναμικού, τόσο για τον πληθυσμό της εργάσιμης ηλικίας (15-62 ετών), όσο και για τον πληθυσμό της κύριας παραγωγικής ηλικίας (25-49 ετών). Παρόλα αυτά, η Ελλάδα υπερέχει στη συμμετοχή και την απασχόληση του πληθυσμού χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου, αλλά υστερεί στη συμμετοχή του πληθυσμού μέσου και υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου, ιδιαίτερα στις νεαρότερες ηλικίες. (Karamessini, 2006)

Επίσης κοινό γνώρισμα αποτελεί και η σύσταση του δείκτη συμμετοχής και απασχόλησης των αντρών, ο οποίος είναι υψηλότερος των γυναικών, τόσο για τον πληθυσμό της εργάσιμης ηλικίας, όσο και της κύριας παραγωγικής ηλικίας. Οι δείκτες συμμετοχής στην Ελλάδα δεν διαφοροποιούνται σημαντικά για τις γυναίκες σε Ελλάδα και ΕΕ, διαφέρουν όμως τα δεδομένα για τους δείκτες απασχόλησής τους, οι οποίοι είναι εν γένει χαμηλότεροι στην Ελλάδα. (Bliss & Macedo ,1990)

Ένα επίσης σημαντικό χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί την Ελλάδα από πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι ότι σε αυτές, το μεγαλύτερο τμήμα των απασχολούμενων νέων 15-19 ετών είναι παράλληλα εντός εκπαίδευσης. Το στοιχείο αυτό, ο παράλληλος δηλαδή συνδυασμός εκπαίδευσης και απασχόλησης, χαρακτηρίζει τις χώρες αυτές και ως προς τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας των νέων για τη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα. Στην Ελλάδα δεν παρατηρείται το φαινόμενο της παράλληλης εκπαίδευσης και απασχόλησης στις μικρότερες ηλικίες τόσο συχνά, γεγονός που εξηγεί εν μέρει γιατί καταγράφονται και μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας στη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα, αλλά και εν μέρει τις δυσκολίες ένταξης στην αγορά εργασίας σε μεγαλύτερες πλέον ηλικίες. . (Babanassis, 1985)

Ορισμένα από τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την ιεραρχία της εκπαιδευτικής ένταξης των επαγγελματιών και των κλάδων μεταξύ 1993 και 2007 είναι και τα ακόλουθα.

Οι 7 από τις 9 επαγγελματικές κατηγορίες, οι οποίες ισοδυναμούν με το 70% της συνολικής απασχόλησης, τόσο για το 1993, όσο και για το 2007, παραμένουν στην ίδια βαθμίδα εκπαιδευτικής έντασης. Για τις υπόλοιπες κατηγορίες, παρατηρείται μετακίνηση κατά μία βαθμίδα προς τα πάνω και συγκεκριμένα για τις κατηγορίες Τεχνολόγων (από την 3η βαθμίδα¹⁷ το 1993 στην 4η βαθμίδα¹⁸ το 2007), Ειδικευμένων Τεχνιτών και Χειριστών Σταθερών Βιομηχανικών Εγκαταστάσεων (από την 1η βαθμίδα¹⁹ το 1993 στην 2η βαθμίδα²⁰ το 2007).

Ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, οι 8 από τους 17, οι οποίοι ισοδυναμούν με το 60-63% της συνολικής απασχόλησης, παραμένουν στην ίδια εκπαιδευτική βαθμίδα το 1993 και το 2007. Από τους υπόλοιπους κλάδους, οι 5 (αποτελούν το 30% της συνολικής απασχόλησης), τόσο το 1993 όσο και το 2007, κινούνται από τη βαθμίδα 1 στη βαθμίδα 2, άλλοι 2 κλάδοι (αποτελούν το 6-9% της συνολικής απασχόλησης) κινούνται από τη βαθμίδα 3 στην βαθμίδα 4, ενώ δύο ακόμη (1% της συνολικής απασχόλησης) κινούνται από τη βαθμίδα 2 στην 3. (Bliss & Macedo, 1990)

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία επομένως, αυτό που προκύπτει ότι δεν μεταβάλλεται ιδιαίτερα η επαγγελματική ταξινόμηση με βάση την εκπαιδευτική βαθμίδα μεταξύ 1993 και 2007, ενώ αντίστοιχα, η κλαδική μεταβολή με βάση την εκπαιδευτική «προαγωγή» για τα ίδια έτη είναι πολύ μικρή. Συμπεραίνουμε επομένως πως, παρόλο που καταγράφεται σημαντική μεταβολή στην εκπαιδευτική διάρθρωση του πληθυσμού και της απασχόλησης (προσφορά εργασίας), από την άλλη πλευρά (ζήτηση εργασίας) η ελληνική οικονομία επιδεικνύει σταθερότητα ως προς τη δομή και την ιεράρχηση του επιπέδου της εκπαιδευτικής έντασης. (Karamessini, 2006)

Ακόμη, από τα στοιχεία της έρευνας προκύπτει ότι τα επαγγέλματα τα οποία ανήκουν στην 3η εκπαιδευτική βαθμίδα (σπουδές κατά μέσο όρο μεταξύ 12 και 14 ετών, άρα μεταλκειακές) κατά το 2007 είναι οι Υπάλληλοι Γραφείου και Λοιπά πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταθούν, τα οποία αποτελούν αντίστοιχα το 11,5% και το 1,3% του συνόλου των απασχολούμενων. Επιπλέον, τα επαγγέλματα τα οποία ανήκουν στην 4η βαθμίδα με βάση της εκπαιδευτικής τους ένταση (τριτοβάθμια εκπαίδευση, σπουδές άνω των 14 ετών) είναι εκείνα για τα Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα, όπως και οι Τεχνολόγοι, Τεχνικοί Βοηθοί, τα οποία αντιπροσωπεύουν συνολικά το 23% του συνόλου των απασχολούμενων. Με βάση την ανάλυση ανά κλάδο, προκύπτει ότι οι κλάδοι οι οποίοι συγκεντρώνουν κατά μέσο όρο τους περισσότερους απασχολούμενους 3ης εκπαιδευτικής βαθμίδας είναι αυτοί της Παροχής ηλεκτρικού

ρεύματος, φυσικού αερίου και νερού, Δημόσιας Διοίκησης και Άμυνας και Υποχρεωτικής Κοινωνικής Ασφάλισης, Υγείας και κοινωνικής μέριμνας και Ετερόδικων οργανισμών και Οργάνων. Οι κλάδοι αυτοί συγκεντρώνουν συνολικά το 15% του συνόλου των απασχολουμένων κατά το 2007. Επιπλέον, οι κλάδοι οι οποίοι συγκεντρώνουν κατά μέσο όρο τους περισσότερους απασχολούμενους 4ης εκπαιδευτικής βαθμίδας είναι ο κλάδος των Ενδιάμεσων Χρηματοπιστωτικών Οργανισμών, της Διαχείρισης Ακίνητης Περιουσίας, Εκμίσθωσης και Επιχειρήσεων και της Εκπαίδευσης. Οι κλάδοι αυτοί συγκεντρώνουν συνολικά το 16,3% του συνόλου των απασχολουμένων της οικονομίας το 2007 και είναι και αυτοί οι οποίοι είναι υψηλότερης εκπαιδευτικής έντασης, γεγονός το οποίο μας οδηγεί στην υπόθεση ότι είναι αυτοί οι κλάδοι οι οποίοι συγκεντρώνουν τελικά και τα μεγαλύτερα ποσοστά των πτυχιούχων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. (Bliss & Macedo ,1990)

Συμπεράσματα

Η ελληνική αγορά εργασίας αποτυγχάνει στο να τοποθετεί έγκαιρα σε θέσεις απασχόλησης μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού και ιδιαίτερα τους απόφοιτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ευκολότερα απορροφημένοι είναι οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ή οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας που δέχονται να ετεροαπασχοληθούν, λόγω του προσανατολισμού μεγάλου μέρους της οικονομίας σε παραγωγικές δραστηριότητες μέτριας δυναμικότητας και χαμηλού κόστους. Σε ότι αφορά τις θέσεις υψηλής ειδίκευσης είδαμε ότι απαιτούν εργαζόμενους που το σύστημα εκπαίδευσης και κατάρτισης δεν μπορεί να παράγει. Και δεν μπορεί να τους παράγει αφενός λόγω των άστοχων πολιτικών κατάρτισης και αφετέρου λόγω της άγνοιας του εργατικού δυναμικού για την αναγκαιότητα της κατάρτισης και διαρκούς επικαιροποίησης των γνώσεων. Επιπλέον οι επιχειρήσεις ζητούν προσόντα και κυρίως προϋπηρεσία τα οποία αδυνατεί να δώσει στο εργατικό δυναμικό το σύστημα κατάρτισης. Το τελευταίο εξακολουθεί να προσανατολίζεται σε επιδοματικού χαρακτήρα μέτρα και ανακυκλώνει την ανεργία αντί να ενισχύει το ανθρώπινο κεφάλαιο, παρά τα θετικά βήματα που έγιναν την τελευταία πενταετία. Το θεσμικό πλαίσιο της εργασίας έχει τις καταβολές του πολλές δεκαετίες πίσω και είναι υπερπροστατευτικό για όσους εργάζονται σε καλές θέσεις του πρωτεύοντα τομέα και εκπροσωπούνται από ισχυρά εργατικά σωματεία. (Bagavos ,2003)

Έχει παρατηρηθεί ότι οι περισσότερο ευνοημένοι της εργασίας δεν εκπροσωπούνται οπότε υφίσταται ένας προφανής δυϊσμός στο επίπεδο των παροχών και ευεργετημάτων. Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό με την επίμονη και μακροχρόνια ανεργία μεγάλου μέρους των ανέργων οδηγούν αυτό το κομμάτι του πληθυσμού σε σημαντική υποβάθμιση της ποιότητας ζωής του και ταυτόχρονα απαξιώνονται σταδιακά τα προσόντα πολλών ατόμων. Έτσι πλήττεται η ικανότητα της αγοράς εργασίας να αναπαράγει το εργατικό δυναμικό της. Επομένως η υπόθεση ότι υφίσταται κρίση στην ελληνική αγορά εργασίας ευσταθεί, και όλες οι αποκλίσεις ανάμεσα στην προσφορά και τη ζήτηση εργασίας έχουν εισφορά σε αυτή την κρίση. Συνοψίζοντας θα έλεγα πως οι αποκλίσεις αυτές έχουν τρεις διαστάσεις: α)υπερπροσφορά εργασίας από πτυχιούχους , β)στενότητα προσφοράς σε αντικείμενα πολύ μεγάλης ειδίκευσης και γνώσεων καθώς πολλοί δεν διαθέτουν τα κατάλληλα επαγγελματικά προσόντα και γ)χαμηλή προσφορά σε περιζήτητες ειδικότητες χαμηλής ειδίκευσης και προτίμηση της ανεργίας ως κατάστασης αναμονής. Αιτίες για αυτά τα χαρακτηριστικά είναι συνοπτικά α)η δυσκαμψία του συστήματος εκπαίδευσης και κατάρτισης το οποίο δεν γνωρίζει έγκαιρα τις ανάγκες της αγοράς και δε δημιουργεί

αποτελεσματικές και θελκτικές για το εργατικό δυναμικό διαδικασίες κατάρτισης) οι επιλογές και η εμμονή σε επιλεκτική προσφορά εργασίας του εργατικού δυναμικού και η σχετική αδιαφορία για επικαιροποίηση των γνώσεων του. (Bliss & Macedo ,1990)

Χρειάζεται λοιπόν να αναπροσανατολιστεί ολόκληρο το σύστημα με γνώμονα την αγορά εργασίας. Ο αναπροσανατολισμός αυτός πρέπει να περιλαμβάνει τέσσερα βασικά μέρη: τη γνώση των αναγκών της αγοράς, τη γνώση των χαρακτηριστικών του εργατικού δυναμικού, τη δημιουργία ανάλογων προγραμμάτων κατάρτισης και την κινητοποίηση του εργατικού δυναμικού προς την εργασία . (Babanassis, 1985)

Βιβλιογραφία

Έντυπη βιβλιογραφία & αρθρογραφία:

- Babanassis S. (1985), «Ιδιαιτερότητες στην ανάπτυξη της Νότιας Ευρώπης. Είναι ένα μοντέλο της Νότιας Ευρώπης υπαρκτό;», Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα
- Bagavos C. (2003), «Δημογραφικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα και την ΕΕ», στο Κ. Κασιμάτη. (επιμ.) Μεταναστευτικές Πολιτικές και στρατηγικές ένταξης, Αθήνα: Gutenberg και ΚΕΚΜΟΚΟΠ, σελ. 45-90
- Baldwin-Edwards M. (2004a), ‘Albanian emigration and the Greek labour market: Economic symbiosis and social ambiguity’, *South-East Europe Review for Labour and Social Affairs*, Vol. 1, p. 51-66
- Baldwin-Edwards, M. (2004b), *Statistical Data on Immigrants in Greece: An analytic study of available data and recommendations for conformity with E.U. standards*, Migration Policy Institute & Mediterranean Migration Observatory, Athens: Institute of Urban Environment and Human Resources, Panteion University
- Bliss C. & J. B. de Macedo (eds.) (1990), *Unity with diversity in the European economy: the Community’s Southern frontier*, Cambridge University Press
- Dimelis S. (2004) “Prospects for the Greek Economy in the Post-enlargement Era”, *The World Economy*, June 2004 - Vol. 27 Issue 6
- EIRO (2004), Thematic feature, Industrial relations and undeclared work, Greece
European Commission (2002), *Observatory of European SMEs No 5, Business demography in Europe*
- European Commission (2003), *Observatory of European SMEs No 7, SMEs in Europe 2003*
- Gibson H. (2002), “Economic change in Southern Europe: Prospects for convergence”, in H. Gibson (ed.), *Economic Transformation, Democratisation and Integration in the European Union. Southern Europe in Comparative Perspective*, Basingstoke, Palgrave
- Ινστιτούτο Εργασίας, Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος, (έτη 2002 έως 2009), *Ετήσια Οικονομική και Εργασιακή Επιθεώρηση*, Αθήνα

- Iacovou M. (2001), 'Leaving Home in the European Union', Working Papers of the Institute for Social and Economic Research, paper 2001-18, Colchester: University of Essex
- Ioakimoglou E. (1996), Αναδιάρθρωση και εξειδίκευση του κατασκευαστικού κλάδου στην Ελλάδα, Ινστιτούτο Εργασίας, Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας, Αθήνα
- Ioakimoglou E. & J. Milios (1992), "Capital Over-accumulation and Profitability Crisis in Greece", Review of Radical Political Economy, April
- Ioakimoglou E. & Milios J. (2004), «Δείκτες Οικονομικής Επίδοσης, Ελλάδα 1960-2004», Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα
- Karamessini, M. (2006), Η ανεργία των νέων, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, Αθήνα
- Karamessini M. (1998), «Spécificités de la flexibilité et de la rigidité du travail dans un pays intermédiaire: le cas grec», Economies et Sociétés, Economies du travail, Série A.B., No 20, 3/1998
- Karamessini M. (2002), Βιομηχανική πολιτική, μισθών Εργασίας και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Katseli L. (2002), "The Internationalisation of Southern European Economies", in H. Gibson (ed.), Economic Transformation, Democratisation and Integration in the European Union. Southern Europe in Comparative Perspective, Basingstoke, Hampshire: Palgrave
- King 1982, "Southern Europe: Dependency or Development?", Geography, vol. 67
- Labrianidis L. (2001), "Delocalisation of Labour Intensive Industries. An Argument in Favour of 'Triangular Manufacturing' between Developed Countries-Greece-Balkans", Department of Economics, University of Macedonia, Greece
- Labrianidis L. (2000) "Are Greek companies that invest in the Balkans in the 1990s Transnational Companies?" In: A. Mitsos and E. Mossialos (eds) The contribution of a changing Greece to the European Union, LSE, London: Ashgate Press, pp. 457-482.
- Liem H.N. (1998), La Fracture Sociale, Arléa

- McCombie J.S.L. & Thirlwall A.P. (1994), *Economic Growth and the Balance of Payments Constraint*, St. Martin's Press
- Mingione E. (2002), "Labour Market Segmentation and Informal Work", in H. Gibson (ed.), *Economic Transformation, Democratisation and Integration in the European Union*.
- *Southern Europe in Comparative Perspective*, Basingstoke, Hampshire: Palgrave
- Ministry of National Economy and Finance (2004), *National Report on Structural Reforms*, October
- Mitsos A. (2002), "The Community's Redistributive and Development Role and the Southern European Countries", in H. Gibson (ed.), *Economic Transformation, Democratization and Integration in the European Union. Southern Europe in Comparative Perspective*, Basingstoke, Palgrave
- Palloix Ch. (1981), *De la Socialisation*, Maspero, Presses Universitaires de Grenoble.
- Psaharopoulos Georgios A. (1999), «Οικονομική της εκπαίδευσης», εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- Putnam R. (1999a), "The Prosperous Community. Social Capital and Public Life", *The American Prospect* Vol.4, No13
- Putnam R. (1999b), "Le déclin du capital social aux Etats-Unis", *Lien social et politique* RIAC, no 41, printemps
- Selwyn P. (1979), "Some thoughts on cores and peripheries", in D. Seers, B. Schaffer and M.L. Kiliunen (eds) *Underdeveloped Europe*, Harvester Press
- Stratigaki M. & D. Vaiou (1994), "Women's work and informal activities in Southern Europe", *Environment and Planning A*, 26, 1221-1234

Ηλεκτρονική:

- <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/praktika/gouvias.htm>
- <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2122171?uid=3738128&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21103853264903>
- <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=6176>
- http://www.edulll.gr/?page_id=15